

Гендерний інформаційно-аналітичний центр

Гендерні перетворення в Україні: осмислюючи стратегію і тактику

**Збірник доповідей
Міжнародної науково-практичної конференції**

Харків
2009

ББК 66.74(4 Укр)
УДК 396
Г34

Збірник доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Гендерні перетворення в Україні: осмислюючи стратегію і тактику» / Упорядн. О. Плахотнік, Л. Гуслякова. — Х. : Райдер, 2009. — 120 стор.

ISBN 978-966-1511-24-7

Упорядниці видання: Ольга Плахотнік,
*кандидат філософських наук, національна експертка
Гендерного інформаційно-аналітичного центру «КРОНА»;*
Людмила Гуслякова,
*директорка Гендерного інформаційно-аналітичного
центру «КРОНА», національна експертка з гендерної політики.*

Видано в рамках міжнародної програми «Наша нова Європа – Польща, Чехія, Україна, Словаччина / Жіноча політика і гендерна демократія».

Фінансовий партнер видання:

HEINRICH BÖLL STIFTUNG

Фонд імені Гайнріха Бьоля, Німеччина: www.boell.de,
представництво в Польщі: www.boell.pl,
представництво в Україні: www.boell.org.ua

© Гендерний інформаційно-аналітичний центр «КРОНА»
e-mail: krona@rider.com.ua
www.krona.org.ua

ISBN 978-966-1511-24-7

ЗМІСТ

Звернення директорки Гендерного інформаційно-аналітичного центру «КРОНА» Людмили Гуслякової	4
Передмова	6
Т. Марценюк	
За яких умов можлива успішна гендерна політика? Інституційна модель дослідження і регулювання гендерних відносин у Швеції та в Україні	7
Г. О. Христова	
Міжнародні стандарти прав людини як вихідні засади гендерно-правової експертизи законодавства України	18
Л. Малес	
Гендерна «культура як ідеологія інтелектуалів»: соціокультурний підхід до гендерного аналізу в кількох частинах, назвах, прикладах, таблицях і додатках	24
Г. Лабінська	
Методика суспільно-географічного дослідження жіночого / чоловічого населен- ня регіону (на прикладі Львівської області) і її прикладне значення для регіональної політики	42
А. Б. Шарыгина	
Гендерные трансформации нуклеарной модели семьи. Лесбийские и геев- ские партнерства	46
І. Ірискіна, Г. Довгопол	
Аналіз соціальних потреб трансгендерних людей в Україні	51
Л. Б. Магдюк	
Сучасні концептуальні підходи до формування якісної професійно- технічної освіти – інтегрування концепції гендерної рівності та соціальної справедливості	54
О. Ніколаєнко	
Гендерна освіта у вищих технічних навчальних закладах	60
О. Плахотник, С. Губина	
К вопросу о гендерных установках и гендерной компетентности учителей	66
В. І. Солонець	
Гонзо-тексти про гендер: прискіпливе прочитання	75
И. Даниленко	
Студенты и студентки о проблемах гендерного равенства: аналитический отчет по результатам социологического исследования	79

Мої вітання, колежанки та колеги!

2009 рік став ювілейним для Харківської жіночої організації «КРОНА». Виповнилося 10 років відтоді, як ми почали активно працювати в українському громадському просторі в жіночих та гендерних проектах, впроваджуючи гендерну політику в Україні та співпрацюючи з міжнародними організаціями. Наша організація через свою діяльність прагне сприяти обізнаності українського суспільства з питаннями гендерної рівності, подоланню гендерних стереотипів та розширенню можливостей жінок у реалізації своїх прав.

З 2007 року наша діяльність вийшла за межі просвітницької жіночої організації, природно перейшовши на дослідницьке, аналітичне поле. Прикладами цього є інформаційно-просвітницькі тури «Український шлях до гендерної рівності», які ми провели у восьми містах з аналізом гендерної ситуації в Україні (2007 р.), а також організовані в Харкові міжнародна науково-практична конференція «Гендерні теорії, гендерні практики: налагоджуючи мости» (2008 р.) та науково-практична конференція «Гендерні перетворення в Україні: осмислюючи стратегію і тактику» (2009 р.).

Наразі «КРОНА» стала організацією, яка має експертний і аналітичний профіль, не втрачаючи при цьому компетенції в розповсюдженні знань із гендерної проблематики, – Гендерний інформаційно-аналітичний центр «КРОНА».

У структурі «КРОНИ» відбулися зміни, пов'язані зі спрямуванням більшою мірою на діяльність експертну, спеціалізовану, що забезпечить посилений вплив на формування політики рівності в Україні. Ці зміни розпочалися з вищезгаданої конференції «Гендерні теорії, гендерні практики: налагоджуючи мости» (2008 р.). Результати цього заходу засвідчили, що існує потреба об'єднати в Україні зусилля дослідників та дослідниць різних наукових спеціальностей, які займаються гендерними питаннями, та створити більш упорядковану, системну методологію проведення гендерних досліджень. На надіслане «КРОНОЮ» запрошення до співпраці відповіли 12 експерток / експертів, спеціалісток / спеціалістів із гендерних тем та соціології, які працюють у різних українських ВНЗ або пов'язані з неурядовими організаціями. Ми провели першу зустріч національних експертів / експерток у Харкові в серпні 2009 року. Під час зустрічі учасники / учасниці підтвердили потребу у створенні нашим центром Гендерної експертної платформи та свою зацікавленість у спільній дослідницькій, аналітичній діяльності, а також у введенні в дію результатів досліджень.

В Україні в минулі роки вже було здійснено декілька спроб зробити співпрацю спеціалісток із гендерних питань тіснішою, але, на мій погляд, вони не стали успішними з огляду на відсутність платформи та координації. «КРОНА» має визнання й довіру серед неурядових організацій та експертних середовищ, що полегшить подібну співпрацю. У свою чергу, експертки / експерти вважають створення Гендерної експертної платформи шансом на зміцнення своєї позиції, ефективніше поширення результатів досліджень, а також збільшення впливу на політику рівності в Україні. Гендерна експертна платформа має мету проводити гендерні дослідження, розробляти спільну методологію, аналізувати ситуацію та лобіювати введення в дію рекомендацій, сформульованих як результат досліджень і рапортів експерток / експертів.

Ми вважаємо, що, тільки об'єднавши наші зусилля, ми зможемо прискорити гендерні процеси в освіті, науці, політиці та інших сферах, досягти відчутних змін у розв'язанні гендерних проблем в Україні.

Не менш значущі події, які відбулися в «КРОНІ», – це створення медіацентру та гендерного порталу. Підвищення гендерної чутливості медіаспеціалісток / спеціалістів (журналісток / журналістів, редакторок / редакторів, видавців / видавниць) та їхні знання щодо політики рівності в Україні та Європейському Союзі є надзвичайно важливими для впливу на формування громадської думки.

Правильність обраного нами шляху засвідчила школа для журналістів-практиків «Гендерний погляд», яку ми вдруге провели у вересні 2009 року. Поєднання в тренерському складі професіоналів / професіоналок як з гендерних, так і з медійних питань довело свою ефективність у роботі з представниками / представницями засобів масової інформації. У такий спосіб ми подолали наявне досі нерозуміння між громадськими організаціями і представниками та представницями сучасного медіапростору.

На сьогодні силами ГІАЦ «КРОНА» ведеться плідна й успішна робота зі встановлення контактів із провідними українськими ЗМІ та медіаінституціями.

На першому і найбільшому на теренах української частини мережі Інтернет порталі громадської журналістики «ХайВей» (близько 25 тис. відвідувань веб-ресурсу щодня) завдяки лобюванню нашої організації відкрито новий розділ для журналістів – «Гендер».

Окрім цього, нещодавно побачив світ перший посібник для журналістів-практиків «Гендерний погляд». Цим виданням ми започаткували серію професійних медіакнижок для всіх учасників та учасниць українського ринку ЗМІ.

*Директорка
Гендерного інформаційно-аналітичного центру «КРОНА»
Людмила Гусякова*

Передмова

Збірник, який Ви тримаєте в руках, має свою передісторію.

Восени 2008 року в Харкові відбулася Міжнародна науково-практична конференція «Гендерні теорії, гендерні практики: налагоджуючи мости», організована й проведена «КРОНОЮ». Це була наша перша спроба організувати академічний захід, проте її успіх дав нам поштовх і натхнення для наступного кроку. І ось «КРОНА» зібрала в жовтні 2009 року в Харкові провідних українських дослідників і дослідниць гендерних проблем для конференції «Гендерні перетворення в Україні: осмислюючи стратегію і тактику».

У першій частині цієї збірки розміщено більшість доповідей, виголошених і обговорених на останній конференції. Ці тексти різні – за обсягом, за стилем, за тематикою та пафосом. Проте, по-перше, їх об'єднують висока теоретичність і науковість, адже конференцію проводила не просто «активістська» громадська організація, а Гендерний інформаційно-аналітичний центр «КРОНА», отже, високий рівень науковості був заданий від початку і слугував основним критерієм відбору доповідей. По-друге, спільною для всіх надрукованих доповідей є їхня сконцентрованість на сучасній гендерній політиці нашої держави – але не просто заради того, щоб покритикувати чи похвалити певні дії чи документи. Усі учасники й учасниці конференції прагнуть глибинного аналізу процесу гендерних перетворень в Україні заради того, щоб зробити їх більш продуктивними і послідовними, а отже, сприяти становленню гендерно егалітарного суспільства в нашій країні.

Друга частина збірки містить не доповіді, а об'ємний аналітичний звіт щодо соціологічного дослідження «Студенти і студентки про гендерну рівність», проведеного співробітниками й співробітницями ГІАЦ «КРОНА» навесні – влітку 2009 року. Результати цього опитування вже оприлюднені на низці конференцій («Гендерні перетворення в Україні: осмислюючи стратегію і тактику», Конгрес Соціологічної асоціації України «Соціологія в ситуації соціальних невизначеностей» та ін.) і незмінно викликали неабияку зацікавленість в аудиторії. Проведене нами опитування було ретельно сплановане й організоване, а отже, має високий ступінь валідності: це об'єктивні дані, яким можна довіряти й використовувати їх для подальших досліджень і в практичній гендерній діяльності. А оскільки це так, то ми вважаємо за доцільне опублікувати аналітичний звіт «Студенти і студентки про гендерну рівність» у цьому збірнику, аби зробити цей звіт доступним для якнайширшого кола українських гендерних дослідників і практиків.

За яких умов можлива успішна ґендерна політика?

Інституційна модель дослідження і регулювання ґендерних відносин у Швеції та в Україні

Т. Марценюк

У статті запропонований організаторами конференції для обговорення української ґендерної політики в контексті взаємовідносин у трикутнику «Влада – ЗМІ – НДО» пропоную розширити у вигляді комплексної інституційної моделі процесів регулювання та дослідження ґендерних відносин (розроблена мною та науковим керівником Світланою Оксамитною у моєму дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук «Інституційні засади регулювання ґендерних відносин»).

Аби дослідити інституційні засади регулювання ґендерних відносин, ми звернулися до аналізу відповідних соціально-структурних процесів у тих країнах, де інституційний механізм регулювання ґендерних відносин вже сформувався і виявив свою міжнародно визнану ефективність. Йдеться, насамперед, про скандинавські країни, зокрема Швецію, яка вважається одним зі світових лідерів забезпечення ґендерної рівності та є однією з провідних країн у світі відповідно до кількості жінок у парламенті (у шведському парламенті Риксдазі жінки займають 47.3% місць). У порівняльній світовій перспективі Швеція демонструє одні з найкращих результатів у подоланні «ґендерного розриву», покриваючи його на 80%¹, і запровадженні політики, дружньої до жінок.

Комплексна інституційна модель процесів регулювання та дослідження ґендерних відносин у Швеції (див. рис. 1) містить три основні елементи, які діють на рівні інституцій політики і держави – прийняття політичних рішень (так звана дія «зверху»), на рівні громадських ініціатив (представлених жіночим рухом Швеції – дія «знизу») і на рівні інституцій освіти і науки – досліджень ґендерних відносин у шведському суспільстві; а також двох посередників та зв'язки між елементами і посередниками.

Ключовими акторами співпраці у процесі регулювання і дослідження ґендерних відносин у Швеції виступають: інституції політики і держави, жіночий рух, інституції науки і освіти, і актори-посередники.

1. Інституції політики і держави. До даної категорії належать:

1.1. Шведський парламент (Riksdag), представлений депутатами семи основних шведських партій. Після виборів, які відбулися у вересні 2007 р., правляча лівоцентристська коаліція Соціал-демократичної партії, Лівої партії і Партії зелених зазнала поразки від правоцентристського Альянсу чотирьох ліберально-консервативних політичних партій. Однак, така зміна правлячої коаліції у Швеції суттєво не відобразилася на ставленні парламенту до питань ґендерної рівності, адже всі основні політичні сили країни позиціонують себе як дружні до жінок. Знову ж таки звернемо увагу на роль жіночих федерацій при політичних партіях у Швеції, які у свій час відіграли ключову роль у тому, аби поставити питання ґендерних відносин на політичний порядок денний; вони становили ядро шведського жіночого руху, який активно боровся за впровадження ґендерної рівності і розбудовував державу загального добробуту. Оскільки в результаті останніх виборів 2007 р. у шведському парламенті жінки становлять майже половину депутатів (47%)², питання ґендерної рівності й надалі розглядатимуться і розв'язуватимуться на найвищому рівні прийняття політичних рішень.

¹ Найновіші дані детальніше див. джерело: Global Gender Gap Report 2009. World Economic Forum. – Доступ з: http://www.weforum.org/en/media/Latest%20Press%20Releases/PR_GGG09 (станом на 3 листопада 2009 р.).

² World Classification, Women in National Parliaments, IPU. – Доступ з: <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm> (станом на 3 листопада 2009 р.).

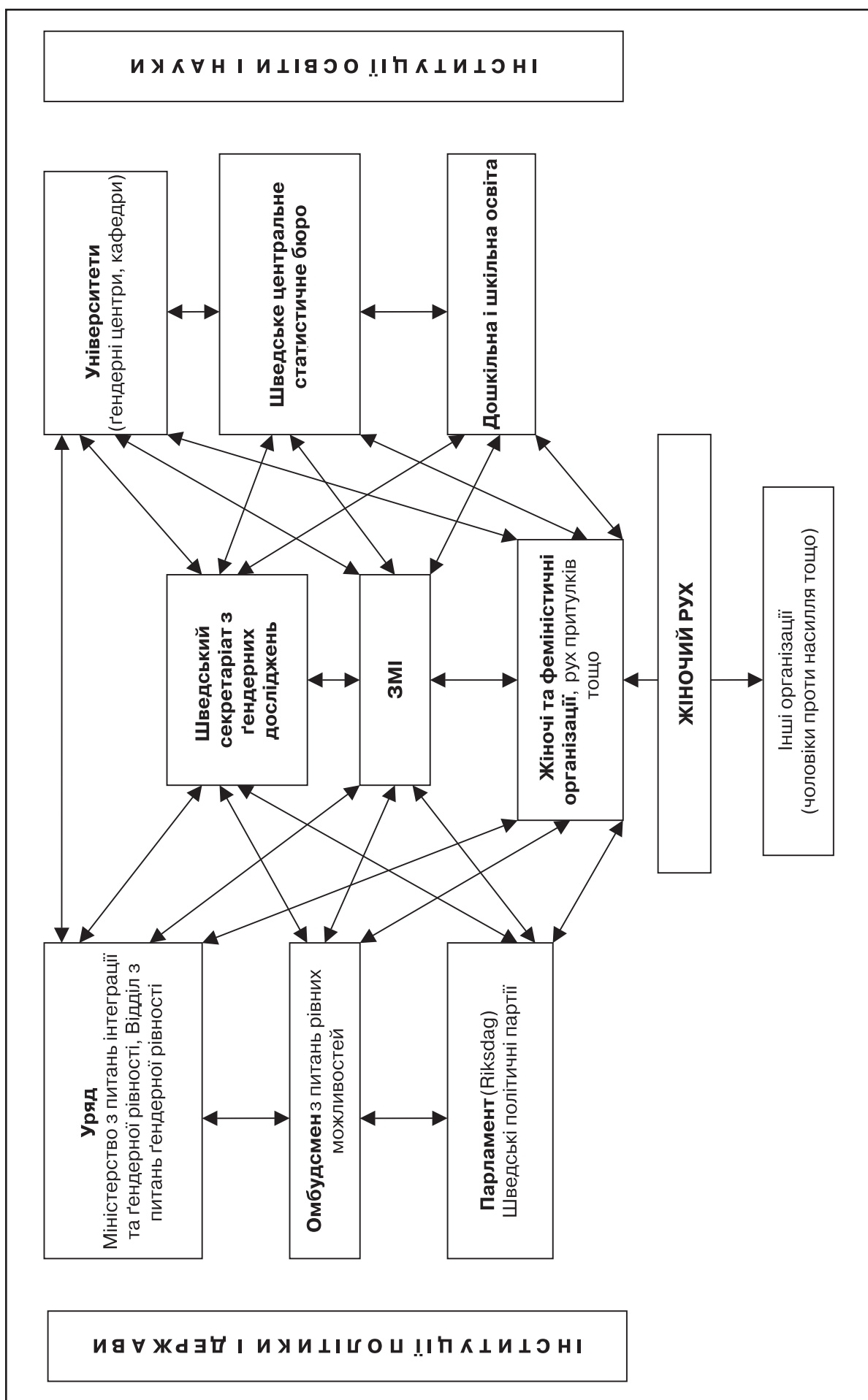

Рис 1. Інституційна модель дослідження і регулювання гендерних відносин у Швеції

1.2. Шведський уряд, в якому за забезпечення рівних прав і можливостей у шведському суспільстві відповідальне Міністерство з питань інтеграції та гендерної рівності¹. Однак, кожен Міністр шведського уряду відповідає за гендерну рівність у своїй галузі. З двадцяти двох Міністрів десять – жінки. Відділ з питань гендерної рівності, підпорядкований Міністрові з питань інтеграції та гендерної рівності, несе відповідальність за роботу уряду з досягнення гендерної рівності, за спеціальні проекти з розвитку рівних можливостей, а також за розробку методів втілення державної гендерної політики.

1.3. Омбудсмен з питань рівних можливостей, який здійснює моніторинг порушення прав людини у сфері забезпечення гендерної рівності. Офіс Омбудсмена з питань рівних можливостей – це спеціальний державний орган, який несе відповідальність за забезпечення рівних прав чоловіків і жінок на ринку праці, у вищих навчальних закладах, школах і в соціальному страхуванні тощо. З 1 січня 2009 р. обов'язки чотирьох шведських Омбудсменів, які відповідали за різні сфери рівних прав і можливостей (в тому числі, і Омбудсмена з рівних можливостей), було об'єднано в загальні обов'язки одного Омбудсмена з питань рівності (Equality Ombudsman)².

Усі ці актори беруть безпосередню участь у регулюванні гендерних відносин у країні «зверху», тобто приймають законодавчі акти, ратифікують міжнародні документи, здійснюють гендерну політику. Основна мета шведської політики у сфері гендерних відносин полягає в тому, аби забезпечити і чоловікам, і жінкам рівні можливості формувати сучасне суспільство і будувати своє життя у ньому. Низка перелічених державних структур якраз створена для того, аби втілювати цю мету. Окрім того, Швеція, подібно до інших країн ЄС, керується стратегією гендерної пріоритетизації (gender mainstreaming) в усі сфери життя суспільства. Не дивлячись на більш ніж п'ятдесят років розбудови держави загального добробуту та її гендерної складової, Швеція продовжує на державному рівні працювати над забезпеченням рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок.

2. Представники **жіночого руху** та інших громадських ініціатив (як-от, чоловіки проти насилля), які привертають увагу як суспільства, так і держави до проблеми гендерної рівності. До жіночого руху входять різні жіночі та феміністичні організації, жіночі фракції при політичних партіях, які доклали чимало зусиль, аби розв'язати питання гендерних відносин у Швеції. Ця ініціатива «знизу» була важливою для мобілізації шведських жінок задля покращання власного становища в суспільстві. Саме жіночий рух привернув увагу до низької участі жінок на рівні прийняття рішень у Швеції в 1960-х рр., зробив проблему насилля в сім'ї видимою для всього суспільства, домігся заборони купівлі сексуальних послуг, ініціював створення великої мережі притулків для жінок, які зазнали насилля, привернув увагу до питання батьківства і залучення татів до догляду за дітьми тощо.

Поєднання зусиль «зверху» і «знизу», співпраця між акторами політичної арени і громадського сектору суспільства посприяла активному залученню питань гендерних відносин до політичного порядку денного, запровадженню відповідного законодавства і низки реформ, які зробили Швецію чи не найкращою у світі країною у сфері забезпечення гендерної рівності. Як тільки виникає якесь проблемне питання «зверху» (наприклад, зменшення кількості жінок у Парламенті на початку 1990-х рр.), жіночий рух активно реагує «знизу» (створює нову організацію чи партію, залучає ЗМІ і дослідників до вивчення і обговорення цих питань), ініціює обговорення питань гендерної рівності в середині партій тощо.

3. Інституції науки і освіти у Швеції представлені такими основними акторами:

3.1. Шведськими університетами та гендерними центрами при цих університетах. Загалом у Швеції близько двадцяти основних університетів, де дослідження гендерних

¹ Дивіться вебсторінку урядових структур Швеції. – Доступ з: <http://www.sweden.gov.se>

² Доступ з: <http://www.do.se>

відносин проводяться на різноманітних кафедрах факультетів гуманітарних і суспільних наук. Окрім того, у Швеції нараховується близько двадцяти різноманітних кафедр, центрів, дослідницьких шкіл зі спеціальним наголосом на освіті та/чи дослідженнях у сфері гендерних відносин. Вищі навчальні заклади Швеції орієнтовані на поєднання освітнього процесу з дослідницьким. На кафедрах, окрім викладання курсів, важливою складовою навчально-дослідницького процесу є проведення досліджень, участь у різних загальнонаціональних і міжнародних проектах.

3.2. Шведське центральне статистичне бюро¹ здійснює фаховий моніторинг усіх сфер життя шведського суспільства за статтю. Швецію можна вважати провідною країною у світі в питаннях статистики щодо гендерної рівності, зокрема, враховуючи існуючі вимоги до окремої статистичної звітності за статями. Офіційні статистичні дані про окремих громадян мають бути зібрані, проаналізовані й представлені окремо по кожній статі.

З 1982 року Шведське центральне статистичне бюро має окремий відділ статистики з питань гендерної рівності. До його повноважень входить збирання, опрацювання та публікація статистичних даних про рівність статей. Одним із періодичних видань цього відділу є довідник «Жінки та чоловіки у Швеції. Факти й цифри»², що регулярно видається з 1984 року.

4. Актори – посередники. Окремо слід виділити так званих **посередників** у інституційному процесі регулювання і дослідження гендерних відносин у Швеції, роль яких виконує Шведський секретаріат з гендерних досліджень (ШСГД), і ЗМІ, які доносять інформацію до шведського суспільства загалом та усіх зазначених акторів зокрема.

4.1. У 1996 р. шведський парламент постановив, що у Гетеборзі варто заснувати **Шведський секретаріат з гендерних досліджень (ШСГД)**³, державну структуру, яка виконує посередницьку функцію – отримувати інформацію від одних агентів взаємодії та доносити її до інших, як крок до повного інвестування у дослідження на гендерну тематику. Основні завдання ШСГД полягають у тому, щоб:

- ✓ здійснювати загальний огляд гендерних досліджень у Швеції;
- ✓ розповсюджувати результати досліджень серед академічної спільноти, політиків, в громадському секторі тощо;
- ✓ збільшити усвідомлення значущості гендерної тематики на державному рівні, зокрема, і в суспільній свідомості шведського суспільства загалом;
- ✓ проаналізувати статус і розвиток можливостей гендерної пріоритетизації в усіх сферах досліджень.

4.2. Слід зазначити, що цілісна модель дослідження і регулювання гендерних відносин у Швеції включає також **ЗМІ**, які доносять інформацію про дослідження усім згадуваним агентам взаємодії. Як ми вже аналізували, шведські дослідники гендерних відносин орієнтуються на ЗМІ як важливий механізм інформування суспільства про результати своїх досліджень.

Дослідники і політики усвідомлюють важливу роль ЗМІ у процесі формування ставлення суспільства до питань гендерних відносин. Журналісти ініціюють низку дебатів щодо ключових питань у сфері забезпечення гендерної рівності, стимулюють привернення уваги до важливих суспільних питань (як-от, домашнє насилля чи надання можливості шведським батькам з малими дітьми поєднувати роботу і домашні обов'язки тощо). Тому ЗМІ виступає як ключова ланка посередництва між політиками, дослідниками і пересічними шведськими громадянами, так званою неакадемічною аудиторією.

¹ Інтернет сторінка: <http://www.scb.se/>

² Women and Men in Sweden: Facts and Figures. – Stockholm: Statistic Sweden, 2006.

³ <http://www.genus.se>

Для ефективного процесу дослідження і регулювання гендерних відносин у Швеції важливими є не лише вісім основних акторів, яких ми розглянули, а й зв'язки між ними. Уряд замовляє дослідникам вивчення тієї чи іншої проблемної сфери гендерних відносин у шведському суспільстві (наприклад, домашнє насилля), отримавши результати, ініціює парламентські слухання і дискусії у ЗМІ, залучає представників жіночого руху. Паралельно Омбудсмен з питань рівних можливостей збирає інформацію щодо проблематики, також залучаючи ЗМІ і громадські організації, а також беручи до уваги дані Шведського центрального статистичного бюро тощо. Уся зібрана інформація аналізується, узагальнюється і поширюється Шведським секретаріатом з гендерних досліджень. В результаті дослідження і обговорення того чи іншого питання Парламент змінює існуюче законодавство чи приймає нове. А потім дослідники, здійснюючи моніторинг ефективності запроваджених заходів, знову вивчають наслідки законодавчої зміни. Тобто, процес дослідження і регулювання гендерних відносин у шведському суспільстві є комплексним і добре налагодженим завдяки спільним зусиллям основних інституцій і взаємодії між ними.

За прикладом інституційної моделі регулювання і дослідження гендерних відносин у Швеції розроблено відповідну модель для України (див. рис. 2). Подібно до шведської моделі, українська також включає інституції політики і держави, освіти і науки, жіночі організації і посередника – ЗМІ. Українська модель загалом містить ті ж самі або подібні елементи, що й шведська, принаймні, на рівні інституцій політики і держави, і частково на рівні інституцій освіти і науки.

У порівнянні зі шведською моделлю, в українській моделі відсутній такий важливий актор як жіночий рух, який забезпечує дію «знизу»; відсутній важливий посередник, передусім, між інституціями держави-політики і освіти-науки, роль якого у Швеції виконує Шведський секретаріат з гендерних досліджень; а також відсутні зв'язки між елементами моделі (див. рис. 2). На рівні інституцій освіти і науки українська модель містить додаткового актора – міжнародні організації, які проводять і/чи фінансують гендерні дослідження в Україні.

Іншою важливою відмінністю між українською та шведською інституційними моделями регулювання і дослідження гендерних відносин є меншою мірою виражена в українській моделі роль такої важливої інституційної складової як зв'язки між елементами моделі¹. У деяких випадках цей зв'язок якщо і присутній, то він є одностороннім², тобто неповним (наприклад, міжнародні організації інформують урядові структури про результати своїх досліджень на тематику гендерних відносин). Аби модель дослідження і регулювання гендерних відносин здійснювалася ефективно, необхідно, щоб зв'язки між елементами системи були двосторонніми.

Ключовими акторами співпраці у процесі регулювання і дослідження гендерних відносин в Україні виступають: інституції політики і держави, жіночий рух, інституції науки і освіти, та ЗМІ у ролі посередника.

1. Інституції політики і держави. До даної категорії належать:

1.1. Кабінет Міністрів України.

На рівні прийняття політичних рішень в Україні також одне з Міністерств відповідає за розв'язання питань, пов'язаних з гендерними відносинами. Оскільки тепер гендерні питання входять до компетенції **Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту**, то як слушно зауважила М.Богачевська-Хом'як: «Жінка – це вже щось, що стосується сім'ї, дітей, а в теперішній державній структурі – ще й молоді та спорту»³.

¹ Слабкі зв'язки у моделі зображено пунктирними лініями.

² Стрілка показує напрям зв'язку.

³ Богачевська-Хом'як М. Засади українського гендера // Критика. – 2006. – № 9 (107). – С. 14.

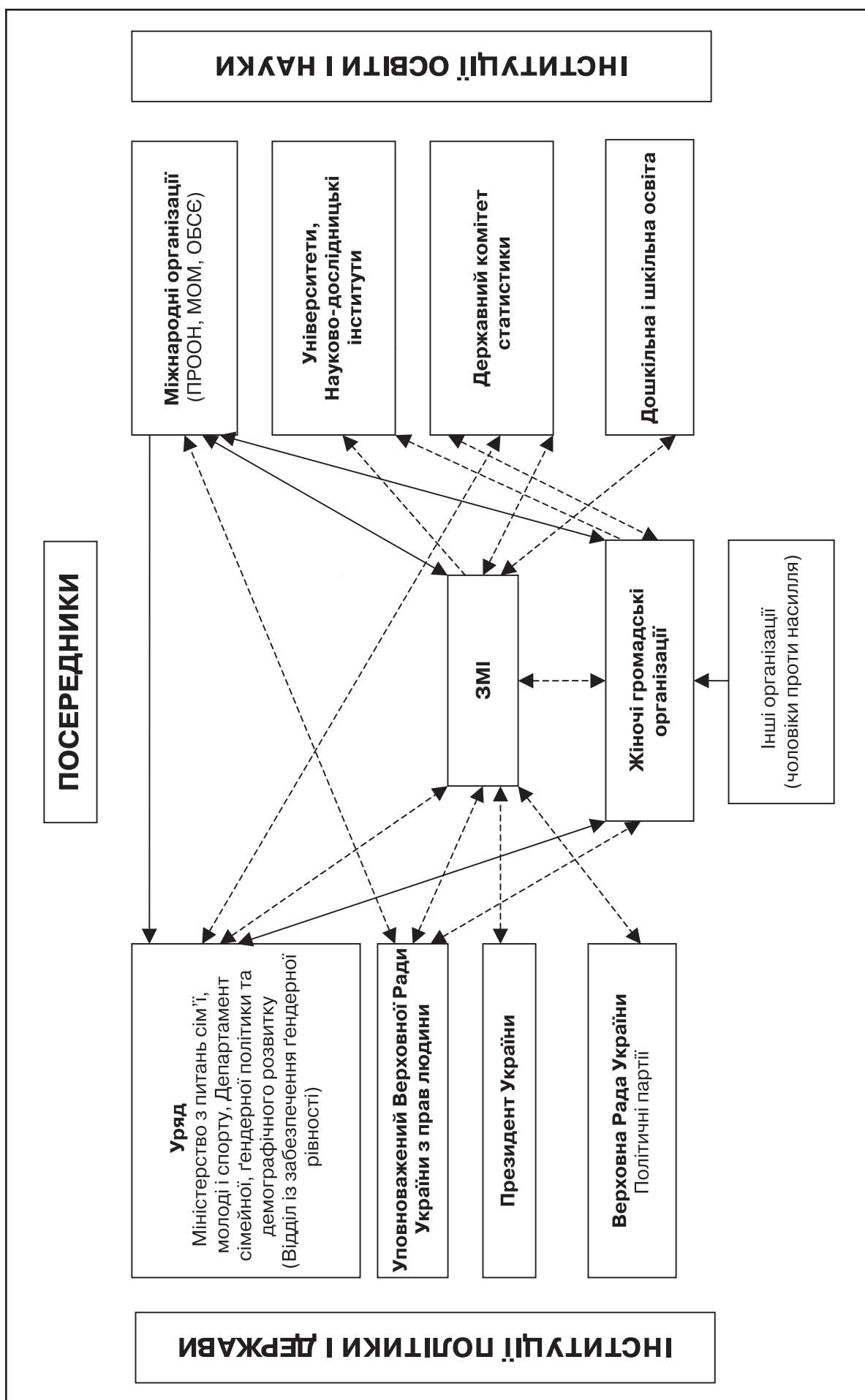

Рис 2. Інституційна модель дослідження і регулювання гендерних відносин в Україні

У межах Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту діє Департамент сімейної, гендерної політики та демографічного розвитку, у якому один з чотирьох відділів відповідає за забезпечення гендерної рівності¹. В Україні, порівняно зі Швецією, Міністерство, до компетенції якого входять питання забезпечення гендерної рівності, займається значно ширшим спектром діяльності – від демографічних проблем до спортивних досягнень.

1.2. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини² (займається не лише питаннями забезпечення гендерної рівності, а усіма типами порушень прав людини).

1.3. Верховна Рада.

Певну роль у постановці питань гендерної рівності на політичний порядок денний в Україні, як і у Швеції, відіграє Верховна Рада України, представлена різними **політичними партіями**. Як ми вже зазначали, за останні роки в Україні відбулися помітні перетворення у сфері регулювання гендерних відносин. 8 вересня 2005 р. Верховною Радою України був прийнятий **Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»**. У Верховній Раді України 20-21 листопада 2006 р. проведено парламентські слухання на тему «Сучасний стан та актуальні завдання у сфері попередження гендерного насильства» та «Рівні права та можливості в Україні: реальність та перспективи».

Проте, ефективність процесу регулювання гендерних відносин у Швеції значною мірою зумовлюється безпосередньої участю жінок у прийнятті політичних рішень на найвищому рівні. Окрім того, участь жінок у політичному житті країни на рівні прийняття важливих рішень є одним з показників гендерної рівності в суспільстві. Якщо у Швеції цей показник дорівнює майже 50%, то для України притаманна зовсім інша ситуація. Протягом останніх шістнадцяти років незалежності України кількість жінок у Верховній Раді не перевищувала 10%.

1.4. Президент України.

Президент України залучений до процесу регулювання гендерних відносин меншою мірою, ніж три попередні актори. Однак, Президент України також здійснює законодавчу ініціативу, регулюючи таким чином гендерні відносини в країні. Так, у 2001 р. був виданий Указ Президента України «Про підвищення соціального статусу жінок в Україні», а у 2005 р. – «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

2. Жіночі організації та інші громадські ініціативи (як-от, чоловіки проти насилля) в Україні не мають такого впливу на формування інституційних засад регулювання гендерних відносин, як у Швеції. В Україні існує велика кількість жіночих громадських організацій, однак, масовими (з погляду членства та участі у їхній діяльності жінок) ці організації не стали. Більшість жіночих організацій (за винятком наукових чи освітніх гендерних центрів), спрямовують свою діяльність на вирішення соціальних проблем, які в Україні традиційно вважаються виключно жіночими (охорона материнства і дитинства, допомога дітям-інвалідам, малозабезпеченим, самотнім матерям тощо).

В Україні жіночі організації вкрай рідко займаються питаннями рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, участі жінок в політичному житті країни, подоланням дискримінації на ринку праці тощо, на що з 1960-х рр. спрямовував свою діяльність жіночий рух у Швеції. Вплив жіночого руху на прийняття політичних рішень є досить незначним. Адже в нашій країні, на відміну від Швеції, немає жіночих фракцій при політичних партіях як активних впливових акторів, і жодну партію не можна назвати дружньою до жінок.

¹ Три інші відділи регулюють питання, пов'язані з соціальною підтримкою сімей, попередженням насильства в сім'ї та протидії торгівлі людьми, демографічним розвитком.

² Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. – Доступ з: <http://www.ombudsman.kiev.ua/>

3. Як видно з рис. 2, окрім інституцій політики і держави у сфері регулювання гендерних відносин, другою важливою складовою інституційної моделі є **інституції освіти і науки**, які представлені такими акторами:

3.1. Міжнародні організації (ПРООН, МОМ, ОБСЄ тощо).

В Україні більша частина досліджень гендерних відносин ініціюється і здійснюється міжнародними організаціями та їх представництвами (Програмою рівних можливостей ПРООН в Києві, ОБСЄ, МОМ, Британською Радою, Human Rights Watch та іншими), чи вітчизняними організаціями за рахунок міжнародних грантів (наприклад, Харківський центр гендерних досліджень – Фонд МакАртурів, Київський міжнародний інститут соціології – проект НаУКМА з Норвезьким інститутом міжнародних досліджень, Українсько-канадський проект «Громадська думка населення України про демократію», громадська організація «Жіночі перспективи» – Міжнародний фонд «Відродження» та інші).

В Україні не проводилося масштабних соціологічних досліджень на гендерну тематику на замовлення органів державної влади чи політичних партій. Дослідження гендерних відносин в Україні здійснюються переважно на замовлення міжнародних організацій чи громадського сектору. Лідером серед представництв міжнародних організацій, які замовляють гендерні дослідження, виступає Програма рівних можливостей ПРООН в Україні¹.

3.2. Університети та науково-дослідницькі інститути.

В Україні, на відміну від Швеції, університети є майже виключеними з інституційного механізму регулювання і дослідження гендерних відносин (див. рис. 2). З початку 1990-х рр. в Україні при університетах виникла низка науково-дослідних центрів з вивчення питань гендерної рівності. Вивчаючи становлення жіночих і гендерних досліджень в Україні, Л.Смоляр виділила два основні етапи: перша стадія розвитку (поч. 1990-х рр. – 1995 р.), яка характеризується оформленням жіночих досліджень як самостійних дослідницьких програм, і друга стадія (1995 – 2002 рр.), протягом якої відбувався процес інтеграції жіночих досліджень у систему вищої освіти [93]². Серед центрів жіночих і гендерних досліджень за їх рівнем і якістю в Україні виокремлено такі: Харківський центр гендерних досліджень (1994 р.), Одеський науковий центр жіночих досліджень (1994 р.), Всеукраїнський жіночий центр інформації та соціально-економічної адаптації (1995 р.), Київський дослідницький та консультативний гендерний центр (1996 р.), Київський інститут гендерних досліджень (1999 р.), науково-дослідницький центр «Жінка і суспільство» у Львові (1999 р.) та інші. На 2003 р. Програма рівних можливостей ПРООН нараховує 22 центри гендерних досліджень в 10 містах України³. Перелічені центри не завжди є постійно активними, часто залежать від грантової діяльності чи активності окремих дослідників. Жоден із центрів не проводить фахових соціологічних досліджень у сфері гендерних відносин.

На думку експертів, складність із гендерними дослідженнями зумовлена трьома основними причинами: домінуванням патріархатних традицій, новизною тематики в пострадянській академічній науці та необхідністю концептуального і практичного самовизначення гендерних досліджень у сучасних умовах⁴. І.Жеребкіна звертає увагу на залежність соціально-політичної активності жіночого руху на пострадянських теренах від

¹ Програма рівних можливостей ПРООН. Віднедавна – Програма рівних можливостей та прав жінок в Україні. – Доступ з: <http://gender.undp.org.ua/>

² Смоляр Л.О. Становлення гендерної освіти в Україні // Основи теорії гендера: Навчальний посібник. – К.: К.І.С., 2004. – С. 506.

³ Гендерний розвиток в Україні: Реалії і перспективи. – К.: ПРООН, 2003. – С. 94.

⁴ Гендерний розвиток в Україні: Реалії і перспективи. – К.: ПРООН, 2003. – С. 95.

західного фінансування¹. О.Плахотнік вказує на особливість української ситуації щодо регулювання та дослідження гендерних відносин – це розрив між теоретиками і практиками². Такий розрив зумовлює неефективність процесу регулювання і дослідження гендерних відносин.

Таким чином, дослідницька складова інституційного механізму дослідження і регулювання гендерних відносин в Україні є значно слабшою, ніж у Швеції. Внаслідок цього ми отримуємо фрагментарні знання як результат поодиноких досліджень (переважно опитування громадської думки) і розрив результатів досліджень з рівнем прийняття рішень.

3.3. Державний комітет статистики України.

Державний комітет статистики України є відповідальним за надання статистичної інформації щодо кожної статі. Якщо у Швеції статистика щодо чоловіків і жінок окремо ведеться щороку, то в Україні – раз на чотири роки³. Відмінним також є доступ до цієї інформації. Шведська гендерна статистика розміщена на вебсторінці ШЦСБ шведською і англійською мовами. Щорічний статистичний довідник «Чоловіки і жінки у Швеції. Факти і цифри» також можна знайти в електронному вигляді англійською мовою на сторінці ШЦСБ. Тобто, шведські та міжнародні дослідники мають простий доступ до гендерної статистики, коли статистичний збірник «Жінки і чоловіки в Україні», що видається обмеженим накладом і є доступним лише у паперовому варіанті українською мовою, на вебсторінці Державного комітету статистики України його електронної копії немає.

Статистична інформація у Швеції охоплює більшу кількість тематик, ніж в Україні. ШЦСБ більш ретельно, ніж Державний комітет статистики в Україні аналізує економічні відносини і ринок праці. Зокрема, у шведській статистичній інформації, яка подається для чоловіків і жінок, є окремі тематики стосовно використання часу на оплачувану і неоплачувану роботу, освіту, дозвілля тощо; економічної активності батьків залежно від кількості і віку дітей; аналізу різниці в оплаті праці між чоловіками і жінками, характеристика їхніх доходів і витрат. В українській статистиці ця інформація є фрагментарною, неповною, або й відсутньою.

Окрема тематика у статистиці ШЦСБ стосується догляду за дітьми і людьми похилого віку, пенсіонерів і функціонально неспроможних людей, які є так званими вразливими категоріями населення і потребують окремого висвітлення. Велика увага надається гендерним особливостям владного розподілу як на загальнодержавному, так і регіональних рівнях. Основна відмінність між гендерною статистикою у Швеції і в Україні – це аналіз владних відносин у політичній сфері і на ринку праці. ШЦСБ у статистиці надає окрему тематику «вплив і влада», де присутня інформація щодо голосування на парламентських виборах за останні 30 років, склад Парламенту з 1919 р. за статтю, номінованих і обраних членів Парламенту, регіональних і муніципальних органів влади, керівників партій і парламентських комітетів тощо; подано також розподіл посад у державних і приватних підприємствах і т. д. Українська статистика ж обмежується загальним аналізом чисельності державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування,

¹ Жеребкина И. Кто боится феминизма в бывшем СССР? // *Femina Postsovetica*. Украинская женщина в переходный период: от социальных движений к политике / Под ред. И.Жеребкиной. – Харьков: ХЦГИ, 1999. – С. 11-82.

² Плахотнік О. Гендерної рівності тернисті шляхи... // Інформаційно-просвітительське видання «Я», Харківська жіноча організація «КРОНА». – 2006. – № 3 (15). – С. 2-5.

³ Джерела: Жінки і чоловіки в Україні: статистичний збірник / Державний комітет статистики України. – К.: ДКСУ, 2007. – 132 с; *Women and Men in Sweden: Facts and Figures* 2006. Statistic Sweden, Stockholm. – Доступ з: <http://www.scb.se/templates/PlanerPublicerat/ViewInfo.aspx?publobjid=26> (станом на 23 лютого 2007 р.).

відсутній аналіз складу Верховної Ради усіх скликань за основними соціально-демографічними характеристиками, в тому числі і за статтю. Таким чином, дані Державного комітету статистики України не відображають вертикальну і горизонтальну сегрегацію в політиці та на ринку праці такою мірою, як це відбувається у Швеції, і що вважається успішним прикладом ведення гендерної статистики у світі.

Окрім того, у шведській статистиці значно більше уваги, ніж в українській, приділено динаміці досліджуваних гендерних відносин у країні. Інколи цю динаміку показано більш ніж за сто років (з 1890 р. щодо кількості дітей на жінку і чоловіка), але в середньому за останні п'ятдесят років (наприклад, з 1970 р. щодо середнього віку батьків при народженні першої дитини).

Відсутність повної і фахової статистичної інформації унеможливорює ефективність процесу регулювання і дослідження гендерних відносин в українському суспільстві. Беручи до уваги якість статистичної інформації і її доступ, можна зробити висновок, що Державний комітет статистики, порівняно із ШЦСБ, не є повноцінним актором на рівні інституцій науки у процесі регулювання і дослідження гендерних відносин.

Таким чином, складається враження, що без підтримки міжнародних організацій і фондів дослідження гендерних відносин в Україні приречені на довготривале маргінальне становище. Окрім того, дослідження жінок домінують у порівнянні з вивченням чоловіків та ЛГБТ спільноти.

3.4. Шкільна освіта.

В Україні цей актор, який діє на рівні інституції освіти, представлений поодинокими спробами інституційних інновацій, що впроваджуються переважно через ініціативу міжнародних організацій (на зразок, Європейської Комісії чи Програми рівних можливостей ПРООН).

Важливим напрямком реалізації гендерної політики в Україні офіційно проголошено підвищення рівня поінформованості про проблему забезпечення рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок. Спільними зусиллями Міністерства освіти і науки, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту та Програми рівних можливостей ПРООН 10 вересня в усіх загальноосвітніх закладах України проведено Урок гендерної грамотності, а восени 2007 р. Всеукраїнський конкурс науково-дослідницьких робіт учнів, студентів та аспірантів з питань гендерної рівності. Однак, подібні заходи проводяться не постійно і часто присвячені певній даті, зокрема, Року гендерної рівності в Україні. Таким чином, на відміну від Швеції, в Україні гендерна освіта не є систематичним напрямком діяльності для впровадження інституційних засад регулювання гендерних відносин.

4. Актор-посередник.

На відміну від шведської інституційної моделі дослідження і регулювання гендерних відносин (див. рис. 2), у відповідній українській моделі серед посередників присутні лише ЗМІ, які відіграють ключову роль у зміні традиційних гендерних ролей і стереотипів¹.

В українській моделі відсутній ще один важливий посередник між інституціями політики-держави та освіти-науки (див. рис. 2). Роль відповідного посередника у Швеції виконує Шведський секретаріат з гендерних досліджень (див. рис. 1). Він є зв'язуючою ланкою між політиками, дослідниками і ЗМІ, розповсюджує інформацію про результати досліджень та інформує про урядові рішення щодо регулювання гендерних відносин у Швеції, виступає у ролі ресурсного і комунікаційного центру для дослідників гендерних відносин тощо. В Україні немає структури, яка б виконувала посередницьку функцію між процесами регулювання і дослідження гендерних відносин. Тому зв'язок між

¹ Оксамитна С.М. Гендерні ролі та стереотипи // Основи теорії гендера: Навчальний посібник. – К.: К.І.С., 2004. – С. 171.

основними інституціями, залученими до цього процесу, є переважно фрагментарним, одностороннім або ж взагалі відсутнім.

Для інституційної моделі дослідження і регулювання гендерних відносин важливи-ми є не лише основні актори, а й зв'язки між ними. Як видно з рис. 2, українська модель характеризується значно меншою кількістю зв'язків між інституціями, ніж шведська модель. Найщільніші зв'язки в моделі – між урядом і жіночими організаціями, між міжнародними організаціями та українськими жіночими організаціями, між міжнародними організаціями і ЗМІ тощо. Окрім того, зв'язки не завжди є зворотними (зв'язок між міжнародними організаціями і урядом є переважно одностороннім).

В Україні, як і в Швеції, існують законодавчі акти щодо регулювання гендерних відносин, про що свідчить низка згаданих вище ратифікованих міжнародних документів, а також чинний Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок». У квітні 2007 року, через півтора роки після того, як цей Закон вступив в дію, результати опитування громадської думки свідчать про те, що українське суспільство майже не обізнане із Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (див. таблицю).

Таблиця

**Обізнаність респондентів з чинним Законом України
«Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», 2007 р. (%)**

	Загалом	Чоловіки	Жінки
Нічого не чув/не чула про такий закон	60,7	59,0	62,2
Чув/чула про такий закон, але змісту його не знаю	30,4	31,7	29,4
Знаю зміст цього закону	5,2	6,5	4,2
Не знаю/важко відповісти	1,8	1,6	2,0
Немає відповіді	1,9	1,3	2,3
Загалом	100	100	100

Примітка. Дослідження «Думки і погляди населення» («Омнібус») Київського міжнародного інституту соціології, квітень 2007 р. (n=2009)

Більшість респондентів (близько 61%), причому чоловіки і жінки однаковою мірою, нічого не чули про такий закон, трохи менше третини (30%) чули про цей закон, але змісту не знають. І лише 5% респондентів обізнані зі змістом Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок». Держава, яка прийняла важливий законодавчий акт стосовно регулювання гендерних відносин в Україні, не проінформувала про його значущість і важливість громадян, тобто, не змогла використати можливості ЗМІ як посередника в процесі регулювання гендерних відносин.

Таким чином, результат відсутності налагоджених щільних зв'язків у моделі дослідження і регулювання гендерних відносин призводить до того, що інституційний механізм регулювання гендерних відносин не функціонує належним чином, існує протиріччя між офіційним (задекларованим державою) рівнем прийняття політичних рішень щодо забезпечення гендерної рівності між чоловіками і жінками та втіленням цих рішень (урядовими структурами чи громадським сектором), сприйняттям гендерної політики з боку суспільства тощо.

Як свідчать результати дослідження інституційних засад регулювання гендерних відносин, аби процес регулювання гендерних відносин був успішним, необхідна наявність певного набору інституційних засад: комплексне залучення основних соціальних

інституції (як-от, держава, політика, наука, освіта, ЗМІ), запровадження інституційних інновацій, ґрунтованих на цінності гендерної рівності, та налагодження зв'язків між інституціями та іншими основними акторами процесів регулювання і дослідження гендерних відносин. Окрім того, соціологічні дослідження, які здійснюються в межах інституцій науки і освіти, становлять необхідну основу для вироблення відповідної гендерної політики, а також засіб для її подальшого моніторингу.

Міжнародні стандарти прав людини як вихідні засади гендерно-правової експертизи законодавства України

Г. О. Христова

Останнім часом проблема забезпечення гендерної рівності в українському суспільстві набуває все більшої актуальності. Гендерний компонент все активніше включається до складу державно-правової політики й визначає зміст національного законодавства, що сприяє наближенню України до світових стандартів паритетної демократії.

Однак гендерний підхід є відносно новим напрямком державно-правової політики, що зумовлює недостатню визначеність форм і методів його впровадження в законодавство й соціальну практику. Поняття «гендер» було введено в суспільні науки лише в 70-х роках ХХ ст. Цей термін означає *соціальну конструкцію статі*, розподіл соціальних ролей між статями в суспільстві, який виявляє себе в усіх сферах суспільного життя на локальному, національному й міжнародному рівнях. Спираючись на думку О.Р. Дашковської [5, с. 65], гендер слід розуміти перш за все як соціальну належність до певного виду статі, уявлення кожного індивіда й суспільства в цілому про статеві рольові характеристики й поведінкові особливості.

Спроби здійснення гендерно-правового аналізу різних галузей законодавства України розпочалися наприкінці ХХ ст. Н.Б. Болотіною, О.Р. Дашковською, І.І. Котюком, О.М. Костенком, К.Б. Левченко, Т.М. Мельник, О.М. Рудневою та деякими іншими правниками [Див.: 1; 4; 7-9; 11-13]. В останні роки значно зросла кількість вітчизняних публікацій з різноманітних напрямків гендерних досліджень, проте лише деякі з них приділяють увагу гендерно-правовій експертизі. Серед останніх – низка робіт спрямована на визначення концептуальних та методологічних засад гендерної експертизи українського законодавства [Див.: 3; 4; 11], інші присвячені гендерному аналізу окремих галузей законодавства України (зокрема, соціального, трудового, сімейного, кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого тощо) [Див.: 1; 8; 9; 13].

Незважаючи на досить ґрунтовний характер зазначених наукових робіт, їх автори залишили поза увагою проблему розробки єдиної методології гендерно-правової оцінки законодавчих актів, яка спирається на міжнародні стандарти прав людини стосовно дотримання принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Крім того, тривалий час гендерно-правова експертиза здійснювалася лише в наукових цілях або з метою лобіювання громадськістю певних законодавчих змін і не була врегульована на нормативно-юридичному рівні. З прийняттям Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 р. (далі – Закон) [2; 2005. – № 52. – Ст. 561], гендерно-правова експертиза набула законодавчого статусу, що зумовлює необхідність критичного аналізу особливостей її нормативної регламентації, оскільки лічені публікації з цього приводу мають лише описовий характер [17].

Мета цієї статті – окреслити основні міжнародні стандарти прав людини, які закладають концептуально-методологічні засади проведення гендерно-правової експертизи чинного законодавства і проектів нормативно-правових актів України. Основне її завдання полягає: (а) в уточненні нормативної бази проведення такої експертизи в Україні; (б) з'ясуванні передбачених на законодавчому рівні методологічних засад гендерного-правового аналізу, а також (в) визначенні міжнародних стандартів у царині забезпечення принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків і їх ролі в процесі гендерно-правової експертизи українського законодавства.

Нормативні підвалини гендерно-правової експертизи були закладені зазначеним Законом, який набув чинності з 1 січня 2006 р. Він був спрямований на досягнення *гендерної рівності* в українському суспільстві, під якою розуміється «рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства» (ст. 1).

Цей Закон у статтях 1 і 4 визначив, що гендерно-правова експертиза полягає в аналізі чинного законодавства, а також проектів нормативно-правових актів, результатом якого є надання *висновку* щодо їх відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Висновок експертизи надсилається до органу, що прийняв такий нормативно-правовий акт, або виступає обов'язковим складником пакета документів, що подаються разом з проектом нормативно-правового акта на розгляд відповідного нормотворчого органу.

Докладніше порядок проведення вказаної експертизи мав установити Кабінет Міністрів України. З цією метою ним було ухвалено Постанову «Про проведення гендерно-правової експертизи» від 12 квітня 2006 р., № 504 [14; 2006. – № 15. – Ст. 1113] зі змінами, внесеними згідно з Постановою КМУ від 18 липня 2007 р., № 950 [14; 2007. – № 54. – Ст. 2180]. Проте уряд обмежився визначенням органу, уповноваженого здійснювати гендерно-правову експертизу в усіх сферах законодавства, що стосуються прав та свобод людини, яким було визнано Міністерство юстиції України, а також вказівкою на те, що така експертиза проектів нормативно-правових актів провадиться як *складова частина правової експертизи*.

Порядок проведення гендерно-правової експертизи конкретизовано Наказом Міністерства юстиції України «Деякі питання проведення гендерно-правової експертизи» від 12 травня 2006 р., № 42/5, яким було затверджено Інструкцію з проведення гендерно-правової експертизи, а також Форму висновку гендерно-правової експертизи акта законодавства [6]. Цим Наказом уперше їй були поставлені завдання, а саме: 1) проведення комплексного дослідження чинного законодавства та проектів нормативно-правових актів на відповідність *міжнародно-правовим актам з прав людини* стосовно дотримання принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; 2) підготовка обґрунтованих *висновків* щодо відповідності чинного законодавства та проектів нормативно-правових актів принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; 3) запобігання прийняттю нормативно-правових актів, які містять дискримінаційні положення за ознакою статі (п. 1.2. вказаної Інструкції).

Як бачимо, законодавством України закладено нормативний фундамент проведення гендерно-правового аналізу чинного вітчизняного законодавства та проектів нормативно-правових актів, проте фактично не визначено його вихідних принципів, методологічних засад. Як виявилось, єдиним критерієм гендерно-правової експертизи, передбаченим законодавством, служить відповідність чинного нормативно-правового акта або його проекту міжнародно-правовим документам з прав людини стосовно забезпечення принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Отже, методологічне підґрунтя такої експертизи становлять *міжнародні стандарти у сфері ліквідації дискримінації за ознакою статі*, які відтворюють вихідні принципи й підходи сучасної гендерної теорії та практики.

Згідно з Додатком до наказу Міністерства юстиції від 12 травня 2006 р., № 42/5 при проведенні гендерно-правової експертизи актів законодавства обов'язково використовуються: Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Статут Організації Об'єднаних Націй (1945 р.), Декларація про ліквідацію дискримінації стосовно жінок (1967 р.), Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституції третіми особами (1949 р.), Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.), Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.), Пекінська декларація (1995 р.) та ін. [6].

Навіть стислий огляд наведених міжнародних документів, що становлять ядро міжнародних стандартів прав людини в царині забезпечення принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, далеко виходить за припустимий обсяг цієї публікації. Тому зупинимось на найбільш проблемних, принципових питаннях, яким приділено недостатньо уваги сучасною юриспруденцією. Передусім слід підкреслити, що першим з указаних документів згадується саме Загальна декларація прав людини, яка становить основу Хартії ООН про права людини [10, с. 8-16]. Хоча з формально-юридичних позицій Декларація не є міжнародним договором, отже, має рекомендаційний характер, її норми відносять до «звичайно-правових» норм [10, с. 16], що набувають обов'язковості через їх незаперечне визнання всіма цивілізованими країнами.

Одним з основних принципів цього міжнародно-правового документа виступає принцип *рівноправності чоловіків і жінок*. У її Преамбулі зазначено, що народи Організації Об'єднаних Націй підтвердили у своєму Статуті віру в основні права людини, гідність і цінність людської особистості й рівноправність чоловіків і жінок. Згідно зі ст. 2 Декларації кожна людина повинна мати всі права та свободи, проголошені нею, незалежно від *статі* та інших можливих підстав дискримінації. Статтею 7 даного міжнародного акта передбачено, що усі люди мають право на рівний захист від будь-якої дискримінації й підбурювання до неї.

На відміну від Загальної декларації прав людини, згадані в наведеному переліку міжнародних документів Міжнародний пакт про громадянські та політичні права й Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок – це міжнародно-правові договори, обов'язковість яких визнана Україною ще за часів СРСР. На сьогодні ці міжнародні угоди є чинними на території України згідно із Законом України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р. [2; 1991. – № 46. – Ст. 617].

Указані міжнародні правові акти входять до складу семи міжнародних договорів ООН з прав людини, які передбачають механізм моніторингу за дотриманням державами-учасницями зобов'язань, узятих на себе в результаті їх ратифікації [Див.: 8, с. 283; 12, с. 7]. Такий контроль здійснюється конвенціональними органами ООН – відповідно *Комітетом ООН з прав людини* й *Комітетом ООН з ліквідації дискримінації стосовно жінок*. До складу цих органів входять незалежні експерти в галузі прав людини, які обираються державами-учасницями зазначених міжнародних договорів.

Указані конвенціональні органи, юрисдикція яких визнана Україною, з метою реалізації своїх повноважень ухвалюють низку міжнародних юридичних актів, серед яких: (1) *заклучні коментарі*, які надаються ними за результатами розгляду періодичних доповідей держав-учасниць щодо прогресу в реалізації тих чи інших прав людини, передбачених Міжнародним пактом про громадянські та політичні права й Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок; (2) *загальні коментарі або рекомендації* стосовно належного розуміння тих чи інших положень відповідних міжнародних договорів, їх «авторитетного» тлумачення; (3) *рішення за результатами розгляду індивідуальних скарг* осіб, які вважають, що їх права, передбачені відповідними міжнародними угодами, порушені державами-учасницями [Див.: 12, с. 6-22; 15, 57-84; 16, с. 39-43].

Перелічені міжнародні юридичні акти, які стосуються принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, становлять разом з відповідними приписами міжнародних договорів *міжнародні стандарти у сфері забезпечення гендерної рівності*. Саме ці документи наповнюють конкретним змістом програмні, абстрактні положення міжнародних договорів щодо рівноправності жінок і чоловіків та заборони дискримінації за ознакою статі. Вони обов'язково *мають враховуватися при проведенні гендерно-правової експертизи* чинного законодавства України та проектів нормативно-правових актів; в іншому випадку така експертиза буде мати поверховий, формальний характер.

Згідно зі згаданим Наказом Міністерства юстиції від 12 травня 2006 р., № 42/5 разом з міжнародними актами щодо прав людини, ухваленими в межах ООН, при проведенні гендерно-правової експертизи актів законодавства обов'язково використовуються *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод*, яка є базовим міжнародним договором Ради Європи із захисту прав особи. Її обов'язковість у межах української правової системи визнана Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 р. з наступними змінами [Див.: 2; 1997. – № 40. – Ст. 263; 2006. – № 26. – Ст. 216].

Зміст принципу недискримінації за ознакою статі, закріпленого в ст. 14 Європейської конвенції, розкривається в численних рішеннях Європейського суду з прав людини, які визнані ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» джерелом права України [2; 2006. – № 30. – Ст. 260]. Це означає, що рішення Європейського суду з питань, що стосуються принципу рівних прав та можливостей жінок та чоловіків, підлягають обов'язковому використанню при проведенні гендерно-правової експертизи вітчизняних нормативно-правових актів та їх проектів.

Усі ці міжнародні стандарти щодо прав людини містять чимало принципів і засобів забезпечення гендерної рівності, які мають враховуватися при здійсненні гендерно-правової експертизи. Зупинимося лише на деяких з них, що мають найбільш загальний, методологічний характер.

По-перше, визначаючи дискримінаційний характер певного припису того чи іншого нормативно-правового акта або його проекту, слід виходити з того, що міжнародні документи називають 2 види дискримінації – юридичну (*de jure*) і фактичну (*de facto*) [Див.: 8, с.56; 18, с.34]. Дискримінація *de jure* виявляється в наявності прямих дискримінаційних положень у чинному законодавстві; дискримінація *de facto* (дискримінація результату) полягає в тому, що принцип рівності прав та можливостей чоловіків і жінок порушується в результаті правореалізації.

Яскравим прикладом другого виду дискримінації виступає положення ч. 2 ст. 182 Сімейного кодексу України [2; 2002. – № 21-22. – Ст. 135], де зазначається, що мінімальний розмір аліментів на одну дитину не може бути меншим, ніж 30 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Така норма законодавства з формально-юридичного боку видається гендерно-нейтральною, проте на практиці призводить до ситуації кричущої дискримінації жінки-матері, з якою, як правило, залишається проживати дитина (або діти) після розлучення подружжя. Жінка-мати вимушена самотужки забезпечувати 70 % прожиткового мінімуму на кожну дитину й нести весь тягар по її вихованню й догляду за нею, що суттєво обмежує жінку в можливості будувати власну кар'єру й мати якийсь додатковий заробіток. Отже, впровадження так званого «гендерно-чуйного» підходу в чинне законодавство передбачає схвалення таких законодавчих приписів, які не тільки не містять обмежень чи привілеїв за ознакою статі, а й у результаті своєї реалізації сприяють усуненню правовими засобами *фактичного гендерного дисбалансу*, що склався в тій чи іншій сфері суспільних відносин.

По-друге, дискримінація тягне за собою порушення принципу рівності. Концепція рівності прав осіб різних статей й *рівних можливостей* їх реалізації, на якій ґрунтується Закон, належить до фундаментальних проблем гендерної теорії та практики. Міжнародні стандарти прав людини розрізняють 3 можливі моделі рівності жінок і чоловіків – *формальну, протекціоністську й субстантивну* [Див.: 8, с. 56-58; 18, с. 35-37].

Відповідно до *формальної* моделі рівності чоловіки й жінки однакові, тому з жінками слід поводитися як з чоловіками. Згідно з такою позицією на законодавчому рівні має бути формалізована рівність прав кожної особи незалежно від будь-яких дискримінаційних критеріїв, що є достатнім для подолання фактично існуючої в суспільстві нерівності. Такий підхід у гендерній теорії має назву «гендерно-нейтральний».

Протекціоністська модель рівності вимагає, щоб жінки були усунені від участі в деяких сферах діяльності заради їх же власного інтересу, що забезпечується через установлення відповідних заборон на законодавчому рівні. Даний підхід визнає відмінності між жінками й чоловіками, але розцінює їх як слабкість жінок, чим виправдовує їх підлегле становище.

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» виходить із субстантивної моделі рівності, яка базується на визнанні соціальних і біологічних розбіжностей між чоловіками й жінками та їх урахуванні в процесі законодавчого регулювання. У межах цієї позиції підкреслюється важливість створення й забезпечення *рівних можливостей* для жінок і чоловіків щодо реалізації своїх прав.

Показовою щодо цього є проблема заборони використання праці жінок на роботах зі шкідливими й небезпечними умовами виробництва, що пояснюється передусім необхідністю збереження її репродуктивного здоров'я. Така заборона ілюструє протекціоністську модель рівності. Субстантивна ж модель наголошує на тому, що життя і здоров'я жінки, у тому числі її репродуктивні функції, є не менш значущими, аніж життя і здоров'я чоловіків. Дотримання міжнародних стандартів у сфері гендерної рівності вимагає не накладання заборони жінці працювати на вказаних виробництвах, а ліквідації таких виробництв або максимального зниження їх шкідливого впливу на життя і здоров'я як жінки, так і чоловіка.

Субстантивний підхід передбачає, що з метою якнайшвидшої ліквідації наслідків соціальної нерівності на всіх рівнях влади та в усіх сферах суспільного життя можуть застосовуватися *тимчасові спеціальні заходи, тобто так звані позитивні дії*, зокрема, парламентські квоти, пільгові кредити для жінок-підприємниць, заохочення чоловіків до перебування у відпустці по догляду за дитиною протягом певного часу та ін. Можливість вживання таких заходів передбачена статтями 1, 3, 7, 12, 16, 19 Закону, проте їх впровадження має відбуватися в суворій відповідності з міжнародним досвідом, акумульованим у міжнародних документах. Приміром, природа, характер та умови застосування «позитивних дій» детально визначаються Комітетом ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок у його ґрунтовній Загальній рекомендації № 25 до ст. 4 Конвенції [18, с. 39, 40], яка, безумовно, має враховуватись при проведенні гендерно-правової експертизи.

Здійснене нами дослідження дозволяє визначити *основні висновки*:

1) концептуально-методологічне підґрунтя гендерно-правового аналізу законодавства України визначають основні міжнародні стандарти прав людини у сфері забезпечення гендерної рівності та закладені в них принципи й засоби ліквідації дискримінації за ознакою статі;

2) міжнародні стандарти у сфері забезпечення гендерної рівності охоплюють не лише міжнародні договори з прав людини, а й ухвалені уповноваженими міжнародними судовими установами й конвенціональними органами ООН міжнародні юридичні акти (рішення по індивідуальних скаргах, загальні рекомендації, заключні коментарі за результатами розгляду державних доповідей), а також міжнародні документи, що мають з фор-

мально-юридичних позицій рекомендаційне значення (декларації, платформи дій тощо), які визнаються цивілізованою міжнародною спільнотою.

Зроблені висновки зумовлюють нагальну потребу в перекладі всіх указаних міжнародних стандартів прав людини на українську мову, оскільки більшість з них доступні на офіційних сайтах ООН лише англійською, іспанською чи французькою мовами [19]. Також вкрай необхідні їх систематизація й визначення закладених в них основних принципів гендерного аналізу на законодавчому рівні, що, в свою чергу, дозволить розробити й нормативно закріпити методiku проведення гендерно-правової експертизи, відповідаючу світовим вимогам.

У межах цієї статті окреслено лише вихідні нормативні й методологічні засади гендерно-правової експертизи як нового напрямку вдосконалення законодавства України у світлі міжнародних стандартів прав людини. Подальшому впровадженню гендерного компоненту в українське законодавство й соціальну практику сприятимуть ґрунтовні дослідження особливостей застосування «позитивних дій» для досягнення гендерної рівності, порівняльне вивчення основних напрямків державної політики у сфері рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, систематизація прецедентів Європейського суду з прав людини щодо ліквідації дискримінації за ознакою статі, аналіз інших актуальних питань гендерної теорії та практики.

Список літератури:

1. Болотіна Н.Б. Соціальне законодавство України. Гендерна експертиза. – К.: Логос, 2001. – 82 с.
2. Відомості Верховної Ради України.
3. Гендерна експертиза українського законодавства (концептуальні засади) / Відп. ред. Т.М. Мельник. – К.: Логос, 2001. – 120 с.
4. Дашковська О.Р. Гендерна експертиза законодавства: методологічні аспекти // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2006. – № 4 (47). – С. 219-225.
5. Дашковська О.Р. Жінка як суб'єкт права в аспекті гендерної рівності. – Х.: Право, 2005. – 224 с.
6. Деякі питання проведення гендерно-правової експертизи: Наказ М-ва юстиції України від 12.05.2006 р., № 42/5 // www.zakon1.rada.gov.ua.
7. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»: Наук.-практ. коментар / За ред. О.М. Рудневої. – Х.: Схід.-регіон. центр гуманітар.-освіт. ініціатив, 2005. – 160 с.
8. Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок: Наук.-практ. коментар / О.М. Руднева, Г.О. Христова, О.О. Уварова та ін. – Х.: Схід.-регіон. центр гуманітар.-освіт. ініціатив, 2005. – 364 с.
9. Котюк І.І., Костенко О.М. Кримінальне, кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче законодавство України: гендерна експертиза. – К.: Логос, 2004. – 127 с.
10. Международная защита прав человека: Документы и комментарии / Сост. М.В. Буроменский. – Х.: Синтекс, ЛТД, 1998. – 298 с.
11. Мельник Т.М. Гендерна експертиза українського законодавства: сутність, необхідність та методологічні основи. – К.: Логос, 2001. – 46 с.
12. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: позиція держави та погляд громадянського суспільства: Зб. документів / Упоряд.: О.М. Руднева, Г.О. Христова. – К.: Істина, 2007. – 240 с.
13. Модельні справи із застосування Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок / Григор'єва Л.І., Руднева О.М., Христова Г.О. та ін.. – К.: Істина, 2006. – 184 с.
14. Офіційний вісник України.
15. Оценка положения женщин. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин: Руководство по отчетности. – Алматы: Акыл Китабы, 2000. – 98 с.
16. Руднева О.М., Христова Г.О. Процедура контролю за виконанням державою зобов'язань згідно з Конвенцією про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок // Вісн. Верхов. Суду України. – 2006. – № 5 (69). – С. 38-43.
17. Тодорова О. Розвиток гендерного законодавства // Уряд. кур'єр. – 2008. – № 10. – С. 10.
18. Христова Г.О., Уварова О.О. Законодавче забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: міжнародний досвід та національні особливості. – Х.: Райдер, 2006. – 72 с.
19. www.unhchr.ch; www.un.org.

ГЕНДЕРНА «КУЛЬТУРА ЯК ІДЕОЛОГІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ»¹: соціокультурний підхід до гендерного аналізу в кількох частинах, назвах, прикладах, таблицях і додатках

Л. Малес

У продовження феміністської максими гендерного як політичного

Тож, на моє переконання, політика, яка перебрала на себе майже всю увагу суспільства XX і XXI століть, лише завершується у верхах політичних еліт, а починається, ґрунтується і живиться² у самому суспільстві, у його упередженнях, страхах та невігластві. Останні – це наші шори. І вони не лише звужують повноцінне сприйняття світу у всій його барвистості, **наші шори – це простір для злочину**, нами чи з нашої згоди твореного.

Пригадаймо, розгортання масових репресій, хоч мало, але мало підтримку серед населення СРСР, яке було переконане пропагандою, а дехто переконаний і до тепер, що «ворог не спить, він поруч, він серед нас». Мільйони європейців слідували за відправленням євреїв у гетто, сподіваючись на власне після цього процвітання. Засудивши за статтею про гомосексуальність, радянське правосуддя позбавило Сергія Параджанова не лише волі, а й підтримки багатьох друзів та оточення. І прикладів, коли ксенофобія, расизм, гомофобія стають обґрунтуванням злочину чи його потуранню – тьма.

Ідеологеми у жанрі підручкової історії, політичної агітки, анекдоту на кухні завжди містили, містять і ... – та про майбутнє не загадую, на нього сподіваюся – образи Інших як принципово інакших, що дозволяє саме з них малювати ворогів та винуватців, або ж, навпаки, – Месій. Всотана змалечку неререфлексивна ксенофобія за звичних обставин й «у своєму колі» майже не дається взнаки, але добре помітна у найменші критичні моменти, періоди вибору чи виборів, а найпомітніша, на жаль, за конфліктів в т. ч. війни³.

Чому ж важливо про це пам'ятати, говорячи, пишучи, думаючи про гендерованість сучасності?! Бо у нашому суспільстві, яке майже не толерує варіативність гендерних ідентичностей, багатство індивідуальності людини може бути спрямоване проти неї ж. Чи не тому так багато чоловіків страшаються проявів власної чуттєвості, щоби не скидатися на гея, і не менше жінок всіляко прагнуть підкреслити (олівцем чи тушшю⁴) свою «жіночість», боячись бути запідозреною у фригідності.

І всі ці люди не неосвічені, бо проект просвітництва вже на початок XX століття приніс свої плоди (хоча і не досяг мети), розвинувши Школу, яка, попри все світле, добре, вічне, не завжди деконструювала, а частіше навпаки – працювала на закріплення поділу на «правильне/их» та «неправильне/их». У новому тисячолітті принцип «розділай і владарюй» теж не застарів і нема причин його ігнорувати. Саме розділення і розрізнення стають тими інструментами, які дозволяють консолідувати спільноту, управляти нею та скеровувати за відсутності конструктивної мети, така собі «дружба проти».

¹ У назві використана назва відомої праці Зигмунда Баумана: Бауман З. Культура как идеология интеллектуалов // Неприкосновенный запас. – 2003. – №1 (27).

² Російською можна все це об'єднати у слові «зиждется»).

³ Детальніше проблематикою авторитарної людини, ксенофобією і антисемітизмом займалася Франкфуртська школа, причиною тому стала друга світова, котра зробила їх вигнанцями.

⁴ Олівець у даному випадку використовується для підкреслення обрисів губ, а туш для вій – виразності очей!

Приписувана різність¹ – це соціальні, культурні, етичні, економічні та політичні висліди із наших тілесних чи інших незалежних від людини особливостей (стать, вік, раса, етнічна приналежність, соціальне походження, повносправність, деякі інші дані риси та особливості). Ці розрізнення з легкістю і не мигнувши оком перетворюються на «правильність і не-», «моральність і а-», «своїх і усіх тих, супроти яких злочин буде правильністю та моральністю». Саме таким чином із гендерних (чи б-яких інших) відмінностей як ресурсу розвитку ми конструємо джерело соціального напруження. **Бо багатоманіття культур суспільства творить його багатство, а приписувана різність – поділи/розділення.**

Чому відбувається ця трансформація, адже очевидно, що тілесні чи інші приписувані людині особливості не можуть самі по собі забезпечити покращення культури чи суспільства: на питання, чи буде щастя, якщо від завтра народжуватимуться лише блідолиці, автори поширюваних у метро наліпок² не відповідають та й очевидність глупота ствердної відповіді?! Ця різність, у даному разі расова, використовується не так для ствердження кращості (арійська ідея як і пасіонарність мають значно менше адептів), а для негачії Інших, для страхання! І вже серед освіченої публіки можна почути жарт «я не люблю двох речей: расизму та негрів».

Свавільний «ринок символічної продукції»³

У творенні та відтворенні щойно проблематизованих соціокультурних розділень найпомітнішу роль відіграють академічна⁴ та медійна сфери, які в модерному суспільстві витіснили з перших позицій древніших авторитетів про світ: усну традицію та сусідську громаду. Між собою ці два головніші агенти відрізняються додатковими функціями. Науковці, чи посилання на них⁵, ще й обґрунтовують ті чи інші поділи, а медівники,

¹ У соціологічній термінології її частіше називають приписаними соціальними статусами на противагу набутим соціальним статусам. Останні людина досягає у ході свого життя. Але грань між ними тонка, і розібратися, щодо чого саме виникає суспільне неприйняття, що саме стає джерелом ксенофобії надзвичайно складно. Так професорство – це статус набутий, а поклоніння чи клейміння інтелектуалів апелює до приписаного. І навпаки, класичне Фрейдове «тіло – це доля», реконструюється сучасним гендерним дискурсом, де тілесність постає як продукт соціокультурних впливів.

² За підписом Ресурсу автономних націоналістів (<http://www.reactor.org.ua>).

³ Теоретико-методологічним підґрунтям частини стала стаття французького класика соціального конструктивізму П'єра Бурдьє: П.Бурдьє Рынок символической продукции // Вопросы социологии. – 1993. – № 1, 2.

⁴ Найперший приклад, що спав на думку, – це введенний з легкої руки соціологів і підхоплений журналістами середній клас, який став ледь не найжаданішим у всій соціальній структурі суспільства. І те, що поява ідеї середнього класу як опори і запоруки добробуту та стабільності суспільства, має під собою ідеологічні підвалини і відповідала реаліям північної Америки середини минулого століття. Як і те, що виплеканому на далекому заході уявленню про середній клас в українському суспільстві соціогрупових відповідників нема, що неодноразово доводив фахівець із проблематики соціальних структур Сергій Макеев (http://dialogs.org.ua/dialog.php?id=3&op_id=89#89). Все це після «запуску» ідеї середнього класу яко нашого спасителя, як рецепту благоденства вже мало важить. Його безперестанні пошуки та сумнівне припасовування до наших реалій продовжується і кількість журналістських статей та дисертаційних робіт не зменшується.

⁵ Використання авторитету науковців у текстах ЗМІ та різноманітних публічних мовців може бути як коректне із усіма посиланнями і узгодженнями з авторами цитат, так і грубе, часом, цинічне. Експлуатація образу вченого як авторитетного і самодостатнього носія знань нині досить популярне. Вказівка на те, що «вчені дослідили, думають чи рекомендують», звільняє, на думку багатьох авторів журнальних та газетних матеріалів, їх від детальніших посилань на першоджерела та обґрунтування висновків. Прикладом чому є загадкова фраза про «вчених Гарварда». Ось кілька зразків такої експлуатації авторитету науковості в українському суспільстві, які той таки авторитет і підточують: «Как заработать большие и огромные деньги, вычислили ученые Гарварда» (<http://h.ua/story/229875/>) – реклама одного з численних нині можних тренінгів успішності; вчені Гарварда також дали вітчизняній публіці дізнатися ще купу цікавого

чи опора на них, – їх популяризують. З цих творців наших уявлень про світ виокремився ще й сомн експертів, чією спеціалізацією безпосередньо і стає класифікувати і типологізувати, відносити до котроїсь із категорій і давати діагнози¹.

Як бачимо із зносок, зловживання науковим чи медійним авторитетом швидко розтрачає нажитий в епоху модерну їх символічний капітал. Тому вченим та журналістам почивати на його лаврах чи стригти купони не доводиться. А доводиться щодень працювати на своє ім'я, відстоювати його добру славу, тож дисциплінуючий ефект від жорсткої боротьби в соціальному просторі² сучасного українського суспільства очевидний.

Це дисциплінування найперше має вилитися у збільшення відповідальності науковців, громадських діячів, експертів та журналістів³ за вкинуті до публічної сфери цифри, зокрема, дослідницькі та статистичні дані. А серед запущених з легкої руки авторів понять особливо слід наголосити на відповідальності за авторитетно пропоновані публіції поєменування, класифікації, есенціалізуючі характеристики, які часто йдуть у парі із цифрами (відсотками чи мільйонами) задля переконливішого взаємного обґрунтування.

Надалі буду звертатися до ситуації науковців у публічній сфері⁴, оскільки про інших її агентів – журналістів та громадських діячів – слід вести мову окремо.

«наукового непотребу»: «Голодание продлевает жизнь» (<http://h.ua/story/61026/>), «Раскрыт секрет прочности позвоночника беременных» (<http://h.ua/story/74846/>) – адже ні достатнього обґрунтування дослідницької частини, ні значущості висновків в цих та багатьох інших текстах не знаходимо. А ось ще одна показова опора на «вчених Гарварда» у спробі реабілітувати есенціалізм: «Активность вещества в организме может заставить мужчину рисковать с финансовыми вложениями и затратами, убедились ученые, проанализировавшие образцы слюны среди 98 студентов Гарварда 18-23 лет. Результаты симуляции денежной игры показали, что молодые люди с высоким выражением полового гормона вкладывали большие суммы в опасные операции на 12% чаще. Исследователи полагают, что сама природа и врожденная генетика сделала сферу финансов исключительно мужской областью, так как экономические отношения немыслимы без риска потери средств» (<http://h.ua/story/139064/a4b05/>)

Жаль отих «учених з Гарварду», котрі вже певно заїлками стали од такого частого посилання на них. Адже причина і наслідок у даному експерименті переставлені з ніг на голову. Та й якість його сумнівна, бо не обґрунтована ні контрольними групами, ні повторними дослідженнями, ні порівняльними, ні значнішою вибіркою тощо. І якщо зарубіжна преса такими матеріалами намагається утримати статус кво чоловіків на ринку праці. То як же кумедно це читається у нас, де ще донедавна у ощадкасах, банках та фінвідділах працювали переважно жінки, оскільки мала зарплата і малі ресурси, які надавали ці професії не приваблювали чоловіків. Цей приклад приведе нас до ще однієї важливої тези, до якої далі ще звернемося: про свідому чи несвідому включеність журналістських матеріалів у підтриманні близької владі патріархальної версії дискурсу стать-гендер.

¹ Неомарксистки, постструктуралісти, деконструктивісти та постмодерністи яскраво і гостро прокрикували цю позицію (див. детальніше відповідні тексти К.Мангайма, М.Фуко, Ж.Ліотара).

² Про логіку і правила такої боротьби дивись П.Бурдьє, зокрема його уже згадану та інші перекладені англійською, українською, російською праці.

³ Необхідність вироблення навичок грамотного оперування даними у журналістів очевидна, але вирішуватися вона має в ході їх підготовки у вишах через включення до навчальних планів відповідних курсів чи спецкурсів, самоосвітою чи іншими шляхами вдосконалення журналістської майстерності – про які відаю поки небагато.

⁴ Окрім більшої компетенції та можливості представлення погляду «з середини», таке звуження розгляду зумовлено ще тим, що на академічну спільноту найбільше виникає нарікань. Вона, як жертва власного модернового метанаративу, не має права на помилку, на пристрасть, на почуття, а лиш має мати істину, про все бути обізнаною, щосекунди бути об'єктивною. Ось такий, самою ж нею викоханий, монструозний образ дослідників, хоча вже давно складений до архіву історії у західній Європі, але ще так «затребуваний» як інтерв'юерами та інтерв'ююваними, так і публікою у нас.

Тож поставлені чесноти мають бути демонстровані. Бо, пропущене автором чи авторкою у в уже опублікованому, тобто публічному, тексті некоректне називання, не прокоментовані «кричущі» факти чи висновки «як вирок» надолужити вже вкрай важко. Рецензія чи критичний коментар від колег вслід за виходом у світ таких мимовільних чи зумисних висловлювань із порушенням правил наукового виводу чи етики, мало що міняють. Тим більше, ганити при цьому редакторів, коректорів чи журналістів, що вони не зрозуміли чи самі все перекрутили, справа марудна і невдячна;) Єдина рада – не давати поцілунку без лю-

Що ж діяти дослідницям/кам і найрізноманітнішим експертам, щоби своїми ж текстами не зашкодити ні своїй репутації, ні справі, ні корпоративній місії нести знання, а з ним, хоча б на якийсь час, вічне, світле та добре?!

Найперше, слід постійно мати на увазі відмінності між понятійно-термінологічним апаратом та розмовною мовою, особливо коли йдеться про омонімічні (інститут, група, клас, агент) чи паронімічні (ригідність та фригідність) випадки хибного зв'язку між ними. Велику частину лексики соціогуманітарних наук становлять позірно ясні для будь-якого читача слова, що робить їх академічні смисли непередаваними. Наукова мова – це код для посвячених, захист від непосвячених, що працює на збільшення корпоративного авторитету вчених. Тому то академічний стиль такий до нудьги одноманітний, рубаний та лаконічний. Сформувавши собі мову як захист, як вивищення і перевагу, науковці мають потрудитися і щодо зворотного шляху: бути зрозумілим іншим читачам, фахівцям інших сфер. Мусять навчитися кореспондуватися із повсякденним знанням¹. У більшості соціогуманітарних наук цей шлях уже проторений прихильниками гуманістичної методологічної настанови.

Не вдаючись у розлогі описи стратегій оповсякденення² наукової мови, академічного стилю, експертного знання, наголосимо на деяких важливих моментах цього процесу. Перше застереження стосується особливостей наведення даних в інтерв'ю чи самостійних матеріалах, адресованих широкій громадськості. Експертам варто надавати перевагу коментарям щодо конкретних показників чи відсотків, словесній формі передачі основних висновків проведених досліджень, а не презентувати результати досліджень величезними таблицями, в яких навіть одиницю виміру спряжених ознак не завжди добереш. Бо саме залишаючи дані, які можуть бути витлумачені різним чином, без уточнень про їх значення у даному дослідженні чи ситуації, маємо потім неочікувані чи навіть приголомшливі наслідки.

Сила цифр, у які закуті дані соціологічних, економічних, статистичних чи демографічних досліджень, значна і має, часом, просто таки заворожуючий ефект. Десять років тому звертала на це увагу у розділі «Простір домінацій у політичній пресі», але життя майже не внесло свої корективи, лише додало актуальності. Магічна дія чисел полягає у тому, що цифровий знак репрезентує кілька об'єктів. Великі числа, таким чином, скидаються на «чорну дірку», де в нескінченно малому просторі концентрується величезна маса об'єктів. Багатозначні числа іноді настільки вражають, що вводять читачів у стан транс, під час якого легко нав'язати будь-які, навіть абсурдні ідеї³. Ефект посилюється ситуацією по comment. За чергування числової інформації з цитатами із достовірних джерел, репліками солідних персон, витриманими у єдиній тональності, можна досягти високої напруги, яка за тим розряджається аналітичною статтею, де і розставляються усі крапки над «і»...⁴

бові – тобто жодного слова, жодних даних без усіх можливих координат редакторки/а, випускаючих редактора/ки, шеф-редакторки/а і ще, бажано, котроїсь чи котрогось з шефів!! Інакше, як полюбовно, ніяк). Бо потім, коли вже піде в етер, у друк, у світи, самі ж жалітимемо. Як зазначив Микола Сухомлин: «А так... після бійки, перепошую, інтерв'ю, руками махаємо, язиками плескаємо, ніби від того ситуація раптом зміниться...» (М.Сухомлин Щоб побачити гендер, журналістам і журналісткам довелося ... одягти окуляри // Я. – №2, 2009. – С. 24).

¹ Те, що такі постійні взаємопереходи можливі, засвідчує професійний досвід медиків, які щодень спілкуються то із пацієнтами, то між собою, і майже щоразу знаходять спільну мову.

² Детальніше і академічно соціологічно про процес оповсякденення див.: Вальденфельс Б. Повседневность как плавильный тигль рациональности // Социо-Логос. – Вып. 1. – М.: Прогресс, 1991. – С. 39-50.

³ «Задача Енштейна, яку може розв'язати і тільки 3% людей» – ось таку наживку розмістили на своїй листівці автори реклами одного з інтернет провайдерів.

⁴ Андросенко Т., Костенко Н., Макеев С., Малес Л. Медиа в выборах: между политикой и культурой (контент-анализ политической прессы) / под ред. Н. Костенко. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1999. – С.189.

Стать і статистика в статтях: наукова чи мас-медійна несумлінність

Продемонструємо принадність «скандальних» даних та важливість їх розчакловувати¹ на кількох живих² прикладах.

Приклад перший називається промовисто: *Більшість українських сімей не мають дітей*

Нещодавно за результатами масштабного загальноукраїнського соціально-демографічного дослідження «Сім'я і діти», здійсненого Інститутом демографії та соціальних досліджень на основі проведеного Центром «Соціальний моніторинг» соціологічного опитування населення дітородного віку побачила світ *колективна монографія «Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні»* під керівництвом чл.-кор. НАН України Елли Лібанової. Така нечаста на вітчизняних теренах демографічна монографія порушила нагальні, щоб не сказати зловоденні, питання шлюбу, сім'ї та репродуктивних³ орієнтацій в Україні.

Та серед наведених надзвичайно цінних та цікавих, статистично обґрунтованих результатів в одному випадку, дані були подані так, що інакше як хибно, їх протрактувати важко. Судіть самі, чи ж не перших в новинах місць вартий рисунок на ст. 87 «Розподіл домогосподарств респондентів за наявністю дітей в їх складі, % (квітень 2008 р.)» (див. Додаток 1). Коло кругової діаграми наведені вражаючі цифри: 45% становлять сім'ї без дітей.

Найперше, звернемо увагу, що назви відсотків стосуються сімей, причому взаємовиключні варіанти показника названі далеко не антонімічно: «сім'ї, у яких проживають діти» і «сім'ї без дітей»⁴. А ось підпис всієї діаграми уже говорить не про сім'ї, а відсилає нас до домогосподарств⁵, що суттєво ширше за стереотипну формулу сім'ї «мама-тато-маля».

Далі – більше, у тексті, де йде посилання на діаграму, присутнє важливе, проте відсутнє на картинці, уточнення, що мова йде лише про спільне проживання дітей *до 18 років у домогосподарствах* респондентів дітородного віку. Бо, наприклад, потраплять під цю категорію батьки студентів, учнів профтехучилищ тощо, які покинули отчий дім і поїхали на навчання; або ті, «кому за тридцять», які бажають мати дітей, але не мали ще такої можливості; або ж їхні ровесники, які досить рано отримали таку нагоду і нині вже стали батьками повнолітніх дітей; або ж домогосподарства, де молодше покоління представлене 18-24 річною юнню, яка якраз і потрапила у вибірку як респонденти. Також у правій частині діаграми пораховані домогосподарства чисельністю в одну особу, подружжя чи особи з серйозними проблемами зі здоров'ям, матеріальним забезпеченням, житлом, психоемоційним кліматом, інші численні ситуації, за яких дивною б було очікувати обов'язкової дітності.

¹ Розчакловування світу – одне з покликань соціології за її ж класиком Максом Вебером.

² Живість – одна із жаданих характеристик експертних повідомлень (текстуальних, вербальних, фото) за медіа-експертом Миколою Сухомлином. ;)

³ З огляду на меншу милозвучність, не будемо, вслід за авторами, вживати «дітородних», тим більше, що термін репродуктивний включає весь спектр демографічної поведінки, спрямованої на народження дітей. Він адекватніший для позначення поведінки та орієнтацій чоловіка, а також чутливий до таких форм участі у народженні дітей як чоловіче чи жіноче донорство та інших.

⁴ Якщо прагнути грамотно сформулювати заперечення першому виразу (множину не-А), то маємо включити до неї як випадки із другого виразу (дітей не було, нема і не буде), так і ті, де діти не проживають із причин їх проживання деінде, із причин їх виходу зі статусу дітей, з інших причин.

⁵ Згідно прийнятої держкомстатом термінології, Домогосподарство – особа чи (доповнення моє, Л.М., ґрунтується на подальших визначеннях) сукупність осіб, які проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати у родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких з цих стосунків, або бути і в тих, і в інших стосунках (<http://www.ukrcensus.gov.ua/information/definition/>)

Повністю розвіюється породжена діаграмою наша стурбованість на 119 сторінці, де бачимо, що 93,5% респондентів за свій репродуктивний вік реалізують у тій чи іншій мірі бажання мати дітей – і цей показний уже не лякає, навпаки – вселяє оптимізм, враховуючи не поодинокість безпліддя серед чоловіків та жінок, самотність, інші обставини та переконання наших співгромадян. Але це далі і не в картинці, а у таблиці, яку ще треба вміти читати...

От уже з такого неоднозначного способу подачі даних може вирости як ліво-так і право-політичний міф із спільним ключовим словом «вимираємо!» та різним продовженням: от до чого довела незалежність і західний капіталізм, в устах одних та от до чого довело відривання жінки та сім'ї від українських тисячолітніх традицій, в устах інших чи тих самих. Тут же кожною політичною силою чи громадською організацією пропонуються і свої рецепти: повернення назад до ситого СРСР, чи повернення назад до щасливої патріархальної сім'ї. Цей міф активно підхоплюється і розноситься далі різноманітними медіа.

І, мов ілюструючи щойно розібраний випадок, у різниці в кільканадцять хвилин на 20 серпня 2009 року Інтернет-сайтами прокотилася гучна новина: «Більшість українських сімей не мають дітей»!

Усі тексти ідентичні, без вказівки автора та конкретного посилання, які ж саме «дані держкомстату»¹ стали підґрунтям такого безпрецедентного висновку, лише кожне зі своєю тематичною світлиною (Додаток 2-4).

Але ж, як відомо, диму без вогню не буває, тому знову спробуємо розвіяти димову завісу аршинних заголовків і докопатися до суті цього інформаційного приводу. Для цього слід розбирати сенсаційну фразу по слову.

Найперше, не сімей, а домогосподарств (див зноску 12, а також термін індивідуальне домогосподарство за тим же посиланням), якими можуть бути і спільне проживання зовсім непов'язаних одне з одним людей, і проживання разом сестер чи братів, і щойно розписані та відділені від батьків молодята, і численні сімейні пари пенсіонерів та одиноких людей і ще багато інших варіантів спільного чи одноосібного ведення домашнього господарства та проживання людей, які випадають із вище наведеного кліше сім'ї.

По-друге, як і у спеціальних дослідженнях, так і загалом у статистиці, до дітей зараховують лише громадян від 0-18 років, а не так, як це розуміють наші батьки, які вважають своїх дітей дітьми аж до пенсії їх онуків! Зрештою, повторюся, у такого роду статистичних даних йдеться про спільне проживання у даний момент дітей із своїми батьківськими сім'ями, а не в принципі дітних чи бездітних громадян.

Тож коректне написання цієї скандальної цифри буде таким: «у 62,2% індивідуальних домогосподарств діти у віці до 18 років не проживають» – ось така проза життя. Навіщо ж взагалі тоді вона, про які ж особливості сучасного українського суспільства справді може нам повідати? Найголовніше, про зменшення поширеності притаманних патріархатному суспільству багатопокілних сімей, які у модерному виокремлюються на кілька нуклеарних (з однією подружньою парою) і кожна утворює окреме домогосподарство.

Ось тут хочеться знову звернутися до тих публічних «плакальниць/ків» із запитанням, чи замовляють вони собі з нагоди ювілеїв жалісні пісні про стареньку хату і батькамати у далекому селі; чи не прагнуть за першої ж ліпшої нагоди придбати власне житло своїм дітям чи відіслати їх у кращі краї вчитися, жити? Адже із усіх цих повсякденних життєвих подій – а не із злодіянь українських буржуазних націоналістів чи феміністок/феміністів – і з'явилася ота цифра, якою лякають зі сторінок Інтернет.

¹ Здається, ця поважна установа має всі шанси зажити тієї ж пресової слави, що й згадані кількома зносками вище «вчені Гарварду»

Що ж, дим розсіявся, до суті, хоч пізно, але дібралися, та політизована кіптява залишилася☺

Приклад другий можна назвати не менш провокативно: *Всеукраїнський перепис 2001 року показав, що майже третина (29,9%) жінок знаходилась на утриманні інших осіб*

Щоби продемонструвати інші обставини, неврахування яких породжує монструозні статистичні показники, розглянемо ще одну цитату: «**Всеукраїнський перепис 2001 року показав:** одна третина жінок назвала основним джерелом засобів існування пенсію (30,4%), **майже третина (29,9%) жінок знаходилась на утриманні інших осіб**, а більше ніж третина (32,1%) жінок працювали»¹.

Виділену жирним фразу, а ще збільшивши її –дцятим кеглем, можна сміло ставити на першу шпальту таблоїду чи й аналітичного тижневика: мовляв, он подивіться на ці цифри, кожна третя жінка – утриманка, це ж вони сидять на чийсь мужній шиї і ще й права качають, на дискримінацію нарікають!!!...

На можливе таке чи подібне потрактування пресою і етером експерти знову лише головою похитають та пальцем коло неї покрутять. Але ж бо, чому дивуватися, гарний нюх на сенсацію та яскраві інформаційні приводи – це професійна риса журналіста фахівця.

Оскільки автора обрахунків у статті не вказано, то самі прослідкуємо, звідки могли взятися такі дані, і що б вони могли означати. Адже у фахівця соціолога гарний нюх – теж ознака професійності, тільки нюх цей більше на артефактуальні (породжені не досліджуванним феноменом, а впливом самого дослідження) дані. Тож проробимо усі дії імовірних авторки/а і звернемося до сайту Перепис населення України 2001, щоби замовити таблицю для даних по Харківській області із підвибіркою за статтю (жінки). Оскільки можливості програми сайту дозволяють включити ще одну ознаку для побудови розподілу, оберемо ще й розбиття на вікові групи (Таблиця 1)

Тепер перейдемо до обрахунків. Справді, коли за базу розрахунку частки зайнятих, утриманок та пенсіонерок брати усіх представниць жіночої статі (віком від 0 до нескінченності), то якраз і отримуємо процитовані відсотки. Якщо ж відняти від так огульно порохованих жінок «на утриманні» тих, хто ще не досяг працездатного віку (0-16 років), хто навчається, а також тих, хто вже вийшов за межі працездатного віку, то отримуємо всього 10%²!!

Коли ж витримати коректність обрахунків (відняти малих та немічних), то відповідно і кількість жінок, які заробляють собі самі на життя теж суттєво зросте☺! Серед жінок працездатного віку (16-54) працюють на підприємствах різної власності – 54,5%. Для порівняння, побудуємо таку ж таблицю для представників чоловічої статі (Таблиця 2) і здійснимо аналогічні обрахунки. Отримаємо: серед чоловіків працездатного віку (16-59) працюють на підприємствах різної власності – 56,3%. Як бачимо, відсотки співставні, враховуючи менший віковий діапазон обрахунків для жінок. Зазначимо, що і на пенсії багато людей продовжують працювати: 22,5 тис. чоловіків і 29,5 тис. жінок – проте у відсотках це 10 і 6 відповідно, що пов'язане із особливостями національної віково-статевої піраміди.

¹ Про наших жінок // Сухомлин М. Посібник для журналістів-практиків «Гендерний погляд». – Х.: КРОНА, 2009. – С. 87-89.

² Можливо оптимістичніше було б уявити, що ці 10% складаються із дружин заможних чоловіків, чи доньок заможних батьків, яким просто нема потреби працювати ні вдома, ні деінде. Але добре поінформований оптимізм підказує, що слід враховувати тут домогосподарок, на чийй цілоденній хатній роботі утримується дім і все та всі в нім. Така ж робота у нашій країні ще не рахується як зайнятість, не обрховується і, відповідно не враховується у стаж, зарплату тощо. У той же час відчуті її ціну просто, якщо чоловік чи жінка найматиме котрись людину нянчити дітей, котрись – прибирати в хаті, готувати їсти, ремонтувати, платити за інтимні послуги і послуги ескорту тощо.

Цікаво, що серед чоловіків, якщо брати той самий огульний спосіб обрахунку, що був наведений у статті, то працювали 38% чоловіків, а на утриманні знаходяться 31,3%!¹

Чи інформативні взагалі ці загальні обрахунки, чи можуть вони бути інтерпретовані коректно? Так, адже показують, що на одного працюючого припадає два непрацюючих, тобто, за наявної в Україні солідарної системи пенсійного забезпечення та бюджетної освіти і медицини, навантаження на наші зарплати не із легких. Єдине, поділ за статтю у цьому разі не доречний! Адже збори до бюджетів, пенсійного фонду, а також видатки з них здійснюються не окремо в рамках кожної статі, а гамузом.

Приклад третій: про гвалт «вимираємо» і про не менший гвалт «гине сім'я» уже можете продовжити самі – зразків політичного шулерства на ці теми аж задосить, а дані для їх розвінчання надасть Держкомстат та колективна монографія «Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні» (Київ, 2008)...

Гендерний аналіз як розподіл за статтю в українській дослідницькій практиці

Але повернемося до аналізу колективної монографії «Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні» (Київ, 2008)², адже сподівалася, що її поява принесе велике полегшення. Заяложені від ужитку усіма політичними силами та державцями теми демографічної кризи, заклики рятувати сім'ю, жінок, чоловіків, дітей, село, українців, націю і популяцію – нарешті отримають фахову відповідь.

Багато в чому мої сподівання виправдалися. У післямові монографії прописані ті хибні уявлення, які з опорою на зібрані соціологічні та статистичні дані вдалося розвінчати чи перевести у коректніше формулювання. Це міфи «про кризу сім'ї, що поглиблюється, та прискорене відмирання інституту шлюбу»; «про незареєстрований шлюб (співжиття) як поширену форму шлюбних відносин переважно серед молоді»; «про виключно економічну обумовленість низької народжуваності». А також стереотипи, що «повторні шлюби не компенсують втрачені внаслідок розлучення «репродуктивні можливості»; «про ставлення до багатодітності й багатодітних батьків з неабиякою часткою зневаги і снобізму».

Та сам текст, продовжуючи дискурс теми «шлюбу, сім'ї та дітородних орієнтацій», підходить до неї з позиції завдань та інтересів держави, включений у її демографічну політику, тож йому теж не вдається оминати міфологізованих положень та стереотипних суджень. На жаль, дана монографія не переламала змальовану Тетяною Журженко тягу до традиціоналізму у демографічній царині, а може слугувати ще однією ілюстрацією для неї³.

У таких соціально-демографічних викладках дуже сильно дається взнаки неврахування гендерного підходу, який дозволив би навіть на наявних даних отримати відповідь на sacramентальні питання щодо причин і чинників шлюбно-сімейної та репродуктивної поведінки. І тут гріх жалітися на відсутність джерел. Проте із 226 сторінок монографії поява гендерної термінології вперше і передостаннє відбувається аж на 197 сторінці, де «створення умов для поєднання матерями професійної діяльності з вихованням дітей ... є значущою також для досягнення гендерного паритету у суспільстві». А гендерний паритет авторами пропонується досягати не шляхом більшого залучення батька до активного батьківства та соціально відповідальної позиції роботодавців, а через

¹ Цікаво, які коментарі б породив би матеріал із яскравим заголовком «В Україні чоловіків на утриманні більше, ніж жінок»?! А якщо без епатажу, то цей відсоток розкладається за тією ж схемою, яку ми застосовували у випадку жінок і пояснюється так само чи майже так само (див. попередній абзац та зноску).

² Це той випадок, коли гарний статистичний аналіз хочеться ще покращити, адже добре підґрунтя до того вже є.

³ Татяна Журженко «Старая идеология новой семьи: демографический национализм России и Украины». Стаття опублікована у збірнику «Семейные узы: модели для сборки» (ред. С. Ушакин ред. М., НЛО, 2004).

«збереження, й почасти відновлення надбань минулого (в частині доступного утримання дітей у дитячих дошкільних закладах, функціонування груп продовженого дня у школі тощо), використання можливостей, що їх надають традиційні «сімейні кооперації» (за участю прабатьківського покоління)». Ця рекомендація нагадує те, як пн.американці/ки та європейки/ці замінили себе на кухні й у дитячій афро-американками чи іммігрантками.

Переконана, гендерний аналіз не в останню, якщо не в першу чергу полягає у рефлексії гендерованості порушеної дослідником теми, власного місця і ролі у гендерних дискурсах і не лише суто академічних, а й найширших політичних. Якщо це не відбувається усвідомлено, то у результаті та роль, яку відіграв даний текст у конструкції-деконструкції системи стать-гендер певного суспільства чи спільноти¹, може стати несподіванкою навіть для самих авторів чи авторок.

Та навіть, якщо авторки і не прагли цілеспрямовано долучитися до дискусій щодо гендерних питань, проте сама тема і її дискурс настільки гендеризовані, що це позначилося і на самому тексті, мимоволі втягнутому у відтворення більшості традиційних образчиків сім'ї, її місця, ролі, функцій, складових тощо.

Зокрема, цей внесок у владний гендерний дискурс проявляється у асоціації сімейності, шлюбності, дітності, батьківства (sic!) винятково із жінкою. Так текст першого розділу, де дається аналіз актуальної демографічної картини українського суспільства на базі статистичних даних – одностатевий, чоловік тут не згадується зовсім. Складається враження, що сім'ї у нас винятково лесбійські, а населення відтворюється шляхом відбрунькування жіночої частини люду. Байдуже, що уже із перших сторінок опису результатів опитування, дізнаємося, що українські чоловіки, виявляється, теж мають і сімейні, і репродуктивні орієнтації, і шлюбні прагнення, які співмірні із відповідними у жінок.

Це помітно у формулюванні для жінки репродуктивного віку² «правильного» стану – у зареєстрованому шлюбі із дітьми, а ідеального – у багатодітній сім'ї. В опитуванні цілеспрямовано визначалася готовність жінок на посвяту себе материнству через повне використання власної фертильності на репродукцію та власного часу на догляд за дітьми. На це націлені майже всі питання і спеціальний блок «Ставлення населення до багатодітності».

Та особливо яскраво підказка «правильних» орієнтацій присутня у таких питаннях як «Чи згодні Ви з тим, що бути домогосподаркою і виховувати дітей – це такий же спосіб реалізувати себе, як і працювати за фахом?», або ж «Як Ви вважаєте, чи виправдано є свідома відмова репродуктивно здорових пар взагалі від народження дітей в Україні?» – валідизація їх сумнівна, адже відповідь на них може бути отримана з огляду на дуже різні міркування. Ось, певно, і зіграв злий жарт апендикс «в Україні» (адже добрим тоном вважається гудити життя в Україні, заявляти про відсутність у ній перспективи для молодих) на отримання 20,5% позитивних відповідей на друге питання. В той час, як на перше доволі передбачувано, частка негативних відповідей зростала у високоосвічених жінок, а чоловіки більше погоджувалися з таким твердженням на полюсах свого успіху (безробітні та кваліфіковані робітники, – з одного боку, і топ-менеджери, власники, високопоставлені держслужбовці – з іншого).

Менший вплив романтизації традиційних та досить помітного засудження усіх інших форм шлюбно-сімейних відносин та репродуктивної поведінки, певно, був би, якби враховувалися роботи найвідоміших вітчизняних та зарубіжних антропологів. Це б дозво-

¹ Виходячи із кіммелівської тези про гендерованість суспільства, слід вважати будь-який текст гравцем у гендерних дискурсах! (Див.: Кімел М. Гендероване суспільство. Пер.: С. Альошкіна. – К.: Сфера, 2003.)

² А це вік – 15-45 років.

лило зважати на суттєві відмінності у мотивах сім'ї та багатодітності у різні історичні періоди та в сучасному неоднорідному суспільстві.

А ось ще одне питання «Чи погоджуєтесь Ви з таким твердженням: «Дитині для того, щоб рости щасливою, потрібний дім, де є батько і мати?»» (Скоріше, погоджуюся/ Скоріше, не погоджуюся), де у варіантах відповіді не враховується, чи люблячі будуть це батьки! Чи зашкодить психічному та фізичному здоров'ю дітей, партнера, родичів пристрасть до алкоголю матері чи домашня тиранія батька і т. д.? – питання не ставиться. Цінність «повної» сім'ї переважає ці деталі.

Працюючи на виконання суспільних функцій актуального соціального інституту шлюбу, авторки цієї праці мовби закликають – одружіться, і буде вам, точніше нам, щастя! «Щасливий шлюб є неодмінним атрибутом щастя й успіху в житті людини, в той час як розпад шлюбу неодмінно впливає на світосприйняття особистості, робить життя менш привабливим» (ст. 104). Не дуже узгоджується цей висновок із тим, що значна частина опитаних вказали проблеми у стосунках з партнером чи родичами, алкоголізм, насильство з боку партнера/ки як на причину розлучення чи нереалізованості намірів народити дитину.

Загалом соціально-психологічне благополуччя дорослого чи дитини відходить на другий план. Вслід за загальнополітичною риторикою, респонденти неодмінно вказують на матеріальні труднощі, але чому ж їм вторять дослідники, коли на масиві даних переконуються, що достаток не корелює із дітністю. Він не єдиний, тим більше не визначальний чинник наявності чи збільшення кількості дітей у родині, а ув'язаний у складне переплетіння обставин реалізації репродуктивних намірів, формованих ще з дитинства.

У тексті присутнє мимовільне засудження та термінологічна стигматизація усіх інших можливих станів жінки і чоловіка – самотійності («безшлюбна самотність»), самотійного материнства / батьківства («мати-одиначка», «неповна сім'я»), вільного від дітей (свідома відмова від дітородності) – без їх детального розгляду і причинного аналізу. Таке ставлення підсилюється ревнивистією до прагнення професійної реалізації та здобуття матеріальної незалежності як чинників відстрочення репродуктивних намірів, байдуже, чи виказують такі прагнення учнівська чи студентська юнь, чи жінки та чоловіки середнього віку.

Гендерованість проявляється і у впертому не згадування відомого нам ще з санскриту «тата», батько ж з'являється всього кілька разів «під завісу» на останніх сторінках. Таким чином не лише підтримується гендерна сегрегація у системі приватної – публічної сфер, а й оминається складна і велика тема батьківства. Спектр її барв простягається від неясного відчуття можливого батьківства кожного разу, після того як кохалися, до розвиненої у багатьох культурах, а особливо у традиціях маскулітності, системи стигм і насмішок активного батьківства.

Традиційно жінка опановує материнські ролі вже з народження, а чоловік опановує батьківські ролі лише з народження дитини. Інакше кажучи, якщо жінку робить матір'ю суспільство ще за довго до виконання нею репродуктивних функцій, то чоловіка у багатьох випадках – вже його дитина, тобто по факту їх виконання. Зміни у цій традиції нині помітні та ще поки не такі численні, щоби її підважити.

Та ж ситуація і з установками на шлюб та сім'ю. Перемотивовані юнки прагнуть будь-якими способами таки втілити мрію свого оточення про заміжжя, а ці не завжди чесні способи якраз і віднаджують юнаків, породжуючи афамілістичні орієнтації та антифамілістичний фольклор. Тож для досягнення винесеної на обкладинку монографії теми соціально-демографічне обслідування слід доповнити історико-соціологічними, культур-антропологічними дослідженнями, щоби викрити обставини і механізми формування і трансляції сімейних, шлюбних та репродуктивних орієнтацій.

Зрештою, неможливо не помітити акцентування авторок на шлюбі як одержавленийій формі узаконення сімейних стосунків, і це також належить до головних тез сучасного українського гендерного дискурсу. Центром та точкою відліку всіх сімейних станів і репродуктивної поведінки у демографічному дискурсі стає шлюб: людина може бути або ще не в шлюбі, або вже в шлюбі, або, чомусь, ще не в шлюбі, або ж поза шлюбом. Саме на міцність шлюбу автори уповають у здійсненні соціально-демографічної політики (ст. 13). Хоча слід відзначити суттєво нейтральніше ставлення до незареєстрованого шлюбу у даному дослідженні і його аналізі.

У той же час у соціально-економічних статистичних обслідуваннях за одиницю спостереження уже прийнято домогосподарство, яке може включати від однієї людини до кількох десятків. Тож ця прив'язка до соціального інституту шлюбу, що простежується у демографічних текстах віддавна, призводить до неврахування, нехтування, применшення, а то й осуду усього різноманіття форм сімейних стосунків.

Схожу ситуацію подибуємо і в багатьох загалом цікавих і інформативних соціологічних дослідженнях, де фіксація відсутності кореляції ознаки зі статтю стає закінченням гендерного аналізу, а мала б його розпочинати. Адже, наприклад, наступним кроком могла бути гіпотеза про існування взаємозгладжених відмінностей у поглядах в середині статевих поділів, про що могла опосередковано свідчити завелика варіація.

Поділи даних за статтю скоріше працюють на есенціалістське утвердження, аніж деконструкцію дискримінаційних гендерних стереотипів. Цей шлях підміни гендерного аналізу розподілом за статтю має резон лише з огляду на необхідність порівняння з уже обробленими даними досліджень чи статистичних обслідувань, коли відсутній доступ до масиву, або ж при роботі із статистичними формами звітності. І то потребує численних припущень щодо можливих статусних, поколінських, професійних та інших соціокультурних чинників генези отриманої варіації поглядів чи поведінки.

У решті випадків маємо справу із профануванням гендерного аналізу – його евристичних можливостей і принципів. І мова йде не стільки про «гріх універсалізму»: зведення усіх представників тієї чи іншої статі до уявної однорідної групи з однаковими інтересами, умовами, позиціями, зрештою, як казала Шура Ясногорська, однією думкою на двох;)! Скільки про те, що заява власної інакшості, право на свій голос – одна із провідних ідей самої історії гендерних досліджень, феміністської її традиції. І уміщати багатоліку гендерну інакшість у абстрактну середню статистичність статі, нехай і значуще відмінну від протилежної такої ж абстрактної статі, означає – ігнорувати численність гендерних ідентичностей, означених постколоніальними, квір, візуальними, антропологічними дослідженнями, усіма соціокультурними текстами й контекстами. Чому ж дивуватися відсутності науково обґрунтованої гендерної політики в країні, бо ж такі дослідницькі результати не можуть стати її підґрунтям.

Очевидно, що тілесні чи інші незалежні від людини особливості не можуть самі по собі забезпечити покращення культури чи суспільства – чому ж досі не помічається наївність в упованні на певну стать? І країни із ревністю слідкують за показником кількості жінок у парламенті, кількості жінок на деканській посаді чи ще десь у верхах політичних та економічних пірамід, куди що чоловіки, що жінки потрапляють уже потужно відшліфованими під заданий гендерний копил¹.

Тож лише у випадку дискримінації чи активного циркулювання суспільством упереджень щодо чоловіків чи жінок у тій чи іншій іпостасі, нам опорою стає статистика статі. Вона підкаже ті сфери, де може бути відсутність рівності можливостей у доступі

¹ Який, наприклад, може бути описаний за допомогою концепту гегемонної маскулінності, введеного Робертом Коннелом (нині Раєвін Коннел), та активно використовуваного для аналізу ситуації на наших теренах.

до тих чи інших ресурсів та позицій у суспільстві та можливі причини появи таких бар'єрів на шляху самореалізації індивідів.

Коли ж хочемо ствердити власні успіхи у питаннях досягнення гендерної рівноправності, то вони можуть бути продемонстровані не абсолютною кількістю жінок і парламенти, а саме відсутністю есенціалістських міркувань вибору до цього органу влади, про які можна дізнатися із моніторингових соціологічних досліджень¹ або ж статистичних обслідувань, з кейс-стадійного аналізу партійних стратегій та кампаній з виборів Президента чи депутатів різних рівнів.

Пані Каккі стає Врублевською,² але стаття залишається

Обговорювані дані відтворення населення, шлюбності та розлук, загалом статистики за статтю нині переважно перейменувалася у гендерну статистику, але, виникає питання, чи гендеризувалася вона при цьому, чи стала чутливішою до гендерних розділень, питань і проблем?

Як відомо, статистичні форми обліку населення, звітність, узагальнені звіти здавна³ містили розподіл за статтю з багатьох (не всіх, і це обмежувало їх використання в гендерних дослідженнях) фіксованих питань.

Самі визначення терміну «гендерної статистики» йдуть у розріз із визначенням терміну гендеру як його складової. Це добре видно із цитат зі «Словника гендерних термінів», укладеного російськими авторами. «Гендерна статистика – це статистика про становище чоловіків і жінок у таких сферах: населення, сім'я, охорона здоров'я, освіта і комунікації, зайнятість, права людини і політика. Оцінка прогресу жінок в цих та інших царинах дала поштовх розвитку новій дисципліні, яка залежить від базових демографічних даних, а також соціальних і економічних показників. Одночасно важливу роль грає готовність країн посилити вимоги до збору даних, виконувати рекомендації всесвітніх конференцій». Порівняймо: «Гендер. Сучасна соціальна наука розрізняє поняття статі та гендер (gender). ... Гендер створюється (конструюється) суспільством як соціальна модель жінок і чоловіків, що визначає їх становище і роль в суспільстві та його інститутах»⁴.

Очевидно, що дане у цьому словнику саме визначення поняття гендеру і його лексичного гнізда далекі від досконалості, але навіть тут помітно, що у першому випадку відбулася підміна гендеру на стаття, яка значно зрозуміліша і звичніша для організації збору статистичних даних. Тож не змогли уникнути цієї підміни і вітчизняні фахівці, які підготували брошуру «Гендерна статистика для моніторингу досягнення рівності жінок і чоловіків»⁵ – судячи із її структури та змісту, там йдеться про статистику статі і то однієї (жіночої). Слід відзначити, що у цій праці певним чином відображені основні проблемні

¹ Це можуть бути спеціальні дослідження чи хоча б блоки питань із моніторингових, які дадуть уявлення про динаміку суспільних настроїв, як це ми бачимо із питання щодо мізогінії у політичній сфері (Додаток 5) – діаграма побудована на даних зі збірника Українське суспільство 1992-2006. Соціологічний моніторинг / За ред. В.Ворони, М.Шульги. – К., 2006. – С. 454.

² Ремінісценція на цікаву книжечку, у якій опублікована підбірка вирізок про зімні прізвищ на догоду політичній кон'юктурі чи культурі сорому: Пані Каккі стає Врублевською: Ремонт прізвищ. Упор. Г.Олешкевич. – К.: Факт, 2005.

³ Як це фіксувалося століття тому засвідчує перевидане нині дореволюційне видання: Статистический справочник по Харьковской губернии. (репринтное издание) – Х.: Изд-во САГА, 2007.

⁴ Словарь гендерных терминов / Под ред. А.А.Денисовой / Региональная общественная организация «Восток-Запад: Женские Инновационные Проекты». М.: Информация XXI век, 2002. <http://www.owl.ru/gender/index.htm>

⁵ Власенко Н.С., Виноградова Л.Д., Калачова І.В. Гендерна статистика для моніторингу досягнення рівності жінок і чоловіків. К.: Інститут держави і права ім В.М.Корецького НАН України, 2000. (статистика статі!!!) <http://westukr.itgo.com/gender.html>

місця у забезпеченні проголошеної Конституцією України рівності статей, та шляхи їх аналізу.

Поняття гендеру уже добре відоме українським науковцям навіть поза межами поки вузького кола гендеристів та гендеристок і феміністських дослідників. Як відомо, його визначення хоча і опирається на стать, проте чітко відокремлюється від неї. Та за-вченість означень не гарантує розуміння суті використання гендерного аналізу в соціологічному, демографічному чи котромусь іншому соціогуманітарному дослідницькому проекті, журналістських розслідуваннях і новинах. Частіше, замість проголошеного гендерного аналізу, отримуємо розподіл за статтю із подальшими коментарями і висновками про відмінності жінок від чоловіків! Жінки чи чоловіки, таким чином, мисляться як однорідна монолітна і спільна у інтересах група – що уже десятиліття як було критиковано за огульний універсалізм, більш того, деконструкція Джудіт Батлер опозиції стать – гендер довела хибність асоціації її із опозицією природне – культурне, а також розуміння статі через протиставлення жіноче – чоловіче як культурної спроби осмислення природного¹.

Певно, що такого радикального соціального конструктивізму вимагати від сучасної статистики марна справа. Та й чи можлива гендерна статистика?!

Бо не те що показником зафіксувати, а навіть вербалізувати подеколи важко деякі соціокультурні речі. І така ситуація не лише щодо гендерного виміру суспільства, а й, відомий більшості приклад щодо якості освіти чи науки – вони фіксуються через формальні (кількість випускників, кількість професорів), тому дуже далекі від реального відчуття показники і тим самим провокують підлаштовування вишів під вимоги звітів, а не досягнення вищих результатів.

І, як бачимо із наведеної у дисертаційному дослідженні Тамарою Марценюк таблиці (Таблиця 3), вихідних даних із різних сфер суспільного життя маємо вдосталь, їх би ще належно проаналізувати, проінтерпретувати, пояснити. І ось тут стикаємося із суттєвою різницею підходів, адже з огляду на гендерні методологічні установки соціологічної емпатії для інтерпретації мотивацій чи результатів поведінки (навіть таких усім знайомих як матримоніальної, дітородної, шлюбної тощо) груп, в які дослідник/ця самі не включені, недосить!!

Можливо, слід би говорити про розширення фіксації статистичних даних у розподілі статтю як крок до збільшення гендерної чутливості статистики! І, зрештою, відрефлексувати саме це прагнення називатися гендерною, що його спровокувало: яка політична та академічна кон'юнктура – це більше відповідатиме ідеї гендерного аналізу, ніж красиві пойменування та перейменування.

Таблиця 1

Всеукраїнський перепис населення, 2001 рік. Розподіл населення за основним джерелом засобів існування та віковими групами Харківська область, жінки

Джерела засобів існування	Всього населення	із загальної чисельності – населення у віці			
		молодшому за працездатний	працездатному*	старшому за працездатний	14-27 років
		осіб			
Все населення	1566929	222797	868782	473133	306948
зайняті на підприємстві, в організації, установі, селянському (фермерському) господарстві	432995	18	406468	26509	67570

¹ Детальніше про ці дискусії та їх висліди у працях Джудіт Батлер, Ренате Хоф та інших.

Джерела засобів існування	Всього насе-лення	із загальної чисельності – населення у віці			
		молодшому за праце-здатний	працездатному*	старшому за праце-здатний	14-27 років
		осіб			
зайняті у окремих громадян	23940	2	23698	240	6067
зайняті на власному підприємстві	5876	–	5753	123	714
зайняті на індивідуальній основі	11238	–	11083	155	1666
зайняті у власному селянському (фермерському) господарстві	461	–	441	20	46
зайняті на сімейному підприємстві без оплати праці	745	–	734	11	130
зайняті в особистому підсобному господарстві	27315	–	25471	1844	5185
ті, що отримують прибуток від власності	1876	–	1726	150	287
пенсіонери	476995	1618	36078	439299	2747
стипендіати	14943	510	14433	–	14702
ті, що отримують допомогу (крім допомоги по безробіттю)	11830	–	11805	25	6094
з них:					
навчаються	810	–	810	–	775
не навчаються	11020	–	10995	25	5319
ті, що отримують допомогу по безробіттю	24949	–	24949	–	5063
ті, що мають інший вид державного забезпечення	9067	1689	5951	1427	3259
з них:					
навчаються	2394	1172	1222	–	1521
не навчаються	6276	120	4729	1427	1738
ті, що знаходяться на утриманні інших осіб	467784	218654	246538	2592	181075
з них:					
навчаються	231558	152296	79262	–	117820
не навчаються	177617	7749	167276	2592	63255
ті, що мають інше джерело засобів існування	45165	–	45142	23	10180
з них:					
навчаються	1103	–	1103	–	958
не навчаються	44062	–	44039	23	9222
ті, що не вказали основне джерело засобів існування	11750	306	8512	715	2163
одне джерело засобів існування	1395503	216477	774019	405007	267454
два джерела засобів існування	143969	5919	78268	59782	35206
три джерела засобів існування і більше	15707	95	7983	7629	2125
ті, що не вказали жодне джерело засобів існування	11750	306	8512	715	2163

Всеукраїнський перепис населення, 2001 рік. Розподіл населення за основним джерелом засобів існування та віковими групами Харківська область, чоловіки

Джерела засобів існування	Всього населення	із загальної чисельності – населення у віці			
		молодшому за працездатний	працездатному*	старшому за працездатний	14-27 років
		осіб			
Все населення	1328884	234328	868112	224024	327923
зайняті на підприємстві, в організації, установі, селянському (фермерському) господарстві	425947	40	404913	20994	82520
зайняті у окремих громадян	26799	6	26656	137	7895
зайняті на власному підприємстві	11096	–	10968	128	1440
зайняті на індивідуальній основі	17733	–	17654	79	3261
зайняті у власному селянському (фермерському) господарстві	1253	–	1200	53	143
зайняті на сімейному підприємстві без оплати праці	667	–	661	6	185
зайняті в особистому підсобному господарстві	27672	–	26611	1061	4999
ті, що отримують прибуток від власності	2269	–	2187	82	295
пенсіонери	253237	1618	51693	199926	3486
стипендіати	15679	835	14844	–	15405
ті, що отримують допомогу (крім допомоги по безробіттю)	2277	1	2250	26	810
з них:					
навчаються	467	1	466	–	462
не навчаються	1810	–	1784	26	348
ті, що отримують допомогу по безробіттю	19091	–	19091	–	4277
ті, що мають інший вид державного забезпечення	27717	2590	24510	617	19859
з них:					
навчаються	12296	1663	10633	–	11101
не навчаються	14895	401	13877	617	8758
ті, що знаходяться на утриманні інших осіб	414801	228919	185299	583	163817
з них:					
навчаються	234716	159358	75358	–	115549
не навчаються	119109	8585	109941	583	48268
ті, що мають інше джерело засобів існування	71125	–	71114	11	17353
з них:					
навчаються	2178	–	2178	–	1902
не навчаються	68947	–	68936	11	15451
ті, що не вказали основне джерело засобів існування	11521	319	8461	321	2178
одне джерело засобів існування	1189611	226755	779123	183733	293138

Джерела засобів існування	Всього насе-лення	із загальної чисельності – населення у віці			
		молодшому за праце-здатний	працездат-ному*	старшому за праце-здатний	14-27 років
		осіб			
два джерела засобів існування	115218	7129	72726	35363	31212
три джерела засобів існування і більше	12534	125	7802	4607	1395
ті, що не вказали жодне джере-ло засобів існування	11521	319	8461	321	2178

Таблиця 3

«Чоловіки і жінки у Швеції»	«Жінки і чоловіки в Україні»
Населення	Демографічні показники
Здоров'я	Охорона здоров'я
Освіта	Освіта
Використання часу	Зайнятість та безробіття
Догляд за дітьми	Злочинність
Догляд за людьми старшого віку	Жінки та чоловіки регіонів
Зайнятість населення	Міжнародні порівняння
Заробітна платня	Соціальна захищеність населення
Дохід	
Насилля і злочинність	
Вплив і влада	

Додаток 1

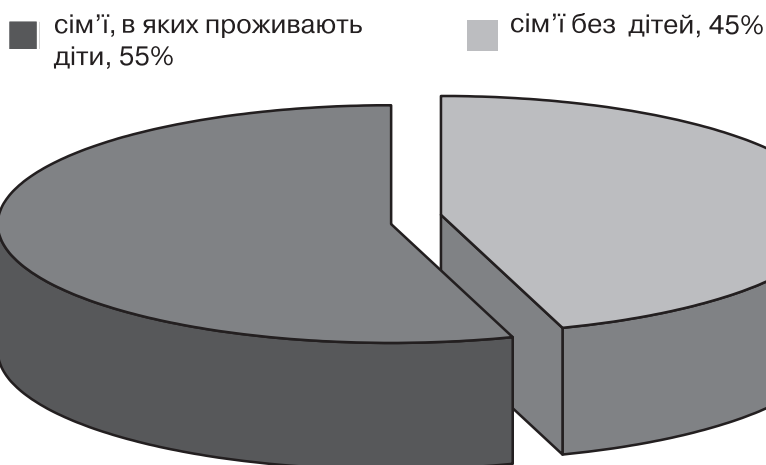
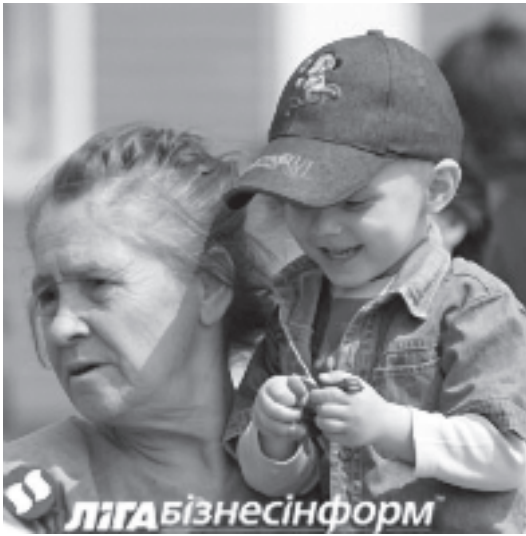

Рис. 1. Розподіл домогосподарств респондентів за наявністю дітей в їх складі, % (квітень 2008 р.)

Додаток 2

В большинстве украинских семей нет детей

Более половины украинских семей не имеют детей. При этом чаще всего украинцы решаются завести одного ребенка, а количество желающих содержать двух и более детей неуклонно сокращается. Такие данные обнародовал Госкомстат Украины.

В частности, в 2008 году в стране зарегистрировано 62,2% бездетных семей. Для сравнения: в 2007 году – 62,3%, в 1999-м – 55,8%.

Из семей с детьми одного ребенка имели 70,7% родителей, по сравнению с 68,1% в 2007 году и 60% в 1999-м. При этом каждая четвертая семья содержала двух детей – 25,5% (в 2007 г. – 27,9%, в 1999 г. – 34,3%), а трех и более – 3,8% (в 2007 г. – 4%, в 1999 г. – 5,7%).

Дети возрастом до 18 лет в 2008 году были в 37,8% семей. Этот показатель немного выше, чем в предыдущем году (37,7%) и существенно меньше, чем в 1999-м (44,2%).

ЛІГАБізнесІнформ
Інформаційне агентство
www.liga.net

Додаток 3

Большинство украинских семей не имеют детей

Более половины украинских семей не имеют детей.

Такие данные обнародовал Госкомстат Украины.

При этом чаще всего украинцы решаются завести одного ребенка, а количество желающих содержать двух и более детей неуклонно сокращается.

В частности, в 2008 году в стране зарегистрировано 62,2% бездетных семей. Для сравнения: в 2007 году – 62,3%, в 1999-м – 55,8%.

Из семей с детьми, одного ребенка имели 70,7% родителей, по сравнению с 68,1% в 2007 году и 60% в 1999-м.

При этом каждая четвертая семья содержала двух детей – 25,5% (в 2007 году – 27,9%, в 1999 году – 34,3%), а трех и более – 3,8% (в 2007 году – 4%, в 1999 году – 5,7%).

Дети возрастом до 18 лет в 2008 году были в 37,8% семей. Этот показатель немного выше, чем в предыдущем году (37,7%) и существенно меньше, чем в 1999-м (44,2%).

По материалам: ЛІГАБізнесІнформ

Додаток 4

Більшість українських сімей не мають дітей

Українські сім'ї бідні на дітей

Більше половини українських сімей не мають дітей. Такі дані оприлюднив Держкомстат України. При цьому найчастіше українці вирішують завести одну дитину, а кількість охочих утримувати двох і більше дітей неухильно скорочується.

Зокрема, у 2008 році в країні зареєстровано 62,2% бездітних сімей. Для порівняння: у 2007 році – 62,3%, у 1999-му – 55,8%.

Зі сімей із дітьми, одну дитину мали 70,7% батьків, порівняно із 68,1% у 2007 році і 60% у 1999-му.

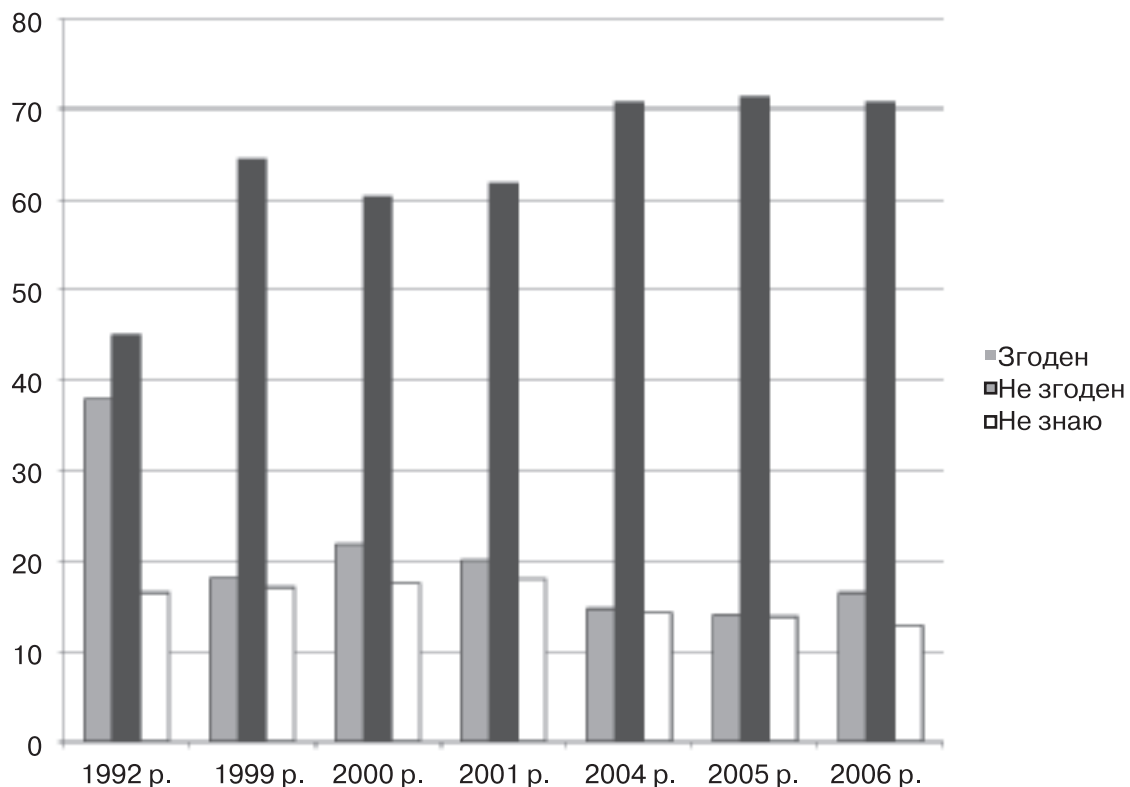
При цьому кожна четверта родина мала двох дітей – 25,5% (у 2007 році – 27,9%, у 1999 році – 34,3%), а трьох і більше – 3,8% (у 2007 році – 4%, у 1999 році – 5,7%).

Діти віком до 18 років у 2008 році були у 37,8% сімей. Цей показник є трохи вищим, ніж у попередньому році (37,7%) та суттєво нижчим, ніж у 1999-му (44,2%).

За матеріалами: ЛІГАБізнесІнформ

Додаток 5

У політиці краще обійтися без жінок

Методика суспільно-географічного дослідження жіночого / чоловічого населення регіону (на прикладі Львівської області) і її прикладне значення для регіональної політики

Г. Лабінська

Актуальність такої теми зумовлена тим, що, депопуляція, погіршення якості й рівня життя населення України, гендерні диспропорції в суспільному житті мають свої регіональні прояви. В Україні гендерні проблеми є специфічними. З одного боку, в українському законодавстві відсутня будь-яка гендерна дискримінація. З іншого боку, очевидно, що в ньому мало б бути передбачено використання юридичних механізмів, покликаних вирівнювати становище жінок і чоловіків на ринку праці, зменшувати нерівність представництва жінок на вищих щаблях професійної кар'єри, в органах влади та інші статусні дисбаланси. З огляду на такий стан речей особливо актуальною є методика дослідження жіночого чи чоловічого населення на нанорівні, врахування демографічної та соціально-економічної компоненти їхньої життєдіяльності, їх територіальних відмінностей в межах адміністративних одиниць різного ієрархічного рангу, що матиме безпосередньо конструктивне спрямування у руслі регіональної (зокрема) і національної політики (загалом), а також відповідатиме світовим тенденціям.

Демографічний блок передбачає дослідження жіночого чи чоловічого населення крізь призму спеціальних демографічних коефіцієнтів: народжуваності, смертності, природного скорочення, шлюбності, розлучуваності, міграційної активності тощо з паралельним їх картографічним відображенням серією аналітичних карт, що, звичайно, полегшує візуальне сприйняття такої інформації. Завершується даний етап дослідження типологією адміністративних одиниць (районів області) за рівнем демографічного розвитку жіночого чи чоловічого населення.

У соціально-економічний блок включалися наступні позиції показників: національний, мовний та релігійний склад жіночого чи чоловічого населення; освітній та кваліфікаційний рівень; зайнятість жіночого чи чоловічого населення; громадська та політична активність жінок чи чоловіків області; злочинність; рівень здоров'я жіночого чи чоловічого населення області.

Соціально-економічні показники шляхом застосування багатовимірного аналізу дозволяють виявити територіальні відмінності суспільної життєдіяльності населення області жіночого чи чоловічого і в даному контексті картина відмінна від типології районів області за демографічними показниками, що дозволяє враховувати конкретну специфіку у регіональній політиці.

Методологічна база даного наукового дослідження забезпечується застосуванням наступних методів: системного, літературного, порівняльного, статистичного (у т. ч. демографічної статистики), математичного (у т.ч. одно- та багатовимірного аналізу, кластерного аналізу), картографічного, методу гендерного аналізу, екстраполяційного методу.

Регіональна конкретика дослідження цільової когорти «жіноче населення» на прикладі Львівської області має наступний вигляд:

В загальній кількості населення Львівської області жінки і далі становлять більшість (53%). У динаміці кількості ЖН виділено два періоди: зростання (1959-1994 рр.) та зменшення (з 1994 р. і по даний час). ЖН має яскраво виражений регресивний тип відтворення і кваліфікується як надстаре. Домінуючою групою в розподілі за місцем

проживання є міське ЖН. Територіальний розподіл за 1989-2001 рр. доволі інерційний процес, за виключенням змін градацій показників.

Область характеризується одним з найвищих показників коефіцієнта маскулізації в Україні. Його повіковий розподіл відображає відому демографам закономірність переважання ЧН у молодшому віці, а ЖН у старшому.

Репродуктивна діяльність жінок є орієнтованою на малодітність, що прослідковується через падіння черговості народжень. Вагомим чинником внутріобласної диференціації народжуваності є урбанізація та територіальний розподіл жінок репродуктивного віку. Демовідтворювальний потенціал ЖН, накопичений попередніми поколіннями, є значною мірою зменшеним.

Смертність населення диференційована за ознакою статі та віком. Домінуючі позиції в структурі причин смертності і надалі займають хвороби системи кровообігу. В межах області спеціальний коефіцієнт смертності жінок є особливо високим в сільській місцевості на сході області, де фіксуємо і найвищі показники середнього віку ЖН. Помітною є тенденція зменшення очікуваної тривалості життя в області, за яким жінки суттєво випереджають чоловіків (на 11 років).

Відкладання вступу у шлюб паралельно із зростом позашлюбних народжень (більш інтенсивно у сільській місцевості) є ознакою наявності консенсуальних шлюбів. На Львівщині вони однак не є альтернативою усталеному шлюбові. Зростає рівень розлучуваності населення області, особливо у сільській місцевості (і особливо шлюбів тривалістю понад 10 років). Рівень стабільності шлюбів взаємозалежний із дітністю сім'ї.

Переважає більшість населення області проживає сім'ями. Регіон вирізняється високими темпами нуклеаризації, меншою часткою бездітних та одnodітних сімей, а батьки старшого віку частіше проживають у сім'ях дітей.

Основною мотивацією міграційної мобільності ЖН області є економічний чинник. Трудові поїздки гендерно диференційовані за вектором міграції, за сферою прикладання праці, за віком. Когорту мігранток регіону формують заміжні українки працездатного віку, з базовою загальною середньою та початковою вищою освітою. Основними реципієнтами маятникових мігранток в області є міста Львів і Дрогобич. Темпи приросту ЖН області за період 1989-2005 рр. відображають тотальне скорочення кількості сільських жінок та диференційоване зростання чи скорочення міських жінок в межах адміністративних районів та найбільших міст.

ЖН Львівської області є мононаціональним. Концентрація у міських поселеннях представниць різноманітних національностей дещо знівельовує частку ЖН корінної нації. Практично все ЖН Львівщини рідною вважає мову своєї національності (для 95% рідною є українська мова, для 4% російська).

У регіоні Церква залишається невід'ємною складовою способу життя та системи соціальної комунікації. Своєрідним індикатором релігійної свідомості ЖН є монастирі. Значна їх частка в регіоні перебуває під канонічним підпорядкуванням УГКЦ. Кількість монахинь в області незначна, однак з високим освітнім рівнем. Помітною є тенденція розширення мережі жіночих монаших чинів і згромаджень та зростання переліку послуг, які вони надають.

Освітній рівень ЖН Львівщини є високим. Міські поселення області є зосередженням ЖН з повною вищою освітою, у сільській місцевості переважають жінки з початковою та повною загальною середньою освітою. Зростання рівнів освіти спостерігається в когорті працюючих жінок.

Гендерно структурованою є і захворюваність населення Львівської області, а також специфіка його звернень до медичних закладів. Захворюваність ЖН диференційована за віком з огляду на фізіологічні особливості. Серед осіб, котрі звернулися до лікаря вперше з тієї чи іншої причини, жінки складають меншу половину, полярно інша ситуація

спостерігається при повторних зверненнях. Високим є рівень захворюваності серед новонароджених на фоні погіршення здоров'я жінок репродуктивного віку. У сукупності вагітні жінки та ті, які народили дітей у 2005 р. становили лише 5% серед осіб фертильного віку, а $\frac{9}{10}$ з них народжують вперше. Зростають показники інвалідності практично за всіма нозологіями на фоні значного їх омолодження. Жіноча інвалідність в працездатному віці значно поступається чоловічій.

Зростає ДН жінок працездатного віку. Найнижчі повікові рівні зайнятості жінок чітко співпадають із часом виконання ними репродуктивної функції. В структурі джерел доходів ЖН найбільшу групу становлять утриманці (особливо особи віком 14-27 рр.), далі особи пенсійного віку і лише на третьому місці працюючі на підприємствах, організаціях, установах. Заробітна плата жінок області складає 75% до заробітної плати чоловіків. Диференціація заробітків зумовлює подальшу диференціацію пенсійного забезпечення. В розподілі населення за групами занять простежується чіткий гендерний розподіл. Рівень жіночого безробіття доволі високий, спричинений зокрема високою плинністю кадрів в традиційно жіночих галузях. Все менша кількість жінок залишаються у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами та у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею віку, встановленого чинним законодавством. Паралельне зростання попиту на послуги дошкільних закладів є свідченням активної економічної діяльності жінок.

Громадська та політична активність ЖН Львівщини історично зумовлена. Спектр жіночих ГО області доволі строкатий. В розміщенні жіночих ГО наявні територіальні контрасти: з одного боку концентрація значної частини жіночих ГО у м. Львові, з іншого повна їх відсутність в окремих районах. Активна участь жінок у політиці не можлива без застосування спеціальних правових заходів, які сприятимуть входженню жінок у суспільні інституції на тих же засадах, що й чоловіки.

У царині соціальних негараздів жінки традиційно в меншості. Основними злочинами, скоєними жінками, є злочини у сфері обігу наркотичних засобів та злочини проти власності. 50% жінок, що скоїли злочини (2005), перебували у працездатному віці, не працювали і не навчалися. Майже чверть усіх жінок, яким винесено вироки, належать до соціально незахищених верств населення. В географічному аспекті відбулося зміщення епіцентру жіночої злочинності в межах області від центру до периферії. Рівень рецидиву жіночої злочинності відносно невисокий.

Висновки

Розміщення ЖН на території Львівської області впродовж тривалого часу здійснювалося посередництвом гендерно диференційованої політики зайнятості і проявляється ступенем його концентрації в межах населених пунктів. Зайнятість жіночого населення впливає також на чіткий віковий територіальний розподіл населення, а зокрема тотальне переважаання ЖН у післяпрацездатному віці і особливо в сільській місцевості. Вплив на розміщення ЖН здійснює ціла низка адміністративних регуляторів, а саме: політика в сфері праці, навчанні, культурі, медичній сфері тощо, при чому соціальний регулятор є домінуючим.

На теренах області виділено п'ять демогеографічних субрегіонів: 1) *Південно-Західний*; 2) *Північний*; 3) *Південний*; 4) *м. Львів*; 5) *Південно-Східний субрегіон*.

Виділено також чотири соціально-економіко-географічні субрегіони життєдіяльності ЖН Львівщини: 1) *м. Львів*; 2) *Центральний*; 3) *Західний*; 4) *Східний субрегіон*.

Поєднання демографічного та соціально-економічного блоку показників, посередництвом методу кластерного аналізу, дозволило виділити чотири суспільно-географічні субрегіони, кожному з яких іманентне відносно однорідне середовище життєдіяль-

ності ЖН: 1) *Центральний субрегіон*; 2) *Східний субрегіон*; 3) *Південно-Західний субрегіон*; 4) *м. Львів* (рис.1).

Рисунок. Суспільно-географічне районування Львівської області за спектром суспільно-географічних показників ЖН: 1 – Центральний субрегіон, 2 – Південно-західний субрегіон, 3 – Східний субрегіон, 4 – м. Львів

Головними проблемами ЖН Львівщини є погіршення демогеографічних параметрів з огляду на поглиблення депопуляції, що підтверджує прогноз ЖН на період до 2013 р. Вагомою є також проблема збереження рівня здоров'я і тривалості життя ЖН, які є похідними від рівня доходів, структури зайнятості та міграційної мобільності жінок. На перспективу в області очікується зростання освітнього рівня ЖН, зміна структури жіночої зайнятості та основних джерел доходів, зменшення рівня жіночої злочинності, погіршення параметрів здоров'я та скорочення тривалості життя.

Основними напрямками регіональної політики в регіоні на перспективу є:

- ✓ **оптимізація народжуваності**, яка має полягати не у прямому стимулюванні народжуваності (зарубіжний досвід засвідчує неефективність таких засобів), а в уповільненні подальшого падіння інтенсивності репродуктивної функції населення.
- ✓ **зміцнення здоров'я жіночого населення й збільшення тривалості життя**, як одного з варіантів стабілізації демоситуації в регіоні. Необхідним є вивчення взаємозв'язку середньої тривалості життя зі способом життя й рівнем особистого споживання, який є основним критерієм віднесення громадян до категорії бідних. В даному контексті дослідники вказують на доцільність розроблення й впровадження Національної програми продовольчої безпеки, яка б включала систему моніторингу якості і безпеки продовольчої сировини та харчових продуктів, а також систему моніторингу якості харчування і здоров'я населення.
- ✓ **регулювання міграції і оптимізація зайнятості жінок**. Акцент слід ставити на необхідності збереження вже досягнутого рівня якісних характеристик трудового потенціалу. Забезпечення такого рівня загальної та професійної підготовки жіночого населення, що дозволило б повноцінно функціонувати трудовому потенціалу суспільства та вирішити ще одну болючу проблему – проблему бідності населення (особливо самотніх жінок пенсійного віку).

Трудова міграція, як найбільш поширена, є відзеркаленням економічного стану території. Вирішення даного питання в найближчій перспективі доволі ускладнене. Однак вже фактом своєї відсутності заробітчани знижують тиск на вітчизняні ринки праці, мігрують в переважній більшості тимчасово, де перебувають здебільшого в нелегальних умовах при укладенні трудових угод й договорів найму робочої сили, зароблені гроші повертають на батьківщину.

Структура видатків зароблених трудовими мігрантками коштів зумовлює доцільність **запровадження комплексної програми так званих бізнес-тренінгів, орієнтованих на розвиток самозайнятості на батьківщині.** Це вирішить певною мірою проблему інтенсивності жіночих міграцій, оптимізує структуру жіночої зайнятості та зменшить гостроту проблеми соціальної бездоглядності дітей.

Відтік за кордон високоосвічених фахівців, вчених, який лише в останні роки почали розглядати в Україні з позиції національної безпеки ставить на порядку денному **питання дешевизни вітчизняної кваліфікованої робочої сили,** вирішення якої також дозволить оптимізувати структуру жіночої зайнятості.

Забезпечення спеціальних преференцій та квот на входження жінок до різноманітних суспільних інституцій дозволить в майбутньому сформувати гендерно збалансовану владу, орієнтовану на побудову соціально орієнтованої економіки та громадянського суспільства, проєвропейську орієнтацію реформ і прийняття концепції сталого розвитку економіки України.

Специфіка такого дослідження і цінність зокрема в тому, що об'єктами дослідження виступають цільові когорти населення, структуровані за статтю, з врахуванням специфіки, притаманної кожній з них, і з картографічним відображенням, що в підсумку забезпечує об'єктивність такого роду наукових робіт.

Крім того, як показує досвід, відомчі організації: Відділ статистики обласної клінічної лікарні, Державна судова адміністрація, Управління оперативної інформації, Головне управління статистики у Львівській області і т. д. такого аналізу не проводять, відповідно інформація, яка поступає в органи влади не має конкретного практичного спрямування в гендерному контексті.

Подібні дослідження, проведені в кожній області, місті республіканського значення, мали б слугувати підґрунтям ефективної гендерної політики в Україні. А моніторинг показників у динаміці дозволить відслідковувати наявність гендерних перетворень в Україні чи їх відсутність.

Гендерные трансформации нуклеарной модели семьи. Лесбийские и геевские партнерства

Шарыгина А.Б.

Сначала в заявленной теме докладчица предполагала говорить о современных моделях семейных отношений и тенденциях развития моделей семьи. Мы изучили материалы, проконсультировались с организаторками мероприятия, и пришли к выводу, что следует говорить о том, что мы искренне считаем важным, и освещать ту тему, которую не каждый/каждая докладчик/докладчица решится обозначить. Именно поэтому часть своего доклада мы решили посвятить специфическим вопросам, которые возникают в гомосексуальных партнерствах.

Когда нам выпадает честь участвовать в гендерных конференциях, как ни на каких других мероприятиях, у нас складывается ощущение, что большинство присутствующих живет в каком-то другом мире – в мире гендерного равенства и братства, или, как минимум, всеобщего стремления к нему. В силу своей профессии и общественной деятельности, нам доводится взаимодействовать с большим количеством «среднестатистических» людей этой страны. Большинство этих людей не имеет ни малейшего представления об элементарных гендерных понятиях. А до их осознания и того дальше.

Возможно, потому докладчица считает мероприятия, которые, в частности, организывает и проводит Гендерный Центр «КРОНА» – источником вдохновения и толчком для дальнейшего полета мысли. Именно поэтому нам кажется очень важным, что есть место встречи теоретиков и практиков, ученых и общественных активистов/ок.

Есть и третья сторона этих процессов – аппарат государства, отражающий, как правило, представления «большинства». И также важно создавать возможности для трехстороннего взаимодействия, в ходе которого все участники/цы могут осознать взаимозависимость формального, научного и популярного ракурсов проблемы гендерного равенства.

Современные модели семьи

Цель нашего доклада – не просто осветить тему. Материал, предлагаемый Вашему вниманию, можно отыскать с небольшими трудозатратами. Мы хотим проявить тему несоответствия законодательства реалиям семейных отношений – во-первых. И, во-вторых, хотим обратить Ваше внимание на тематику гомосексуальных партнерств, делая, таким образом, вклад в создание научного, общественного и формального дискурса по этой теме.

И.С. Кон в своих трудах отмечает тенденцию к изменению ценности брака (института семьи), говоря, что на второй план уходит количественный критерий – «сколько лет мы вместе?». Все большую значимость, вместе с тем, приобретает качественный критерий «как хорошо нам вместе?».

Семейные ценности пересматривались ранее и до сих пор претерпевают изменения. И пусть пока это не имеет отражения в законодательстве, становится невозможным отрицать наличие разнообразных моделей семьи, а именно:

✓ гражданский брак¹ / гражданская семья.

Понятие возникло в 16 веке в Нидерландах, в связи с тем, что церковь отказывалась венчать представителей различных религиозных конфессий, а такие брачные союзы возникали все чаще. Их регистрировали соответствующие государственные органы. Так возник институт гражданского брака (как светского, нецерковного).

В Украине, да, и на всем постсоветском пространстве, термин «гражданский брак» образовался после послабления требований к «моральности советского гражданина/гражданки». В тот период (примерно 90-е годы прошлого века) гражданским браком стали называть отношения семейного типа, не зарегистрированные ни органами светской власти, ни церковью. То есть, если два человека – точнее, мужчина и женщина – стали жить в одном пространстве и делить хозяйство – это называли гражданским браком. В таком партнерстве нередко рожали и воспитывали детей.

После утверждения нового семейного кодекса Украины в 2002 году разошелся слух о том, что гражданское партнерство, в случае незарегистрированного совместного

¹ Тут и далее термин «брак» будет использоваться в случае, если модель отношений предполагает формальную регистрацию. Если такая процедура невозможна или не предусматривается, мы будем говорить «семья».

проживания более 2 лет, «приравняют» перед законом к зарегистрированному браку. Правда заключается в том, что семейный кодекс разделяет два понятия «семья» и «брак», однако, незарегистрированные соответствующим образом партнерства не могут рассчитывать на какие бы то ни было законные права и обязанности относительно друг друга и государства.

Кроме того, для нашего общества до сих пор актуален вопрос: гражданский союз – это уважение личной свободы или «пробы пера»...

✓ **Гостевой брак.**

Это зарегистрированный брак между мужчиной и женщиной, однако, при этом супруги не ведут общего хозяйства и не ведут совместного быта. Такие партнеры чаще всего проживают порознь.

✓ **Сезонный брак.**

Брак, заключенный на определенное время, по окончании которого он считается автоматически расторгнутым. В одном из источников докладчица прочла, что это потому, что такие супруги считают, что из отношений люди вырастают, как дети из одежды. Мы предполагаем, что такой тип брака иногда носит фиктивный характер и используется по аналогии со срочным трудовым договором – для достижения каких-то целей одним из супругов, или обоими.

✓ **Коммунальная семья.**

От слова «коммуна» – семья, в которой могут участвовать несколько мужчин и несколько женщин. Участие реализуется на всех уровнях – от ведения хозяйства до воспитания детей.

Некоторые источники называют такие отношения «шведской семьей». Мы спрашивали у представительниц Швеции, от чего такой термин. Они были очень удивлены, что вообще существует семья в таком виде, и, уж конечно, не смогли объяснить, почему такой тип отношений приписывают гражданам/гражданкам Швеции.

✓ **Открытый брак.**

Супруги, как правило, имеют совместное хозяйство и проживают вместе, однако, допускают наличие любовных связей и увлечений параллельно. Такие связи могут быть разного уровня близости – от флирта каждого из супругов до совместного группового секса.

✓ **Бинуклеарная семья.**

Такое название имеют семьи, где есть ребенок (дети), однако партнеры при этом состоят в разводе. Такая семья строится на разделении супружеской и родительской функции. Разводом партнеры разрывают брак, но не семью, и развод супругов в таком случае не становится разводом родителей с детьми.

Эти семьи базируются на понимании, что ребенок вправе рассчитывать не на конкретный тип семейной структуры, но на такую семью, которая удовлетворит его потребности в любви, заботе, уюте...

✓ **Семья / брак чайлд-фри.**

Это идентификация пар, осознанно выбирающих «свободу от детей». В западном мире довольно многочисленное движение. На территории бывшего СССР пока видимы только виртуальные сообщества таких людей.

✓ **Однополые семьи.**

Союз партнеров одного биологического пола. Такие семьи могут включать детей одного из партнеров/партнерш или условно совместных детей. Такие семьи, как правило, строятся на принципах, идентичных принципам мононуклеарной семьи. Ниже мы остановимся на особенностях и специфических проблемах гомосексуальных партнерств.

Перед этим позвольте добавить, что расшатывание гендерных стереотипов неизбежно приводит к изменению и других пониманий, связанных с традиционными ген-

дерными ролями в семье. Например, женщина = мать, хозяйка, кухарка, прачка, уборщица, содержанка и т. д.; мужчина = отец, исполнитель тяжелой работы, грузчик, денежный мешок, ответственный за содержание иждивенцев и т. д. Расшатываются стереотипные понимания «правильных» обязанностей матери и отца, что «должен» делать мужчина «в доме», а что «должна» женщина. Возможно, многое из того, что происходит, люди не готовы выявлять, отслеживать, рефлексировать, но они чувствуют, что это происходит – подтверждением тому может служить статистика по длительности браков, количеству браков и разводов и уровень рождаемости в Украине. Именно из этих цифр становится очевидным, что наше общество переживает кризис мононуклеарной модели семьи.

Специфические вопросы и проблемы лесбийских и гейских партнерств

В данном докладе мы не хотели бы классифицировать эти проблемы и излишне теоретизировать их. Наша задача сейчас – обозначить актуальные темы, создав тем самым повод для обсуждения.

1. Оторванность от рода.

Для подавляющего большинства людей семья – это не только партнеры и дети, но и родители партнеров и, возможно, старшие поколения, и следующие ветви родства.

Для многих геев и лесбиянок в связи с этим в большей или меньшей степени остро стоит вопрос так называемого каминг-аута (выхода из подполья) относительно родителей. Многим молодым людям родители задают вопрос о сроках создания семьи и рождения детей. И все бы ничего, но нужно как-то реагировать на комментарии типа: «что ж у тебя не складывается с противоположным полом...» или «когда ты мне уже подаришь внуков?». Если молодой человек решает не говорить – отшучивается, лжет или агрессивно запрещает задавать подобные вопросы – это становится его внутренней проблемой. Если человек решает открыться перед родителями, то родители (а иногда и другие родственники) тяжело переживают ломку стереотипов, к которой, скорее всего, не были готовы.

Это можно было бы считать частной проблемой меньшинства, если бы не увеличивающееся число трагичных разрешений ситуации – суициды, отлучения от семей, насилие в семьях и тому подобные негативные явления. Но люди, вовлеченные в этот процесс – гомосексуалы и их родители (родственники) не могут рассчитывать на адекватную помощь – психологи, социологи, доктора – в подавляющем большинстве – носители гомофобной позиции, а услышать осуждение от специалиста/ки – под час невыносимое усиление ощущения собственного бессилия и/или безнадёжности.

2. Рождение / усыновление (удочерение) детей.

Если гомосексуальный человек не «залетел», в смысле незапланированного зачатия ребенка, в период отроческих сексуальных экспериментов, то его/ее шансы на осознанное рождение ребенка в зрелом возрасте невелики.

Я не являюсь, как Вы понимаете, специалисткой в области гинекологии, пренатальной медицины или других наук, связанных с рождением ребенка. Но я много общаюсь с гомосексуальными женщинами, и они обсуждают со мной эти вопросы. От них я знаю, что родить ребенка можно в результате нескольких вариантов действий, а именно:

I. «Перетерпеть» секс с гетеросексуальным мужчиной.

II. Воспользоваться спермой знакомого мужчины (чаще всего, гея) для того, чтобы в домашних условиях произвести оплодотворение.

III. Воспользоваться услугами профессиональных докторов в специализированных центрах.

Последний вариант в большинстве случаев не рассматривается из-за высокой стоимости процедуры. Второй случай считается оптимальным, однако, тоже требует определенных трудозатрат – проверки донора спермы, консультации докторов, анализы и прочее.

И совсем табуирована тема усыновления / удочерения детей гомосексуальными семьями. Что уж говорить об этом в Украине, если во многих западных государствах, которые допускают регистрацию однополых партнерств, нет такой возможности...

Вопрос из зала: а что, в гомосексуальных семьях дети вырастают гомосексуалами?

Ответ: многочисленные исследования подтверждают, что дети, воспитанные в гомосексуальных семьях отличаются от детей, воспитанных в гетеросексуальных семьях только толерантностью к ДРУГИМ людям. В плане сексуальной ориентации детей не выявлено корреляции с сексуальной ориентацией родителей.

Есть много социальных материалов на эту тему, вот, например, такой:

3. Невидимость относительно закона влечет незащищенность гомосексуальных семей.

Это проявляется в различных ситуациях. Например, многодетные семьи. Примерно год назад нам довелось познакомиться с лесбийской парой, которая воспитывает четверых детей. Это многодетная семья? Но они не зарегистрированы, потому семьей не считаются. Потому живут сами и обеспечивают детей на свою учительскую и врачебную зарплату.

Вопрос из зала: ...а откуда???..

Ответ: дети у девушек от предыдущих браков – разошлись они с мужьями и решили жить вместе. Но у нас же так принято – за детей в случае развода с супругом ответственность несет мать.

Факт в том, что государство не дает себе труда вообще хоть как-то отнестись к явлению многодетной гомосексуальной семьи. Сюжет на центральных телевизионных каналах, кроме репрессий по месту работы и неприятностей с родней, женщинам ничего не принес.

Другая история: живет пара 7-8 лет. За это время «обросла» совместным бытом, хозяйством. Возможно, если повезло, недвижимым и движимым имуществом. Если это – гетеросексуальная пара, то они имели возможность зарегистрировать брак, и, в случае болезненной процедуры развода, могут рассчитывать на то, что ответственность за этот процесс разделит с ними государство. Гомосексуальные пары рассчитывать на это не могут – увы. В Украине не регистрируют гомосексуальные браки, «значит» их нет, значит и проблемы такой «нет»!

4. Собственная идентичность как проблема.

В первом пункте мы упоминали об открытости для родителей (родственников). Теперь речь пойдет об открытости для остальных людей. Зачем? Спросите Вы. Я тоже думаю, что совсем не обязательно открывать свои сексуальные предпочтения на работе. А если речь вести о семье? Разве у Вас нет коллег по работе, с которыми Вы можете осудить семейные дела? Или Вы уходите из кабинета для того, чтобы поговорить по телефону со своим партнером/партнершей? Может, Вы не берете своего/ю партнера/партнершу на корпоративные вечеринки, ссылаясь на то, что у Вас его/ее якобы нет? Нет? Ну, тогда остается предположить, что Вы выдаете своего партнера за партнершу или наоборот. Всем этим занимаются геи и лесбиянки для того, чтобы оставаться в безопасности – по сути «в шкафу».

Но работа – это такая сфера, где можно оставаться в тени какое-то время. Ибо эта сфера не связана прямо с теми самыми отношениями, которые «надо» скрывать. Но, например, другая ситуация: гомосексуальная пара воспитывает ребенка. В детском саду или школе может участвовать в мероприятиях и обсуждении вопросов только биологический родитель, а второй партнер/партнерша вынуждены оставаться в стороне. Если же гомосексуальная/ый мать/отец ведут активную социальную деятельность – есть риск, что ребенок будет насильно вовлечен в активизм родителя. Один из самых ярких примеров такой ситуации мы узнали, когда пригласили провести семинар канадскую священницу – активистку ЛГБТ-движения Дайен Фишер. Она с супругой воспитывает дочь уже 16 лет. На вопрос, как же она решает проблемы с собственной публичностью в учебных заведениях, где учится ее дочь, преподобная Дайен ответила: «Мы меняли школы до тех пор, пока не попали в толерантную среду». В Канаде, возможно, это действительно решение проблемы, но в Украине...

Упомянутые нами специфические вопросы гомосексуальных партнерств не существуют отдельно от проблем, неизбежно возникающих при построении и развитии семейных отношений любой пары, вне зависимости от сексуальной ориентации – внутриличностные проблемы, проблемы отношений, бытовые вопросы.

Но до тех пор, пока кто-то считает, что таких пар нет, такие семейные отношения не возможны, у гомосексуальных людей нет шансов получить поддержку и нет надежды на изменение ситуации.

Аналіз соціальних потреб трансгендерних людей в Україні

І. Ірискіна, Г. Довгопол

На початку треба зазначити, що поняття «трансгендерні люди» поєднує в собі різні категорії людей, що мають гендерну ідентичність, цілком або частково відмінну від їх статі народження. Відповідно, ці люди мають різні потреби. Серед них зазвичай вирізняють дві найбільш чітко окреслені групи, в деякому сенсі два полюси: **трансвестити**, які тільки перевдягаються, перевтілюються у образ протилежної статі, та **транссексуали**, які мають потребу у зміні біологічної та соціальної статі. Нерідко навіть серед фахівців уявлення про трансгендерність обмежується цими двома нібито взаємно виключними категоріями. Насправді між ними існує велика кількість проміжних варіантів, які не завжди можна чітко ідентифікувати. Наприклад, є люди, що прагнуть змінити тільки

соціальну (громадянську) статтю, але не мають потреби у фізіологічній зміні тіла; люди, які роблять часткову фемінізацію або маскулінізацію шляхом гормонотерапії, але не мають бажання робити хірургічну корекцію статі; люди андрогінної ідентичності, які взагалі не визначають себе однозначно як жінки або чоловіки, тощо. На нашу думку, загальна кількість осіб, що належать до цих проміжних груп, є зіставною із кількістю представників базових категорій, тобто трансвеститів та транссексуалів¹.

В уявленні пересічного українського громадянина все це різноманіття трансгендерів, нажаль, дуже часто зводиться до травесті-акторів, що виступають у «шоу». Так відбувається через те, що саме ця категорія є найбільш висвітленою у мас-медіа. Іронія в тому, що, насправді, більшість травесті взагалі не можна вважати трансгендерами, оскільки образи, які вони створюють, є лише сценічними і не завжди не мають відношення до їх повсякденної гендерної ідентичності. Справжні трансгендери, зазвичай, не прагнуть робити сенсацію зі свого життя в контексті гендерних особливостей і взагалі намагаються уникати публічності. Тому вони залишалися нецікавими для преси та телебачення, а отже, і невидимими для суспільства. Лише останнім часом з'явилися окремі публікації та телевізійні програми, що показують деякі аспекти життя трансгендерів та згадують їхні проблеми.

В Україні в якійсь мірі офіційно визнаними є лише **транссексуали**, причому лише в медичному аспекті їх особливостей. Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 1996 року було визначено порядок надання медичної допомоги особам, що потребують зміни (корекції) статевої належності. У той же час цей Наказ наклав дуже багато обмежень. Насамперед, це стосується зміни громадянської статі, що була визнана можливою тільки після хірургічної корекції статі. Таким чином, люди які не мають бажання або можливості робити операцію, фактично втрачають можливість і для зміни соціальної статі. Є й інший бік цього обмеження. Хірургічній корекції звичайно передуює гормональна, саме завдяки якій у людини формується зовнішність бажаної статі (помітні зміни починаються вже через кілька місяців, у той час як операція проводиться не менше ніж через рік після початку гормонотерапії). Таким чином, транссексуал під час переходу змушений деякий час жити, маючи документи однієї статі та зовнішність іншої. Таке протиріччя аж ніяк не сприяє психологічній адаптації до життя у суспільстві в бажаній статевій ролі, що є необхідною умовою для отримання дозволу на операцію.

Порядок отримання дозволу на зміну статі також є дуже обмежуючим. У першу чергу слід зазначити, що такий дозвіл в Україні може дати тільки єдина комісія, що знаходиться в Києві і склад якої визначається МОЗ. Для порівняння, у США та багатьох країнах ЄС аналогічний дозвіл має право надати будь-який спеціаліст із психічного здоров'я, що має досвід у гендерних питаннях. Таким чином, у нашій державі транссексуали, що живуть далеко від столиці, опиняються в менш сприятливих умовах. Крім того, монополія на видачу дозволу, фактично ніким не контролювана, що призводить до зловживань. Показання та протипоказання щодо зміни статі у згаданому наказі сформульовані таким чином, що «зрізати» під час проходження комісії, за бажанням, можна будь-кого. Так, необхідною умовою для отримання дозволу є *небезпека суїциду* з боку пацієнта (отже, якщо людина не схильна до самогубства, їй можна відмовити). Серед протипоказань зазначені перебування у шлюбі, наявність дітей, нетрадиційна сексуальна орієнтація, «інші перверзії» (без конкретизації, що саме мається на увазі), алкоголізм, наркоманія, антисоціальна поведінка (також неконкретизована) тощо. Все це нагадує афоризм радянських часів: «Була б людина, а стаття знайдеться.» Тобто, у нашому випадку, для будь-якого пацієнта при бажанні можна знайти обґрунтування, чому йому або їй не можна давати дозвіл.

¹ Більше про трансгендерність можна дізнатися з брошури «Пол, гендер и трансгендер: определение основных понятий», ГО «Інсайт», 2008 р., ел. версія на <http://insight-ukraine.org.ua/node/10>.

Така ситуація протягом років призводила до того, що трансгендери заради отримання жаданого документа мали вдавати з себе зразкових *«ядерних транссексуалів»* – тобто таких, що сприймають себе як представники статі, протилежній біологічній, від самого початку самоусвідомлення, і при цьому мають усі стереотипні соціально-психологічні ознаки цієї статі. У більшості розвинених країн від концепції «ядерності» відмовилися ще у 70-ті роки – фактично, тільки у країнах колишнього СРСР її ще й досі тримаються багато спеціалістів. Це навіть призвело до своєрідного елітаризму серед самих трансгендерів, коли «справжніми» вважаються тільки транссексуали, які мають так звані «ядерні ознаки», що ж до інших, то це у них або дурні примхи, або збочення. Не варто й казати, що такі думки у самому транс-середовищі аж ніяк не сприяють покращенню ставлення до нього з боку суспільства. Насправді нічого крім фобій та невігластва за такими твердженнями не стоїть, і хочеться згадати з цього приводу висловлювання відомої американської транссексуалки Лінн Конвей: «Якщо хочете дізнатися, якої статі людина – спитайте її про це».

У 2008 році було розроблено проект нового наказу про зміну (корекцію) пола, над правками до якого також працювала громадська організація «Інсайт». Цей наказ мав перевизначити процедуру таким чином, щоб зміна громадянської статі більше не залежала від хірургічної корекції, а також скасувати ряд дискримінаційних пунктів, полегшити проходження обстеження пацієнтам з регіонів та визначити склад нової комісії. Нажаль, хоча остаточна редакція наказу нібито була готова ще у кінці 2008 р., він і досі не набрав чинності, і немає певності щодо того, чи стане діючий документ саме таким, як його було анонсовано. Тим часом маємо ситуацію, коли стара комісія вже не діє (фактично вона не збиралася з кінця 2006 р., хоча має робити це не рідше ніж раз у квартал, доки не скасовано старий наказ), а нової комісії ще не існує. В результаті виникає парадокс, коли українські хірурги роблять операції громадянам інших країн і змушені відмовляти співвітчизникам, які в свою чергу звертаються по допомогу до лікарів Таїланду або Росії (після чого ще мають шукати шляхи, як легалізувати свій громадянський стан у новій статі).

Це що стосується медичного боку справи. Щодо боку **соціального**, то і тут трансгендери виявляються зовсім незахищеними. Особливо це стосується транссексуалів у час переходу від вродженої статі до бажаної, а також тих, хто не має наміру робити повний перехід. Багато хто на цьому етапі втрачає або змінює роботу (влаштування або утримання на роботі з новою зовнішністю та старими документами є складним завданням, і саме в цьому аспекті, на наш погляд, особливо важливо було б внести антидискримінаційні зміни у законодавство), часто змінює місце проживання та навіть повністю коло спілкування. Люди стикаються з погрозами та насильством на вулицях через свою незвичну зовнішність, причому страждають не тільки від хуліганів, а й від міліції (у тому числі, знову ж таки, через невідповідність документів та зовнішності). Нерідко втрачають друзів та, що мабуть найгірше, підтримку родини. Багато хто, знаючи про такі можливі наслідки, взагалі відмовляється від будь-яких намірів щодо зміни статі. В кращому випадку, це перетворює життя трансгендерної людини на існування, і тільки інколи, серед лічених знайомих, що її розуміють, або в Інтернеті, вона може відчувати себе справжньою собою. В гіршому – кінчає самогубством. Особливо складно тим, хто не планує повний перехід: якщо транссексуал бачить «світло в кінці тунелю», де він може стати «звичайною» жінкою або чоловіком, то для, наприклад, андрогіна такого світла у наших реаліях взагалі немає. Така ситуація мимоволі ставить людей перед вибором: або не робити нічого, або вже йти до кінця, хоча насправді це потрібно далеко не всім. Згадаємо також трансвеститів, які взагалі не прагнуть фізичних змін. В Америці для таких людей існує велика мережа клубів та спільнот, спеціальних магазинів тощо. В нашій країні – у кращому випадку гей-клуби, але більшість трансвеститів обмежені тим, що уривають

собі можливість для перевтілення, лише коли залишаються вдома самі, щоб ніхто ні в якому випадку не дізнався про їхні нахили.

Однією з головних причин нерозуміння та упередженого ставлення до трансгендерних людей є брак інформації про них. Натомість серед населення розповсюджені міфи та стереотипи, що мають дуже мало спільного з реальністю. Тому важливим завданням є інформування суспільства про справжній стан справ стосовно цих людей. Для цього громадська організація «Інсайт» вжила ряд заходів, зокрема було видано брошуру з основних понять гендеру та трансгендеру, було проведено акцію на День пам'яті трансгендерів 20 листопада 2008 р., також члени організації співпрацювали із ЗМІ при підготовці статей та відео сюжетів (у тому числі Медіа-кіноклуб «На сіновалі»: демонстрація фільму «Чуже тіло», стаття «Чужі серед своїх» у журналі *Diva*, програма «Правда життя» на каналі НТН та ін.), що стосуються трансгендерів. Крім того, зараз «Інсайт» проводить дослідження ситуації трансгендерів в Україні, що має на меті шляхом опитування конкретних людей зібрати матеріал щодо їх потреб та проблем у контексті трансгендерних особливостей. Зауважимо, що це перше подібне дослідження в Україні – на сьогоднішній день ні кількісних, ані якісних даних про стан цієї категорії людей в нашій державі немає. На базі отриманої в ході дослідження інформації планується розробити та провести в життя адвокаційну програму, спрямовану на захист прав людей з трансгендерною ідентичністю.

Щодо специфічних послуг для самих трансгендерних людей, «Інсайт» надає безкоштовні юридичні консультації, раз в місяць консультації психолога та ендокринолога. Крім того, тут можуть порадити, до яких спеціалістів краще звернутися у разі потреби та, за необхідністю, нададуть супровід. Також на сайті організації є окремий розділ, де можна почитати про різні аспекти трансгендерності. Нарешті, ми можемо порадити транссексуалам звернутися до поштової конференції TGrus, створеної з метою допомоги таким людям під час переходу, а також для спілкування та обміну інформацією з трансгендерних питань. Про те, як підписатися на цю конференцію, можна прочитати на веб-сторінці її модератора Лени. Також перелік сайтів, де можна отримати інформацію стосовно трансгендерності, наведено у додатку до брошури «Пол, гендер и трансгендер».

Більше на цю тему можна почитати на сайті ГО «Інсайт» www.insight-ukraine.org.ua

Сучасні концептуальні підходи до формування якісної професійно-технічної освіти – інтегрування концепції ґендерної рівності та соціальної справедливості

Л.Б. Магдюк

Професійно-технічна освіта, як система, це цілісна сукупність взаємодіючих підсистем: цілей професійно-технічної освіти; змісту професійно-технічної освіти; програм і стандартів різного рівня і спрямованості, які реалізують зміст і визначають вимоги до його засвоєння; функцій професійно-технічної освіти; суб'єктів професійно-технічної освіти; навчальних закладів та установ різних типів, рівнів і форм власності, які реалізують програми, стандарти і функції, спрямовані на забезпечення засвоєння змісту суб'єктами на визначеному рівні; процесів і ресурсів, необхідних для виконання функ-

цій навчальними закладами та установами професійно-технічної освіти; органів управління різного рівня і підвідомчих організацій; результатів діяльності системи¹.

Системний підхід до управління навчальним закладом, планування, організаційне забезпечення, навчально – методичний супровід навчально – виховного, навчально виробничого процесів навчального закладу або установи професійно – технічної освіти, при якому будь-який захід розглядається як сукупність взаємопов'язаних компонентів.

Перегляд поняття управління системою ПТО, та зміна управління як дії владної вертикалі, спрямованої на управління процесом діяльності професійно-технічних навчальних закладів і установ, на управління якістю ПТО, спрямованого на стратегічне управління розвитком системи, на сучасне поточне управління якісними змінами системи профтехосвіти, відповідає ініціативі Департаменту професійно-технічної освіти Міністерства освіти і науки України «щодо проведення еволюційних поступових реформ в системі професійно-технічної освіти із забезпеченням моніторингу з метою радикальної зміни якості підготовки висококваліфікованих робітників»².

Реформування системи професійно – технічної освіти передбачає розробку концептуально нових підходів у формуванні системи забезпечення якості професійно-технічної освіти, розробку державних стандартів, заснованих на компетенціях, які дозволять поступово перейти на навчання за програмами різних рівнів кваліфікації і термінів, забезпечать відповідність отриманого документа про освіту рівню отриманої кваліфікації випускника³.

Пріоритети дають можливість зосередитися на формуванні егалітарної свідомості молодого покоління забезпечити якісно новий рівень системи підготовки робітників, співпраці з громадськістю, роботодавцями, розширюють діапазон запровадження нових форм, нових методик, інновацій у навчально-виробничому процесі, змістовно змінюють поняття професійно-технічної освіти⁴.

В результаті системних досліджень, проведених експертних оцінок Департамент професійно-технічної освіти Міністерства освіти і науки України визначив нові пріоритетні стратегії підвищення ефективності професійно-технічної освіти в Україні⁵:

- ✓ Оновлення існуючої нормативно – правової бази, яка регулює систему професійно-технічної освіти;
- ✓ Розробка та впровадження нових концептуальних підходів ефективного розвитку професійно-технічної освіти;
- ✓ Модернізація системи управління професійно-технічною освітою і гармонізація співвідношення між централізацією і децентралізацією⁶, між цілями національного, всеукраїнського масштабу і регіональними місцевими інтересами, що передбачає забезпечення ефективного співробітництва між навчальними закладами, роботодавцями і місцевою владою відповідно до програм розвитку кожної області, підтримку прямих контактів з громадськими об'єднаннями та забезпечення безпосереднього зв'язку із споживачами освітніх послуг.

¹ Головінова В.О., Головінов В.П. Управління якістю – стратегія розвитку // Світло. – 2000. – № 1. – С. 46-49.

² Виступ Міністра освіти і науки України на Всеукраїнському семінарі – нараді, 17-18 лютого 2009 року «Пріоритетні напрями діяльності професійно-технічної освіти на 2009 рік».

³ Там же.

⁴ Там же.

⁵ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 1396-р «Про внесення змін до плану заходів, спрямованих на задоволення потреби ринку праці у кваліфікованих робітничих кадрах», що дозволило конкретизувати та закріпити у нормативно-правовому полі пріоритетні напрями, розробити план дій до 2012 року.

⁶ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 січня 2009 р. № 42-р «Питання управління окремими державними професійно-технічними навчальними закладами, підпорядкованими МОН».

- ✓ Підтримка загальної соціально-економічної рівноваги функціонування освітньої системи;
- ✓ Оптимізація системи фінансового забезпечення професійно-технічної освіти;
- ✓ Розробка концептуально нових підходів у формуванні системи забезпечення якості професійно-технічної освіти, передбачає розробку державних стандартів, заснованих на компетенціях, які дозволять поступово перейти на навчання за програмами різних рівнів кваліфікації і термінів, забезпечать відповідність отриманого документа про освіту рівню отриманої кваліфікації випускника.
- ✓ Створення системи забезпечення якості професійно-технічної освіти та підвищення престижності висококваліфікованої робітничої професії (із залученням засобів масової інформації, наприклад, соціальної реклами, інш.).

Отже, відбувається пошук оптимальної моделі управління, яка б відповідала сучасним потребам розвитку професійної освіти третього тисячоліття і радикального підвищення її престижу.

Важливим підходом до впровадженні такої моделі є врахування важливості ролі освіти як одного з найважливіших соціальних інститутів у формуванні соціально – гендерних відносин, у становленні суспільної гендерної культури, що є підставою для демократизації суспільства.

Інтегрування концепції рівних можливостей для жінок і чоловіків та гендерних підходів у систему професійно-технічної освіти сприятиме більшій ефективності передачі, поширення знань, вмінь, цінностей, норм, ставлень громадян, що, в свою чергу, посилисть престижність професійно-технічної освіти серед всіх груп населення, включаючи роботодавців.

Гендерно-правова експертна оцінка нормативно-правового забезпечення системи та державних стандартів професійно-технічної освіти в Україні

В рамках Проекту «Децентралізація управління професійним навчанням в Україні», спрямованого на підтримку реформ в системі професійно-технічної освіти, було проведено гендерно-правову експертну оцінку нормативно-правового забезпечення системи ПТО.

В ході гендерно-правового експертного оцінювання було проаналізовано понад 150 нормативно-правових документів, серед яких: Конституція України (ВР – 96); 16 Законів України; 5 Постанов ВР; 6 Указів Президента України; 47 Постанов Кабінету Міністрів України; накази та угоди по міністерствам, які стосуються питань системи ПТО, серед них: накази Мінкультури (2); накази Міносвіти (до 2000 р.) – 15; накази МОН (з 2000 р.) – 41; накази МОЗ – 2; накази Мінпраці – 5; 2 угоди міністерства закордонних справ; 2 накази Держнаглядохоронпраці; наказ Держбуду (№ 175 від 05.09.2001) та звіт Держбуду до Кабміну (№ 12-12.2-2 від 5.09.2005 р.), а також, типові положення «Про комітети забезпечення доступності інвалідів та інших мало мобільних груп населення до об'єктів соціальної і інженерно-транспортної інфраструктури» та тимчасовий державний перелік професій з підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах. Для визначення гендерної складової у державних стандартах професійно-технічної освіти було проаналізовано перелік та зміст державних стандартів ПТО.

Критеріями відбору документів для проведення гендерно – правової експертизи були відповідність документів забезпеченню права на освіту, забезпеченню дотримання державних стандартів професійно-технічної освіти; управління та самоврядування закладами та установами ПТО; організаційне та навчально-методичного супроводу навчально-виховного процесу ПТО; вступу до навчальних закладів та установ ПТО; процедур

прийому, доступу до приміщень навчальних закладів та установ; забезпечення умов навчання та відпочинку для учнів ПТНЗ; забезпечення працевлаштування.

Загальними індикаторами для проведення гендерно-правової експертизи були наступні: наявність гендерно-чутливого визначення понять дискримінації, соціальної справедливості, рівних можливостей, соціальних і соціально-незахищених груп у нормативно-правових документах, регулюючих систему ПТО; специфікація або обмеження умов для навчання учнів жіночої та чоловічої статі; визначення спеціальних заходів (позитивних дій) щодо забезпечення рівного права на освіту дівчатам/жінкам, надання вільного доступу до вступу до навчального закладу, включаючи безбар'єрність навчального середовища, допомога у працевлаштуванні, відповідному до рівня освіти та професійної кваліфікації.

Спеціальними індикаторами для проведення гендерно-правової експертизи державних стандартів професійно-технічної освіти були обрані наступні: наявність гендерної специфікації професій (зокрема, мовне визначення); гендерна специфікація стандарту кваліфікації (категорії, розряду, класу); гендерна специфікація тривалості професійної підготовки.

«Чи існує в Україні нормативно-правові підґрунтя та зобов'язання щодо інтегрування концепції політики рівних можливостей в системі ПТО?», «Чи враховує існуюча навчальна-виховна практика системи ПТО гендерну специфікацію навчально-виховної та професійної підготовки учнів та слухачів ПТНЗ?», «Як інтегрування концепції політики рівних можливостей сприятиме підвищенню ефективності реформування та гармонізації системи ПТО у відповідності до вимог сучасної соціо-економічної ситуації та ринку праці?» – це основні питання для гендерно-правової експертизи нормативно-правового забезпечення та державних стандартів професійно-технічної освіти.

В результаті проведеної гендерно-правової експертизи нормативно-правового забезпечення та державних стандартів професійно-технічної освіти були виведені наступні висновки:

- ✓ Практично все державне нормативно-правове регулювання системи ПТО представляється гендерно-нейтральним, тобто нормативно-правові документи не враховують концепцію рівних можливостей для жінок і чоловіків і не визначають спеціальних заходів (позитивних дій) для забезпечення рівних можливостей для дівчат/жінок щодо доступу до спеціальностей, які, за стереотипом та стандартом, вважаються «чоловічими», щодо застосування гендерно-визначених методик викладання загальноосвітніх предметів та спеціальностей, методик виховання, організаційного забезпечення тощо.
- ✓ Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків» (08.09. 2005, № 2866-IV)¹, який включає статтю 21, розділ V «Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у здобутті освіти та професійній підготовці», декларує загальні механізми забезпечення гендерної рівності навчальними закладами (рівний доступ до навчальних закладів, рівні підходи до оцінки знань, надання грантів, позик учням/студентам; підготовку та видання підручників, навчальних посібників, вільних від стереотипних уявлень про роль жінки і чоловіка; виховання культури гендерної рівності, рівного розподілу професійних і сімейних обов'язків)², проте Закон не містить спеціального визначення галузей освіти, окрім вищої, та відповідно не пропонує механізмів для забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків в системі професійно-технічної освіти.

¹ Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», м. Київ, 08.09. 2005, № 2866-IV, реєстраційний код: 33942/2005

² Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», м. Київ, 08.09. 2005, № 2866-IV, реєстраційний код: 33942/2005; Розділ 5, стаття 21.

- ✓ Департамент професійно-технічної освіти Міністерства освіти і науки України започаткував запровадження заходів щодо розробки гендерно-чутливого регулювання професійно-технічної освіти, що підтверджено розробкою та прийняттям двох спеціальних положень: Положення «Про впровадження політики рівних можливостей та соціальної справедливості у навчально-виробничий та навчально-виховний процеси навчальних закладів та установ професійно-технічної освіти України» (01.2009), Положення «Про Координатора з питань рівних можливостей і соціальної справедливості в навчальних закладах та установах професійно-технічної освіти України» (01.2009); а також, практичної інструкції щодо інтегрування концепції рівних можливостей і соціальної справедливості: «Інструктивний лист щодо виконання Положення «Про впровадження політики рівних можливостей та соціальної справедливості у навчально-виробничий та навчально-виховний процеси навчальних закладів та установ професійно-технічної освіти України» (01.2009); розробляються та упроваджуються гендерно-чутливі індикатори моніторингу та оцінювання системи ПТО; підтримується розробка та видання посібників з гендерної тематики для методистів, викладачів, майстрів виробничого навчання та управлінського персоналу ПТО.
- ✓ Незважаючи на зусилля зацікавлених сторін, управлінці, організатори, педагоги, майстри виробничого навчання потребують системних спеціальних заходів щодо розробки гендерно-чутливої політики розвитку професійно-технічної освіти, проведення еволюційної реформи ПТО з урахуванням концепції гендерної рівності і соціальної справедливості.
- ✓ В результаті проведених експертних оцінок і досліджень нормативно-правового забезпечення, програм навчання, категорій суб'єктів та об'єктів професійно-технічної освіти, а також, беручи до уваги, важливу функцію закладів та установ професійно-технічної освіти забезпечувати виховання учнів ПТНЗ, які переважно представлені підлітками та молоддю віком від 15 до 35 років, значна частина яких це дівчата/молоді жінки, діти-сироти, діти з обмеженими фізичними можливостями, представники етнічних меншин, Департамент професійно-технічної освіти Міністерства науки і освіти України визначив, що: концепцію рівних можливостей для жінок і чоловіків (гендерної рівності) було розширено до концепції рівних можливостей для жінок і чоловіків (гендерної рівності) і соціальної справедливості в професійно-технічній освіті.
- ✓ Концепція рівних можливостей для жінок і чоловіків (гендерної рівності) та соціальної справедливості в професійно-технічній освіті полягає у сприянні створенню рівних умов і можливостей для доступу до навчання громадян з числа соціально-вразливих груп; вихованню нетерпимості до соціальної та гендерної дискримінації через нормативно-правове забезпечення системи професійно-технічної освіти, через державні стандарти професійно-технічної освіти, кваліфікаційні характеристики професій працівників, освітньо-кваліфікаційні характеристики, кваліфікаційні вимоги, класифікатор професій, через навчальні програми, через засоби масової інформації тощо¹.
- ✓ Інтегрування Концепції рівних можливостей для жінок і чоловіків (гендерної рівності) та соціальної справедливості в професійно-технічній освіті може бути гармонійно враховано під час:

¹ Положення «Про впровадження політики рівних можливостей та соціальної справедливості у навчально-виробничий та навчально-виховний процеси навчальних закладів та установ професійно-технічної освіти України» (01.2009)

а) вивчення, аналітичного оцінювання та узагальнення потреб соціально-вразливих груп, зокрема, осіб, позбавлених родинного піклування, осіб з обмеженими можливостями, представників етнічних груп, жінок в отриманні професійної освіти;

б) розробки та впровадження гендерно-чутливих державних стандартів професійно-технічної освіти;

в) розробки заходів та створення ефективної взаємодії усіх підрозділів навчального закладу та установ професійно-технічної освіти;

г) створення умов рівного доступу учнів – представників соціально-вразливих груп до навчання з урахуванням власного вибору, отримання професійної кваліфікації, забезпечення працевлаштування відповідно до отриманої кваліфікації;

д) створення гендерно-чутливої системи управління, організаційного забезпечення, навчально-методичного супроводу професійно-технічного навчання та виховання;

е) відслідковування відповідності професійного навчання попиту ринку праці та задовільного працевлаштування випускників-представників соціально-вразливих груп;

ж) здійснення моніторингу, ефективної системи оцінювання та контролю за впровадженням концепції рівних можливостей та соціальної справедливості.

Комітет Верховної Ради України з питань науки і освіти детально проаналізував ситуацію в системі професійно-технічної освіти і розглянув її на своєму засіданні. Відповідне рішення надіслане до Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і науки України, обласних державних адміністрацій, Академії педагогічних наук України. На виконання рішення Комітету проведені засідання Колегії МОН, Президії АПН України, затверджені плани заходів на виконання зазначеного рішення, Прем'єр-міністром України дані відповідні доручення міністерствам освіти і науки, праці та соціальної політики, економіки, фінансів, керівникам обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, Академії педагогічних наук України, видано розпорядження Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до плану заходів, спрямованих на задоволення потреби ринку праці у кваліфікованих робітничих кадрах» з урахуванням серії рекомендацій Комітету¹.

Підтримуючи заходи, які послідовно здійснюють центральні і регіональні органи виконавчої влади, наукові установи, навчальні заклади на виконання прийнятого у червні 2008 року рішення, Комітет з питань науки і освіти констатує, що на сьогодні ситуація ще більше загострилась в складних умовах, пов'язаних з викликами світової та вітчизняної фінансово-економічної кризи, і наполягає на необхідності термінового розв'язання проблем, які значною мірою стримують, а в ряді випадків унеможливають розвиток професійно-технічної освіти України та можуть призвести до руйнації системи підготовки кваліфікованих робітників в державі.

Отже, врахування нових концептуальних підходів до формуванні системи забезпечення якості професійно-технічної освіти через інтегрування концепції гендерної рівності та соціальної справедливості в оновлення нормативно-правового забезпечення системи, розробку сучасних соціально та гендерно-чутливих державних стандартів професійно-технічної освіти сприятиме підвищенню рівня суспільної зацікавленості, рівня поваги та визнання професійної освіти, та досягненню соціо-економічного балансу на ринку праці.

¹ Розпорядження «Про виконання Міністерством освіти і науки України, Академією педагогічних наук України статей 7 і 29 Закону України «Про професійно-технічну освіту» в частині науково-методичного забезпечення професійно-технічної освіти, впровадження у навчально-виробничий процес досягнень науки, техніки, нових технологій, передового досвіду та інноваційних педагогічних технологій: Рішення Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти // Професійно-технічна освіта. – 2008. – №2. – С. 3-5.

Гендерна освіта у вищих технічних навчальних закладах

О. Ніколаєнко

Викладач гуманітарних дисциплін в технічних навчальних закладах несе відповідальність за виховання і підготовку до громадської активності молоді. Саме предмети гуманітарного та суспільно-політичного профілю повинні сприяти усвідомленню значення індивіда в суспільстві, пояснювати йому закономірності соціального співжиття, готувати до участі в політичному житті країни. І хоча такі дисципліни не є профілюючими, однак саме вони дають ту необхідну основу знань, з якою особистість, яка отримує вищу освіту може вільно орієнтуватись в соціумі, а держава сподівається отримати своє майбутнє.

Звичайно, що громадянська свідомість формується не лише у вищих закладах освіти. Історія та суспільствознавство в школі, батьківський приклад та молодіжні угруповання вже дали індивіду певний досвід соціалізації. На соціо-гуманітарні дисципліни у вищих покладається завдання розповісти студентам про основні закономірності функціонування соціально-політичної системи, теоретичні основи соціальних, економічних, юридичних та інших відносин в суспільстві.

Гендерна проблематика є складовою декількох соціально-політичних дисциплін, як от соціологія, політологія, історія тощо. Разом з тим необхідно виявити, наскільки можливим є надання знань про основні проблеми нерівності в суспільстві в програмах цих курсів. Тобто основне питання звучить як таке, чи можна в вищих технічних закладах освіти говорити про надання студентам знань про гендерні проблеми суспільства, чи готова молодь до змін у напрямку впровадження гендерної рівності, чи здатна вона сама їх ініціювати.

Для того, щоб відповісти на всі ці складні питання, необхідно проводити досить ретельне дослідження. В даному випадку я спробує лише накреслити ті основні моменти, які привертають мою увагу як практика, викладачки, яка намагається донести до студентства необхідний мінімум знань про гендерну нерівність у суспільстві і основні ідеї фемінізму. Саме тому певні твердження не ґрунтуються на соціологічних опитуваннях або статистичних даних чи інтерв'ю, але є наслідком набутого досвіду.

Проблему гендерної освіти молоді в вищих технічних навчальних закладах варто розглянути за такою схемою: особливості підготовки студентів для сприйняття соціальних проблем сучасності, можливості дисциплін соціо-гуманітарного циклу по впровадженню знань про гендер і особливості їх викладання в технічних вишах, можливі результати такої підготовки і пропозиції щодо її поліпшення.

Надзвичайно проблемним на сьогодні залишається питання про рівень гуманітарних знань абітурієнтів, які вступають до технічних закладів освіти. Як правило, підготовка з таких дисциплін як історія чи суспільствознавство вимагають бажати кращого. Якщо такий предмет як українська мова і історія України є обов'язковим для складання іспитів в останньому класі, що вимагає уваги і ретельної підготовки, то громадянська освіта чи суспільствознавство є такими, знання з яких отримують за залишковим принципом, тобто «якщо залишиться час». Це означає, що викладач стикається з декількома труднощами, а саме, з відсутністю термінологічного апарату, яким би володіли студенти, міждисциплінарним характером предмету, що пов'язує гендерні курси з різноманітними науками, ідеологічними, які руйнують певні набуті цінності і примушують змінювати свідомість.¹

¹ Костикова И. В. Из опыта работы над созданием и чтением гендерных курсов в МГУ им М. В. Ломоносова // Общество и гендер. Материалы летней школы в Рязани. – Рязань, 2003. – с. 13.

Проблемним залишається і статус таких дисциплін для абітурієнтів, які бажають стати інженерами в будівельній, авіаційній, автомобільній чи іншій галузях. Молодь, яка вступає до університетів, націлена на отримання спеціальних знань, бажаючи позбутися непотрібного на їх думку баласту з загальноінтелектуальних дисциплін. І першим питанням, яке виникає в аудиторії – «Навіщо мені це потрібно? Я не збираюсь бути істориком, соціологом, філософом і тому подібне».

Таке ставлення продиктоване самим статусом вищих навчальних закладів в суспільстві з ринковою економікою. Замовники, батьки студентів і вони самі, орієнтовані на отримання навиків, які знадобляться в майбутній професії, бажаючи звільнитись від «баласту» соціально-гуманітарних курсів.

Нажаль, низький статус предметів соціального і гуманітарного напрямку панує і в колегіальній спільноті технічних вишів. Треба визнати, що така ситуація склалась історично і має декілька причин. Суперечки технарів та гуманітаріїв були ще в радянську добу, коли ставка влади була однозначно зроблена на перші. Саме досягнення в різноманітних галузях техніки – верстатобудівній, військовій, космічній, визначали рівень розвитку країни, а там і її місце на міжнародній арені. Реальним втіленням політики заохочення розвитку промисловості була фінансова винагорода працівників даної сфери.

Гуманітарії сприймалися як трутні. По-перше, вони були поставлені на службу влади, і виступали провідниками політики партії на місцях. По-друге, дисципліни соціо-гуманітарного циклу були надто заідеологізованими, і не приносили матеріально ніякого зиску. Звичайно, що набуті з цих предметів знання ставали необхідними, бо давали той символічний капітал, без якого нікуди не можна було пробитися, але тільки символічний.

Після розпаду Радянського Союзу і компрометації ідеології марксизму-ленінізму, довіра до соціальних і гуманітарних дисциплін взагалі зникла. Історія переписувалась, «істини» були сплюндровані. Викладачі філософії, історії, соціології самі відкривали для себе можливості власних наук, розуміючи відсталість від західної методології і досягнень. Але у більшості випадків зверхнє ставлення до гуманітаріїв при домінуючому технічному профілю навчального закладу залишається реальністю, що не може не відбитися і на студентській аудиторії.

Що стосується впровадження гендерного компоненту у програми вишів, то на цьому шляху виникає багато проблем. В кращому випадку, до фемінізму та його ідей ставлення у вищій школі є байдужим¹, у гіршому – воно ототожнюється з ненавистю до чоловіків, політичною заангажованістю жінок, які проводять гендерні дослідження, їх гомосексуальною орієнтацією тощо².

Проблема полягає, однак, не тільки в низькому статусі суспільних дисциплін, але й в реорганізації вищої школи в цілому. Як влучно доводять дослідники, університет, як база універсального знання залишився в минулому. Сьогодні він орієнтований на випуск якісного людського ресурсу ринку, і саме працевлаштування студентів стає тим фактором, який визначає його престижність³.

Спробуємо виявити можливості отримання початкових знань з гендерної проблематики у студентів технічних закладів. Більшість студентства, хоча й мають певний життєвий досвід, але зчаста достатньо обмежений для сприйняття гострих соціальних проблем. Суспільне коло молоді обмежується школою, домівною та рідними, друзями,

¹ Саралиева З. Х-М., Балабанов С. С. Воспроизводство научно-педагогических кадров// Социологические исследования. – 2002, № 11. – С. 119.

² Темкина А. А, Здравомыслова Е. Институционализация гендерных исследований в России// Гендерный калейдоскоп: курс лекций / Под общ. ред. М.М. Малышевой. М.: Academia, 2002. – С. 33-51.

³ Трубина Е. «Гендерный» вопрос в вузе: взаимоналожение перемен и парадоксы адаптаций В кн. Гендерные отношения и гендерная политика в вузе: Сб. статей/ под ред. Е. Г. Трубиной, М. А. Литовской. – Издательство Уральского университета. – 2003. – С. 102-141.

яких знаходять за територіальним принципом, або за схожістю інтересів – спорт, хобі та інше. Такі соціальні проблеми, як нерівність статей не сприймається як проблема – вона не наявна.

Якщо проблема прав національностей так чи інакше сприймається молоддю, бо вона є достатньо очевидною – багато людей іншої національності зустрічаються в громадських місцях, і про це говорять бігборди, постери тощо. Для багатьох проблема нерівних прав ще не стала наявною, хоча з випадками дискримінації, як правило, молодь вже зустрічалася.

При підготовці даної доповіді я провела пілотне анкетування серед студентів другого курсу. Питання анкети були достатньо простими: чи знаєте ви, що означають слова гендер, фемінізм, сексизм; чи вважаєте ви, що в нашому суспільстві існує дискримінація за ознакою статі. Поняття фемінізму як руху за права жінок було відомо декільком студентам (близько 10% опитаних), інші ж були для них зовсім незнайомими.

Друге питання анкети викликало більші розбіжності. Основна частина опитуваних, в основному чоловічої статі, вважають, що дискримінації не існує. Невелика група респондентів відповіла про існування дискримінації, яка для більшості виражається у тому, що до жінок ставляться зверхньо як до водіїв автомобілів, чи у побутових розмовах як до фахівців (анекдоти про жінку-водія, про блондинок). Декілька дівчат серед опитуваних відповіли, що дискримінація існує в побутовій сфері, бо вся домашня робота покладається на жінку, або в професійній – при прийомі на роботу. Отже, анкетування документально засвідчило низький рівень знань студентства про проблеми гендерної нерівності, їх необізнаність з основними поняттями, які розкривають сутність сучасних соціальних проблем.

Знання про важливі суспільні проблеми можуть надати соціо-гуманітарні дисципліни, такі як історія України, соціологія, політологія. Для того, щоб визначити можливості даних предметів, необхідно розглянути їх змістовне навантаження та кількість відведених годин. Скажімо, на вивчення історії України виділяється 2 кредити, що означає 72 години – 34 аудиторних, і стільки ж на самостійну роботу. Але зміст цієї дисципліни такий значний, що гендерна проблематика може звучати лише в двох варіантах. Перший – «видатні жінки в історії», що за своєю суттю не може зараховуватися до суто гендерної проблематики, скоріше мова йде про виділення місця жінкам в історії. Другий – «суспільні проблеми сучасності», але на фоні економічних, екологічних, політичних питань, дана тема не сприймається як резонансна або така, що потребує нагального вирішення. І хоча названі проблеми можуть бути озвучені, а пізніше і викликати рефлексії студентів, обмежений час не дозволяє виявити їх сутність і корені.

Надалі студенти опановують курси соціології та політології. Саме в рамках вивчення соціології студенти вивчають основні теорії функціонування суспільства, динаміку соціальної стратифікації, основні суспільні проблеми сучасності. Звичайно, що в рамках 54-72 годин роботи, з яких тільки половина аудиторних, вивчаються лише провідні соціологічні теорії, розглядаються ключові соціальні проблеми в суспільстві, трудовому колективі, сім'ї. Студенти технічних спеціальностей протягом визначеного терміну ознайомлюються, в кращому випадку, з основними поняттями гендерної теорії. Гендерні проблеми під час вивчення курсу посідають не провідне місце, і виносяться на самостійне або реферативне опрацювання.

Важливе місце в навчальному процесі належить викладачу та його здібностям по організації занять. Якщо викладач особисто вважає гендерні проблеми суттєвими і такими, що потребують обговорення, він зверне на них увагу студентів і приділить їм певний час аудиторної роботи. Саме питання впровадження гендерного компоненту в різноманітні університетські курси стає наріжним питанням таких, як сьогоднішня, конферен-

ція. В збірниках за результатами таких заходів можна знайти певну допоміжну інформацію викладачів, які діляться своїм досвідом¹.

Викладачі, які впроваджують гендерний компонент в навчання, орієнтуються на феміністську педагогіку, що утверджує нові форми навчання. Це і інтерактивні методики навчання, і різноманітні тренінги, і відмова від авторитарної моделі навчання тощо². Тобто, мета такої моделі навчання – дати можливість виявити себе досвіду, чоловічому і жіночому. Як вірно вказує О. Трубіна, саме тут розпочинаються певні протиріччя. Якщо користуватися порадами феміністської педагогіки, що ґрунтується на толерантному ставленні до кожного, відмові від опозиції викладач-студент і дозволяє почути хор голосів, в якому був би врахований досвід кожного («Особистісне є політичне»), то знову ж таки ми повертаємося до традиційної моделі жіночого викладання, що нагадує материнську опіку³.

Варто звернути увагу, що провідні технічні університети країни готують не тільки фахівців вузько профільних спеціальностей, але й спеціалістів суміжних професій – економістів в певних технічних галузях, соціологів тощо. Вибір суспільно-політичних навчальних дисциплін в цьому випадку збільшується, що свідчить про можливість більшого пізнання гендерних проблем суспільства в технічних закладах. Так у Київській політехніці, провідному технічному університеті, існує курс «Гендерні дослідження». Звичайно, що це не може не надавати оптимізму гуманітаріям, які прагнуть впроваджувати елементи гендерної освіти в своїх технічних закладах. Але даний курс є дисципліною по вибору для магістратури за спеціальністю «Соціологія», отже є розрахованим на невелике коло спеціалістів.

Проблема впровадження курсів з гендерної проблематики в технічних навчальних закладах існує не тільки в нашій країні. Аналіз російських університетів, де студенти знайомляться з даними питаннями, показує невелику кількість серед них закладів технічного профілю в порівнянні з аналогічними університетами гуманітарного чи загального спрямування⁴. Гендерні спецкурси в цих закладах освіти пов'язані з майбутньою спеціалізацією студентів. Скажімо, в Балаківському інституті техніки, технології та управління читається курс «Соціальна робота з жінками», а на кафедрі «Управління персоналом» Уральського державного університету шляхів і сполучення – курс «Гендерний підхід в педагогіці». Окреме місце в списку належить Саратовському державному технічному університету, в якому на соціально-гуманітарному факультеті читаються курси «Гендерні дослідження», «Фемінологія», «Гендерні проблеми управління та трудових відносин». Автором-розробником цих курсів є відома в наукових колах соціолог О. Ярська-Смірнова. Відповідно, статус цієї дослідниці (п. Олена Ярська-Смірнова є співробітницею інституту соціології РАН, відома своїми науковими працями, яких налічується різними мовами більше ста) дозволяє впроваджувати гендерні спецкурси, що приносить університету певний символічний капітал. Однак, якщо вищі навчальні заклади є вузько спеціалізованими і готують лише випускників безпосередньо технічного профілю,

¹ Ладыкина Т. Интеграция гендерных исследований в преподавание философии // Гендерные отношения и гендерная политика в вузе: Сб. статей / под ред. Е.Г. Трубиной, М.А. Литовской. – Издательство Уральского университета. – 2003. – с. 173-195.

² Костилова И.В. Из опыта работы над созданием и чтением гендерных курсов в МГУ им. М.В. Ломоносова // Общество и гендер. Материалы летней школы в Рязани. – Рязань, 2003. – с. 16.

³ Трубина Е. «Гендерный» вопрос в вузе: взаимоналожение перемен и парадоксы адаптаций // Гендерные отношения и гендерная политика в вузе: Сб. статей / под ред. Е.Г. Трубиной, М.А. Литовской. – Издательство Уральского университета. – 2003. – с. 102-141. – с. 127.

⁴ Равные права и равные возможности женщин и мужчин в сфере высшего образования. Гендерное образование в России / сост. Е.А. Баллаева, О.А. Воронина, Л.Г. Лунякова. – М., 2008. – с. 226-235.

а також не мають провідного дослідника гендерної тематики, вірогідніше за все, гендерна освіта омине їх.

В курсі політології студенти вивчають політичні процеси і системи. Говорячи про формування демократії в країні, а також про політичні партії і рухи, можна торкнутися й питань дискримінації жінок в суспільстві, формування ними своїх організацій та необхідності створювати систему рівних можливостей та результатів. Однак, постановка таких питань теж в більшості випадків залежить від викладача та його сприйняття гендерних проблем суспільства.

Як і раніше, в технічних навчальних закладах навчаються в основному хлопці. Це пов'язано не тільки з традиційними уявленнями про неспроможність жіночого розуму сприймати точні або технічні науки. Кадри інженерів, яких готують технічні вищі, вимагаються на підприємствах – металургійних, верстатобудівних, транспортних, або ж у копальнях чи будівництві, де умови праці набагато важчі, ніж в офісах та різноманітних закладах. Саме тому дівчат не приваблюють названі спеціальності.

Разом з тим, викладацький склад вишів швидко фемінізується. Дослідники вказують на декілька причин такого становища, а саме: егалітарну політику попереднього радянського періоду і втрату престижності вищої школи та науки на сучасному етапі. Низький рівень заробітної платні викладачів приводить до зниження статусу цієї професії серед чоловіків¹.

Гендерний дисбаланс у вишах виявляється в посадах, які обіймають чоловіки і жінки. Як було доведено дослідниками в Росії², практично чоловічим є склад ректорату і деканатів, більшість чоловіків серед професорського складу і завідуючих кафедрами. Разом з тим, серед доцентів, старших викладачів і аспірантів, більшість належить жінкам³. Отже, чоловіче керівництво університетів, а в технічних навчальних закладах воно є безсумнівним, приводить до переваги саме чоловічої точки зору на гендерні проблеми суспільства, що виражається в їх ігноруванні, замовчуванні, і має наслідком гальмування досягнення справжньої рівності⁴.

В практично чоловічих аудиторіях гендерні проблеми суспільства сприймаються як надумані, поставлені жінками, яким нічим зайнятись. Певний скептицизм продиктований і самим середовищем. Скажімо, є сподівання, що якби студент переглядав самостійно відео ролик, або читав визначену літературу, він би був наодинці з джерелом інформації. Чоловіча аудиторія, в якій викладач, як правило жінка, намагається розповісти про існуючу дискримінацію, не може виказати розуміння проблеми, бо це сприймається як втрата маскулінності. Одночасно, сама посада викладача-жінки не завжди сприймається позитивно, бо педагогічна кар'єра не пов'язується з успішністю у студентів, і не викликає авторитету.

Не зважаючи на певний цинізм і скептицизм аудиторії, про який свідчать і інші викладачі, обговорення деяких проблем викликає живий інтерес⁵. Такі теми як насильство – не важливо в громадських місцях чи вдома, або порушення прав людини знаходять відголос серед молоді. Проблематика ж розподілу обов'язків в сім'ї, виховання ді-

¹ Шабурова О. Пространство университета и его гендерные измерения // Гендерные отношения и гендерная политика в вузе: Сб. статей / под ред. Е. Г. Трубиной, М. А. Литовской. – Издательство Уральского университета. – 2003. – с. 74-91. – с. 76.

² Не маючи статистики українських дослідників, але вважаю, що ситуація в нашій країні різниться не набагато.

³ Стрекалова Н. Гендерная асимметрия в системе высшей школы: проблемы и решения // Высшее образование в России. – 2002, № 5. – с.

⁴ Саралиева З. Х.-М., Балабанов С. С. Воспроизводство научно-педагогических кадров // социологические исследования. – 2002, № 11. – с. 112.

⁵ Костикова И В. Из опыта работы над созданием и чтением гендерных курсов в МГУ им М. В. Ломоносова // Общество и гендер. Материалы летней школы в Рязани. – Рязань, 2003. – с. 16.

тей, фінансового утримання показує доволі сильні розбіжності в думках. Що ж стосується нерівності в громадській сфері – можливості отримання роботи, кар'єри, то посилення на формальну рівність і законодавчу базу дозволяють начебто завуалювати ці проблеми.

Слід відмітити, що молодь є чутливою до всіх названих питань. Але пояснити це можна скоріше не їх (питань) унаочненням, а відсутністю громадського простору, який би дозволив висказати свою думку з цього приводу, вислухати іншого, і послухати коментарі спеціаліста – викладача.

Всі ці фактори окреслюють проблему і дозволяють намітити шляхи її можливого вирішення. Студенти технічних навчальних закладів не сприймають проблеми гендерної нерівності в суспільстві як необхідні для вирішення, бо не мають досвіду гендерної дискримінації, необхідних знань теорій функціонування суспільства та можливостей індивіда в ньому, не відчувають потреби в зміні існуючої системи патріархату. Викладачі соціо-гуманітарних дисциплін мають обмежені можливості впливати на студентську аудиторію, не виходячи за межі програм їх курсів.

Низький рівень знань студентів про суспільні відносини вимагає розпочати надання первинних знань про гендерні проблеми ще в школі. Якщо проблема толерантності, прав національних меншин промовляється на уроках «Громадянської освіти», то необхідно домагатися, щоб складовою цієї програми стали і питання гендерної рівності в суспільстві.

Непідготовлені вчителі мало що зможуть сказати про формальну рівність можливостей чи необхідність позитивної дискримінації. Тому ще одним напрямком гендерної освіти в школі повинна стати підготовка кадрів вчителів для викладання цих тем.

Якщо для першої стратегії необхідним є рішення Міністерства освіти і науки України про зміну учбової програми, то для другої достатньо рішення місцевих органів влади. Скажімо, в рамках курсів підвищення кваліфікації вчителів соціо-гуманітарних дисциплін, можна проводити лекції по впровадженню гендерного компоненту у викладання шкільних предметів. Такі лекції повинні проводити фахівці з гендерних питань – науковці, що працюють в рамках гендерних досліджень, активісти громадських організацій тощо. Думається, що жоден із названих осіб не відмовиться, навіть безкоштовно, прочитати в освіченій і готовій до сприйняття аудиторії, пару лекцій, але ж повинен бути дозвіл і бажання Інституту підвищення кваліфікації вчителів (В Харкові – інститут безперервної освіти ХОНМІБО) запросити такого фахівця.

Ще одним напрямком роботи зі шкільною і студентською аудиторією стає робота громадських організацій. Так сьогодні відбуваються збори в інститутських та шкільних аудиторіях, в яких лідери молодіжних, правозахисних організацій говорять про проблеми наркотичної чи тютюнової залежності, проблемах насильства і порушення прав дитини тощо. Феміністичні кола є більш замкнутими, складаються з фахівців, які займаються продукуванням нового знання, але не його поширенням. Така закритість має свої причини, і перш за все – це неготовність/небажання академії, суспільства до бачення гендерних проблем, їх промови вголос, а значить – визнання і готовності до їх ліквідації, або ж хоча б зменшення. Але ж це знання не стане загальним без врахування тієї громадської думки, яка завтра, з приходом молоді до активного громадського життя стане панівною. А отже, саме шкільна і студентська аудиторія повинна стати головним центром уваги жіночих феміністичних організацій.

Про дві тенденції інституціоналізації гендерної освіти говорять і фахівці. У своєму дослідженні А. Тьомкіна і О. Здравомислова описують дві основні стратегії гендерних досліджень – автономізація та інтеграція. Якщо автономізація досліджень пов'язана з формуванням кола спеціалістів, здатних до розв'язання теоретичних проблем гендерної теорії, то інтегративна пов'язана з поширенням знань про неї¹. Саме це завдання

¹ Темкіна А. А, Здравомислова Е. Институционализация гендерных исследований в России // Гендерный калейдоскоп: курс лекций / Под общ. ред. М.М. Малышевой. М.: Academia, 2002. - С. 33-51.

стоїть перед викладачами в вищих навчальних закладах, в тому числі й технічних. Але легітимація гендерного компоненту в соціо-гуманітарних курсах досі не є вирішеною.

Сьогодні всі вищі навчальні заклади звітують перед МОН про впровадження гендерного компоненту. Щоквартально вищі подають інформацію про наявні спецкурси, програми, видану літературу методичного і наукового характеру. Разом з тим, така акція визначається формалізмом. Гендерний компонент «вписується» в різноманітні предмети соціально-політичних чи гуманітарних дисциплін викладачами, далекими від гендерних досліджень.

Разом із тим, саме на певних «романтиках» вищої школи тримається завдання поширення гендерних знань. У 2007 р., в чотирьох харківських вишах відбувалась акція «Стоп сексизм», яка привернула увагу студентства. І хоча відгуки на неї були найрізноманітніші, однак вона показала, що молодь не байдужа до гендерних проблем, а значить готова їх обговорювати. На жаль, в рамках університетських курсів в технічних навчальних закладах викладачі не можуть собі дозволити обговорити названі питання, тому це зобов'язання повинно стати спільним як для наукової спільноти, так і для громадських організацій. Лише разом, спільною громадою активістів і науковців, можна сподіватися на покращення ситуації з гендерною просвітою молоді.

К вопросу о гендерных установках и гендерной компетентности учителей

О. Плахотник, С. Губина

Проблема гендерной компетентности украинских учителей и их ответственности за гендерное воспитание учащихся встала на повестку дня совсем недавно. Формально она содержится в риторике Закона Украины «Об обеспечении равных прав и возможностей мужчин и женщин»¹, вступившего в силу с 1 января 2006 г. (глава V, статья 21): «Необходимо воспитывать у учащихся культуру гендерного равенства, равного распределения профессиональных и семейных обязанностей; необходимо осуществить гендерную экспертизу существующих учебных программ, учебников и учебных пособий»². Далее эта тема была развита в государственной программе по утверждению гендерного равенства в украинском обществе на период до 2010 г., где предусмотрено «обеспечение включения в учебные планы высших учебных заведений, курсов повышения квалификации и подготовки кадров дисциплины по вопросам обеспечения равных прав и возможностей мужчин и женщин»³.

И вот совсем недавно вышел приказ Министерства образования и науки Украины № 839 от 10.09.2009 г. «О внедрении принципов гендерного равенства в образование», прямо указывающий в плане мероприятий: «Организовать тренинговые программы для педагогических работников системы образования по вопросам гендерного равенства; <...> ежегодно проводить в общеобразовательных учебных заведениях Урок гендерного равенства, обеспечить учебные заведения соответствующими методическими рекомендациями; <...> обеспечить обсуждение вопросов гендерного равенства

¹ Закон Украины «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»
<http://www.president.gov.ua/documents/3308.html>

² Там же.

³ <http://www.uazakon.com/document/fpart16/idx16318.htm>

на мероприятиях, проводимых для лидеров ученического и студенческого самоуправления»¹.

Таким образом, уже вполне оформившаяся официальная гендерная политика украинского государства направлена, в том числе, на школьное образование, и на основных его субъектов – учителей, администраторов и учащихся. Абсолютно очевидно, что для эффективного включения гендерных подходов в обучение и воспитание школьников учителя должны уже сейчас иметь соответствующий уровень знаний о сущности гендерной политики (мы называем это гендерной компетентностью) и быть гендерно-чувствительной личностью. Гендерная чувствительность² понимается нами как специальная рефлексия учителя – его/ее способность осознавать, каким образом используемые формы и методы преподавания влияют на формирование гендерной идентичности учащихся. Также гендерная чувствительность включает способность распознавать и противостоять проявлениям сексизма в учебной коммуникации. Согласно Б.Рearдон, (B.Reardon)³, гендерная чувствительность или «гендерная справедливость» («gender justice») состоит из: (1) гендерной компетентности и (2) способности конструктивно реагировать на случаи и проявления гендерной дискриминации.

Готовы ли учителя сегодня к выполнению задач гендерного воспитания? Чтобы ответить на этот вопрос, нами был проведен социологический опрос учителей социогуманитарных дисциплин средней и старшей школы (филология, история и право). Выбор именно этой категории респондентов обусловлен тем обстоятельством, что в содержание именно школьных предметов социогуманитарного цикла элементы гендерного образования могут быть включены наиболее легко и органично. С другой стороны, социогуманитарные дисциплины имеют больший потенциал, чем естественные, для того, чтобы, будучи преподнесенными в гендерно-нечувствительном стиле, способствовать закреплению и воспроизводству гендерных установок и стереотипов. И, наконец, мы считаем, что если работа по гендерному просвещению учителей должна проводиться институтами последиplomного образования (в рамках обязательных курсов повышения квалификации педагогических работников), то при прочих равных условиях начинать ее нужно с учителями социогуманитарных дисциплин.

Всего было опрошено 200 учителей, из которых 92% – женщины, 8% – мужчины. В целом такое распределение респондентов по полу немного отличается от общей гендерной статистики: так, согласно международному отчету Global Gender Gap report за 2008 год, 79% учителей средней школы в Украине – женщины⁴. Однако здесь оказывает влияние так называемая «горизонтальная гендерная сегрегация», выражающаяся в том, что мужчины и женщины в учительской профессии распределены неравномерно по специализациям: так, максимум мужчин-учителей среди преподавателей начальной военной подготовки, физической культуры и спорта, труда и технологий; затем следуют точные и естественные дисциплины. И напротив: среди преподавателей социогуманитарных дисциплин резко преобладают женщины⁵.

Первый блок вопросов был нацелен на исследование гендерных установок респондентов относительно ролей и предназначения мужчин и женщин в обществе, гендерных норм и требований – всего того, что можно назвать одним словом «гендерные

¹ www.mon.gov.ua/newstmp/2009_1/16_09/nakaz_mon_839.doc

² Термины «гендерная чувствительность», «гендерно-чувствительное преподавание» в большей степени распространены в постсоветском и иногда европейском контекстах. Американские коллеги предпочитают использовать синонимичный термин «несексистское преподавание» («non-sexist teaching»).

³ B.Reardon, «Gender Justice as a Goal of Peace,» Education. SangSaeng, no.7 (June 30, 2003).

⁴ Global Gender Gap report 2008 <http://www.weforum.org/pdf/gendergap/report2008.pdf>

⁵ См. подробнее об этом: Плахотнік О. Вчитель і вчителька: гендерний аналіз однієї професії // Studia Methodologica. – 2008. – #25. – С. 310-316.

стереотипы». Мы полагаем эту часть исследования крайне важной: с одной стороны, она диагностирует осознаваемые и бессознательные гендерные установки учителей, показывая необходимость их дальнейшего гендерного просвещения. С другой стороны, именно глубинность и, иногда, крайняя ригидность таких установок является источником гендерной нечувствительности учителя в процессе учебной коммуникации. Таким образом, гендерные стереотипы и степень их ригидности с необходимостью включены в собственно гендерную идентичность учителя, оказывая тем самым обратно пропорциональное влияние на уровень его/ее гендерной чувствительности.

Первый блок исследования представляет собой список из 14 утверждений, по отношению к которым нужно было выразить свое согласие или несогласие. Среди них 10 представляют собой формулирование наиболее распространенных гендерных стереотипов относительно ролей мужчин/женщин, мальчиков/девочек, 3 – это выражение гендерно-эгалитарных установок, и 1 – это т.н. «антистереотип», то есть полная инверсия одного из гендерных стереотипов.

Утверждения выбирались не случайным образом: часть из них повторяет фрагменты других исследований гендерных установок учителей, проводившихся ранее в России¹ и Украине², а также исследования гендерных установок украинских студентов³. Таким образом, мы получили возможность сравнивать полученные результаты (табл. 1).

В абсолютной оценке мы видим, что процент учителей, разделяющих гендерно-стереотипные убеждения, довольно высок. Особенно настораживают данные по утверждению 14 и 10: почти половина учителей убеждены, что «девушек нужно готовить, прежде всего, к роли матери и хозяйки, а юношей – к профессии, способной обеспечить семью материально», и что «пол ребенка определяет, о чем с ним/ней говорить, что советовать, что дарить и т. п.». Более трети учителей разделяют мнение, что «основное предназначение женщины – быть хорошей женой и матерью». Очевидно, что такие гендерные установки не способствуют развитию гендерной чувствительности учителя, а наоборот, приводят к (часто неосознаваемым) сексистским высказываниям и практикам по отношению к учащимся и другим людям.

С другой стороны, сравнение данных других опросов и нашего исследования (см. табл. 1) свидетельствует о меньшей выраженности гендерных стереотипов и о большей гендерной чувствительности наших респондентов: им свойственны более гендерно-эгалитарные установки, чем учителям в опросах Н.В. Осетровой (2002) и Т. Говорун и О. Кикинежди (2008), а также студентам в опросе ГИАЦ «КРОНА» 2009 года. Мы полагаем, что объяснить эту тенденцию можно совокупным влиянием нескольких факторов:

- ✓ во-первых, мы опрашивали учителей именно социогуманитарных дисциплин – в отличие от других опросов, включавших более широкий круг респондентов по их специальностям. Очевидно, включенность в социогуманитарное дисциплинарное поле является фактором, повышающим гендерную чувствительность и склонность к более гендерно-эгалитарным установкам;
- ✓ во-вторых, среди наших респондентов 92% составили женщины. Как показали предыдущие исследования Н.В. Осетровой и ГИАЦ «КРОНА», именно женщины являются носительницами более гендерно-эгалитарного сознания, чем мужчины;

¹ Осетрова Н. В. Учителя о правах женщин и равенстве полов // Социологические исследования, 2002. – № 12. – С. 50-60.

² Т. Говорун, О. Кикинежди, «Гендер у соціально-психологічному вимірі: Частина 1» <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1200305760>

³ Исследовательский проект «Студенты и студентки о гендерном равенстве» (Харьков, ГИАЦ «КРОНА», 2009) – в печати.

- ✓ в-третьих, следует принять во внимание тот факт, что к моменту осени 2009 года активное внедрение гендерной политики в Украине длится уже почти 4 года. Естественная насыщенность информационной среды гендерной тематикой не могла не отразиться на уровне гендерной чувствительности учителей.

Таким образом, на основании первого блока нашего исследования можно сделать вывод о том, что учителя социогуманитарных дисциплин все еще отягощены гендерными стереотипами и предрассудками, однако в меньшей степени, чем это было раньше, и в меньшей степени, чем учителя других специальностей.

Таблица 1.

Сравнение данных первого блока исследования с данными других опросов

		Данные исследования Н.В. Осетровой 2002 (учителя)		Данные исследования Т. Говорун и О. Кикинежди 2008 (учителя)	Данные опроса студентов ГИАЦ «КРОНА» 2009	Данные нашего исследования 2009 (учителя социогуманитарных дисциплин)
		Ж	М			
1	Согласны с тем, что все профессии делятся на «мужские» и «женские» (%)	44	47	60	36 (против – 22)	12 (против – 26)
2	Согласны с тем, что основное предназначение женщины – быть хорошей женой и матерью (%)	46 (против – 8)	62 (против – 2)	–	44 (против – 26)	34 (против – 28)
3	Согласны с тем, что если жена может зарабатывать больше, чем муж, то всю домашнюю работу и уход за детьми должен делать мужчина (%)	15 (против – 43)	17 (против – 49)	–	18 (против – 56)	13 (против – 44)
4	Согласны с тем, что женщине образование и карьера нужны не меньше, чем семья	21 (против – 33)	18 (против – 41)	–	62 (против – 19)	73 (против – 6)
5	Согласны с тем, что жена должна работать наравне с мужем (%)	11 (против – 48)	13 (против – 35)	–	19 (против – 50)	10 (против – 52)
6	Согласны с тем, что замужняя женщина не должна работать (%)	15 (против – 49)	18 (против – 45)	–	9 (против – 72)	12 (против – 75)
7	Согласны с тем, что женщина должна сама выбирать: делать ли ей профессиональную карьеру или становиться домохозяйкой (%)	77 (против – 3)	64 (против – 6)	–	79 (против – 8)	88 (против – 4)
8	Согласны с тем, что женщина должна заботиться о своем доме, а государственными делами должны заниматься мужчины (%)	27 (против – 28)	26 (против – 24)	–	–	16 (против – 51)
9	Согласны с тем, что мужчины – лучшие лидеры, руководители в любой сфере, чем женщины (%)	–	–	63	28 (против – 45)	15 (против – 60)

		Данные исследования Н.В. Осетровой 2002 (учителя)		Данные исследования Т. Говорун и О. Кикинежди 2008 (учителя)	Данные опроса студентов ГИАЦ «КРОНА» 2009	Данные нашего исследования 2009 (учителя социогуманитарных дисциплин)
		Ж	М			
10	Согласны с тем, что пол ребенка определяет, о чем с ним/ней говорить, что советовать, что дарить и т. п. (%)	–	–	46	–	43 (против – 20)
11	Согласны с тем, что для девочки более важно быть аккуратной и прилежной, чем для мальчика	–	–	–	43 (против – 37)	12 (против – 72)
12	Согласны с тем, что грубость и агрессивность у девочек менее простительна, чем у мальчиков (%)	–	–	56	44 (против – 35)	23 (против – 63)
13	Согласны с тем, что девочки более способны к изучению гуманитарных дисциплин, а мальчики – точных и естественных (%)	–	–	48	38 (против – 32)	12 (против – 52)
14	Согласны с тем, что девушек нужно готовить, прежде всего, к роли матери и хозяйки, а юношей – к профессии, способной обеспечить семью материально (%)	–	–	75	48 (против – 22)	40 (против – 15)

Второй блок вопросов посвящен выяснению мнения учителей о причинах резкой гендерной стратификации внутри учительской профессии. На вопрос «По статистике, в системе школьного образования работает больше женщин. Какое объяснение этому кажется Вам наиболее подходящим?» респонденты ответили следующим образом:

20% – женщина более способна к обучению и воспитанию детей

83% – низкая зарплата учителя мало привлекательна для мужчин

1% – мужчина, любящий детей, вызывает подозрение, а женщина – нет (см. рис. 1).

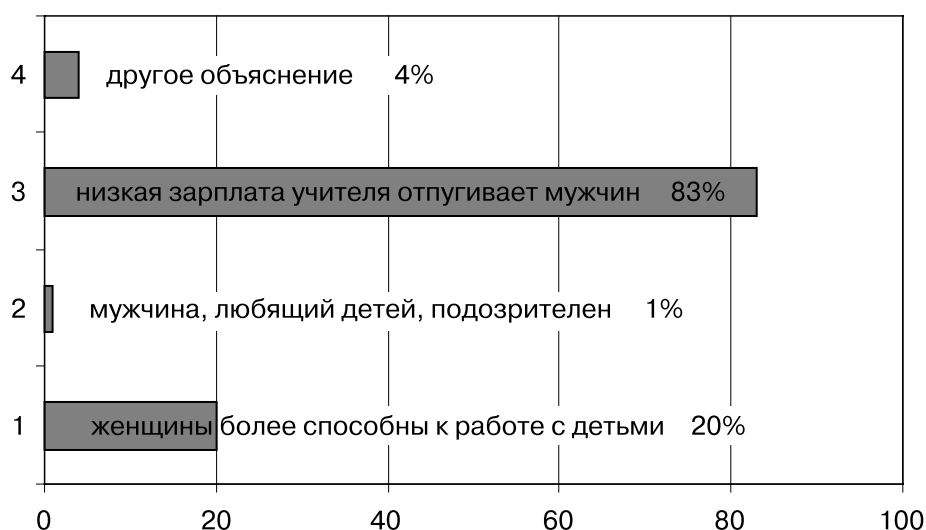

Рисунок 1. Распределение ответов на вопрос о причинах резкой гендерной стратификации внутри учительской профессии.

В то же время 4% респондентов воспользовались возможностью данного вопроса как открытого, и предложили свой вариант ответа. Например, были высказаны два похожих мнения, связанных со свободным графиком учительского труда:

- ✓ количество занятых часов на работе дает возможность уделить время семье (ж)
- ✓ женщине больше, чем мужчине необходимо свободное время (ж)

Три мнения, высказанных женщинами, содержали критику мужчин как недостаточно способных к учительскому труду:

- ✓ у мужчин не хватает терпения (ж)
- ✓ мужчины менее склонны к самопожертвованию, чем женщины (ж)
- ✓ мужчины стесняются быть учителями (ж)

Один из респондентов, мужчина, наоборот, убежден в превосходстве мужчин над женщинами:

- ✓ мужчины менее склонны к приспособленчеству (м)

Еще один учитель высказался по данному вопросу следующим образом:

- ✓ менталитет народа (м).

Таким образом, гендерная диспропорция в учительской профессии объясняется преимущественно экономическими факторами. Одна пятая всех опрошенных полагают женщин более способными к работе с детьми, чем мужчин. Интересно, что такой важный (по И.С. Кону¹) фактор, как страх перед педофилией, практически не осознается и не называется опрошенными учителями.

Третий блок: Есть ли в Украине дискриминация по признаку пола?

На этот вопрос большинство респондентов ответило, что существует как дискриминация женщин, так и дискриминация мужчин (40%). Практически поровну распределились ответы «Нет, права и возможности равны» (30%) и «Существует дискриминация женщин (28%)». И только два респондента ответили, что имеет место дискриминация мужчин (см. рис. 2).

Рисунок 2. Распределение ответов на вопрос о гендерной дискриминации в Украине

Таким образом, разброс мнений респондентов о наличии и характере гендерной дискриминации довольно широк и почти равномерен. Однако представления о том, что женщины имеют привилегии в украинском обществе, в ответах учителей практически не встречаются – то есть это мнение можно считать общим.

¹ См.: И.С. Кон. Мальчик – отец мужчины. – М.: Время, 2009. – С. 474-476.

Четвертый блок. Знакомо или не знакомо понятие «гендер»?

Большая часть респондентов ответила, что знают определенно, о чем идет речь (53%). Несколько меньше было ответов «Что-то знаю, но объяснить не могу (39%)». И всего несколько человек ответили, что ничего не знают (5%) о гендере, или затрудняются ответить (4%) – что, в сущности, практически одно и то же (см. рис. 3).

Рисунок 3. Распределение ответов на вопрос «Знакомо или не знакомо Вам понятие «гендер»?»

Таким образом, согласно ответам респондентов более, чем половина из них (53%) хорошо знают, что такое гендер (могут дать определение) – и далее в следующем (открытом) вопросе «Что такое гендер?» эти определения были указаны. Однако они представляют собой очень широкий спектр ответов, которые можно сгруппировать по темам, а именно:

1 гр. – «Вообще нет ответа» (45%).

2 гр. – «Пол и отношения между полами» (12%). Например: «Принадлежность к мужскому и женскому полу», «Соотношение полов», «Род», «Что-то, связанное с половыми признаками».

3 гр. – «Воспитание с учетом пола» (6%). Например: «Воспитание ребенка с учетом пола», «Воспитание детей по отношению к маме», «Что-то связанное с половым воспитанием».

4 гр. – «Равенство полов» (8%). Например: «Равность полов», «Равенство вне зависимости от пола», «Равенство».

5 гр. – «Равноправие мужчин и женщин» (17%). Например: «Обеспечение равных прав и возможностей с учетом специфики пола», «Равноправие», «Равноправие мужчин и женщин в обществе, в семье».

6 гр. – «Статус и права женщин» (3%). Например: «Дискриминация женщин», «Борьба за права женщин», «Расширение прав женщин в разных сферах деятельности».

7 гр. – «Разное» (3%). Например: «Торговля людьми и дискриминация», «Исследования о взаимоотношениях полов в разных сферах», «Отношения между мужчинами и женщинами (не половые)» (см. рис. 4).

Таким образом, среди ответов учителей на вопрос «Что такое гендер?» не было ни одного корректного определения (приближенного к словарному). Тем не менее, многие респонденты указывали смысловые коннотации, связанные с понятием гендер: равноправие, равенство. Другие испытуемые явно не видели социального содержания понятия гендер, ассоциируя его с полом и отношениями между полами.

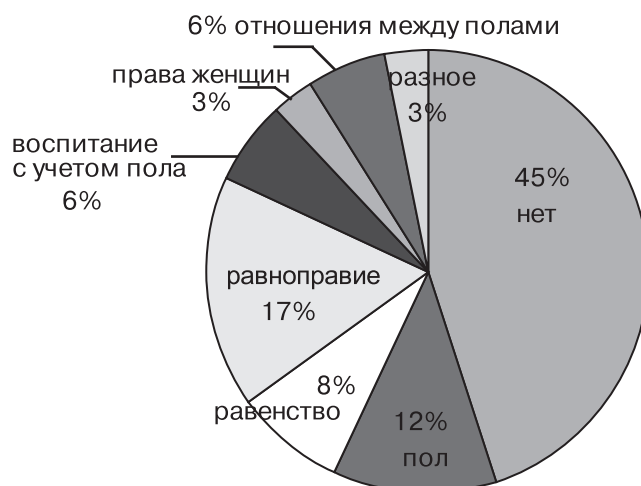

Рисунок 4. Распределение ответов на вопрос «Что такое гендер?» по темам.

Пятый блок. Что вы знаете о Законе Украины «Об обеспечении равных прав и возможностей женщин и мужчин»?

Всего один процент опрошенных ответили, что хорошо знают Закон. Несколько человек ответили, что не знают и знать не хотят (4%). Чуть больше половины респондентов ответили «Знаю, без подробностей» (52%), и почти половина написали «Не знаю, но интересно узнать» (42%) (см. рис. 5).

Таким образом, можно сделать вывод о высокой заинтересованности учителей в гендерной тематике, повышении своей гендерной компетентности. Другим показателем такой заинтересованности может служить очень низкий процент отбраковки недозаполненных опросных листов: почти все респонденты аккуратно и добросовестно ответили на вопросы анкеты.

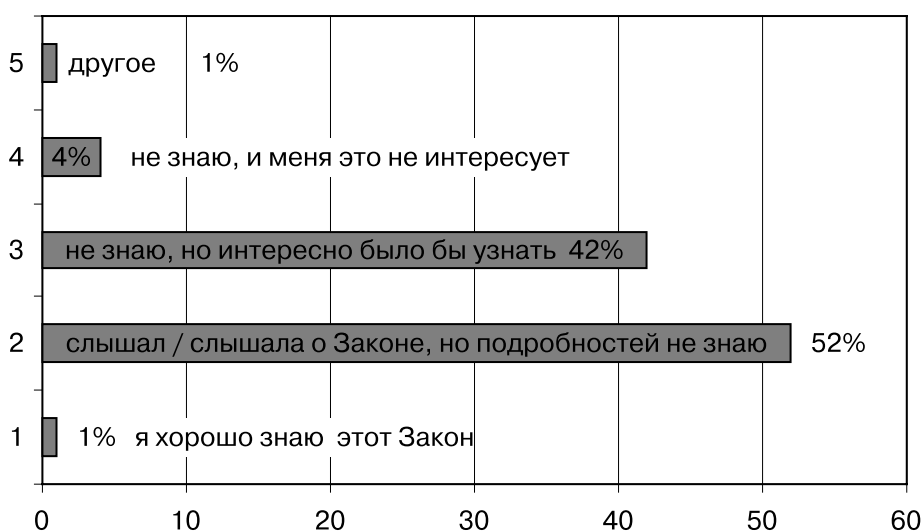

Рисунок 5. Распределение ответов на вопрос «Что вы знаете о Законе Украины «Об обеспечении равных прав и возможностей женщин и мужчин»?»

Шестой блок. Знаете ли что-нибудь об Уроке гендерного равенства?

Большая часть учителей ответила, что впервые слышат о таком уроке (36%). Чуть меньше учителей ответило, что слышали о таком уроке, но не уверены, проводился ли такой урок в их школе (27%). И почти поровну поделились ответы «Да, сама проводила такой урок» (15%) и «Проводился, но без меня» (17%).

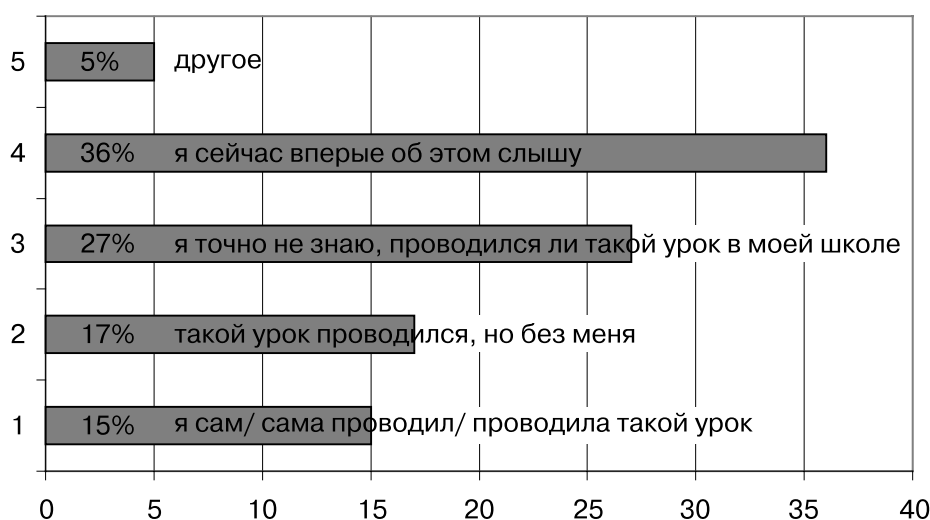

Рисунок 6. Распределение ответов на вопрос «Что вы знаете об Уроках гендерного равенства?»

Результаты шестого блока очень нас огорчили: более трети опрошенных нами учителей социогуманитарных дисциплин ни разу не слышали об Уроках гендерного равенства, которые к моменту проведения исследования должны были быть уже дважды проведенными во всех украинских школах (в 2007 и 2008 гг.). Это свидетельствует как о том, что такие уроки могли реально не проводиться, а отчеты об их проведении фальсифицироваться, так и о том, что даже в случае проведения такие уроки не стали предметом широкого обсуждения педагогического коллектива. Опрос студентов и студенток 1 курса (которые должны были в выпускном классе средней школы участвовать в Уроках гендерного равенства в 2007 году) показал: только 5% «вчерашних школьников» говорят о том, что в их классе проводился Урок гендерного равенства¹. Даже если сделать поправку на «забывчивость» первокурсников по отношению к школьному опыту, все равно этот показатель чрезвычайно низок.

Странно также, что только 15% учителей сами проводили Урок гендерного равенства: ведь именно учителя социогуманитарных дисциплин, как мы указывали выше, являются наиболее чувствительной и «благодатной» группой для их задействования в практической реализации гендерной политики в школе.

Выводы. Итак, проанализированные нами ответы позволяют прийти к следующему суммарному выводу. С одной стороны, сравнивая полученные результаты с данными других опросов, мы видим существенный прогресс в развитии гендерной компетентности и гендерной чувствительности учителей социогуманитарных дисциплин. Скорее всего, это является следствием естественного хода развития общественного сознания украинского общества, а не специальной гендерной политики, поскольку до осени 2009 года никакой целенаправленной образовательно-просветительской деятельности в гендерной проблематике ни Министерством образования и науки, ни институтами последипломного образования не проводилось².

¹ Исследовательский проект «Студенты и студентки о гендерном равенстве» (Харьков, ГИАЦ «КРОНА», 2009) – в печати. В опросе участвовали 800 студентов – граждан Украины, обучающихся на 1-5 курсах дневных отделений 22 факультетов 15 вузов г. Харькова.

² В Харьковском областном научно-методическом институте непрерывного образования (ХОНМИНО) введена двухчасовая лекция по гендерной проблематике для учителей социогуманитарных дисциплин, которые проходят обучение на курсах повышения квалификации. Для учителей других специальностей это не предусмотрено. Наши респонденты отвечали на вопросы анкеты до указанной лекции, т. е. до получения специальных знаний по гендерной тематике в рамках повышения квалификации в ХОНМИНО.

С другой стороны, абсолютно очевиден все еще низкий уровень гендерной компетентности и чувствительности учителей, наличие в их сознании устойчивых гендерных стереотипов и сексистских установок, а также часто извращенное понимание ими сущности гендерной политики. Вне всякого сомнения, последовательное и компетентное гендерное образование учителей должно развиваться в самых разнообразных формах, и главное – для учителей различных дисциплинарных полей.

Гонзо-тексти про гендер: прискіпливе прочитання

В. І. Солонець

Віднедавна, популярністю користується так звана гонзо-журналістика. Власне, з'ясувавши значення цього терміну, можна з певністю віднести його до евфемізмів. Як стверджує дослідниця табуованої лексичної сфери Леся Ставицька: «...евфемізми слугують уникненню непристойности» [3]. Таким чином, за іншомовним словом ховається не просто щось екзотичне та незрозуміле. Тут варто пригадати про наявність у словах так званої внутрішньої форми. Маніпулювання внутрішньою формою мовних одиниць використовується для того, щоб завуалювати непривабливу суть реальної дійсності. Наприклад, коли «дискредитовані» назви замінюють евфемізмами з привабливою, або принаймні нейтральною чи менш відвратною внутрішньою формою [2]. Нині ж маємо справу із приховуванням внутрішньої форми, суті явища за іншомовним словом. Причому, перекладати його українською таки дійсно недоречно, бо інакше звучатиме досить неокоовірно.

Гонзо – ірландці так називають людину, що після нічного алкогольного марафону вранці може встояти на ногах. За іншою версією слово походить від іспанського *gonzagas*, що означає «я тебе обдурих» або ж просто «дурня». Нам же йдеться про напрям у журналістиці, якому притаманний відверто суб'єктивний стиль викладу, що ведеться від першої особи: журналіст є безпосереднім учасником подій або створює ілюзію участі. Використання цитат, сарказму чи іронії, надмірна гіперболізація, а часом навіть ненормативна лексика є головними рисами гонзо-журналістики. Це своєрідний «неканонізований» стиль. Його творцем вважають письменника і журналіста Хантера С. Томсона – найяскравішого представника американської контркультури.

Теоретики журналізму не поспішають досліджувати напрямок «гонзо». Проте, елементи американської гонзо-журналістики вже встигли стати елементами журналістики української. Надто, коли у текстах ідеться про чоловічо-жіночі колізії. У цьому випадку спостерігаємо тенденцію журналістів до саморефлексування. Автори, розмірковуючи про гендерні перипетії у нашому суспільстві, не цураються суб'єктивізму.

Так, журналістка молодіжного націоналістичного видання у рефлексивній формі будує свій текст: «Жіноче питання початку ХХ ст. звучало так: «Чоловіки, дозвольте нам жити й працювати на рівних із вами!» Початку ХХІ ст.: «Чоловіки, зніміть із нас тягар рівності. Будь ласка... Ми так стомилися класти шпали і вирішувати долю народів, будучи прем'єр-міністрами в країнах капіталістичного соціалізму». Твердження безапеляційні, хоча далі авторка і зізнається, що уявлення не має, чого ж насправді хоче жінка. Проте це не заважає їй авторитетно хизуватися своєю обізнаністю у цьому питанні. Адже вже через кілька речень читаємо ще одне твердження: «Коли жінка говорить, що вона звикла бути незалежною – це означає, вона звикла бути самотньою. І насправді їй хочеться – у мріях, в яких важко зізнатися навіть самій собі – щоби хто-небудь поцілував.

Узяв за руку. І ввів у високий терем. В якому була би піч – пекти чоловікові смачні пиріжки. Ноутбук з Інтернетом – самі знаєте для чого. І дитяча колиска» («Братство» – 2009. – 31 січня – <http://www.bratstvo.info/>). Як бачимо, авторка вдається до узагальнення, вважаючи, ніби може говорити від імені всіх жінок. Насправді ж, немає жодного посилення на якісь конкретні факти, статистику чи бодай опитування.

А ось проводиться паралель між «непопулярністю» НАТО і гендерної рівності: «... слід впроваджувати гендерну рівність не через «кількісно-розподільчі» закони, а шляхом банальної пропаганди. На кшталт пропаганди НАТО. Адже якщо буде проведена грамотна пропаганда, то імідж цієї організації значно підвищиться. Так слід чинити й у гендерній політиці. Треба спростувати думку про неспроможність жінок якісно керувати через свою слабкість. Слід розробити стратегію мотивації. Адже жінки дійсно можуть якісно керувати. Задля досягнення своєї мети вони «йдуть по трупах». Можливо, саме це й заважає їм досягати найвищих керівних посад» («ХайВей» – 2008. – 4 серпня – www.h.ua). Після прочитання такого тексту виникає враження, що журналіст просто висуває голослівні гасла, сам до кінця не розуміючи, про що пише. Надто, це помітно з останніх трьох речень. Не зрозуміло, чому автор вважає, що жінки «йдуть по трупах». Чи у нього є якісь приклади з власного досвіду, чи маються на увазі якісь загальновідомі (?) факти, які, однак, не перераховуються. До того ж, у тексті не наводяться певні рекомендації щодо того, як слід розробляти «стратегію мотивації».

Проте найцікавішими таки видаються жіночі рефлексії на тему гендеру, надруковані в «Українській правді». «Як би Гендер не тужився перетворити тебе на розумну істоту, а ти однак залишишся такою ж дурепою, якою створив тебе Бог», – зауважує журналістка. А чого вартує вишуканий пасаж про рівність статей, «... яку українське жіноцтво споконвіку відстоювало за посередництва макогона, гендер пропагує інакшими, модними засобами. Він – новатор, так би мовити, воїн-визволитель. Але чогось у ньому не вистачає, дуже не вистачає. Можливо, вміння мило поправити плахту після порозуміння статей» (Українська правда» – 2006. – 7 березня). Текст дуже вправно написаний і провокує увагу до чоловічо-жіночих колізій. Авторка рафіновано і дозовано пояснює читачеві своє бачення гендеру. А легкий жартівливий стиль, який вона обрала для написання тексту, викликає в уяві читача незвичний асоціативний ряд. Людина, яка уявлення не має про те, що таке гендер, якщо й не зрозуміє цього, прочитавши текст, то, принаймні, зацікавиться і спробує дізнатися більше.

Відомо, що велике значення надається заголовкам текстів. Нині прослідковується тенденція виносити слово «гендер» у заголовки. Причому, не завжди змістове наповнення відповідає заголовкові. Наприклад, текст у «ПіКу» з інтригуючою назвою «Трохи гендеру в ніч перед Різдвом». У матеріалі насправді йдеться про звичайнісіньке ворожіння українських жінок на Різдво. Теза «Всі жінки – відьми» аргументується досить своєрідно. Авторка стверджує, що жінки вправляються у тому, що «...сублімують сексуальну енергію в обрядове дійство», і перераховує всі відомі їй обряди ворожінь. У подібних маніпуляціях журналістка внюшувала гендер швидше з метою винести у заголовок це слово і повернути увагу до тексту. («ПіК України» – 2009. – 6 січня – <http://pik.org.ua>).

Затято вдаючи компетентність, журналісти вже багато років обговорюють ситуацію з визначенням різниці між порнографією та еротикою. І в цій тривалій і дуже характерній риториці на сторінках газет можна прочитати чимало гендерних пасажів. Так, безперечно цікавою видається дискусія навколо заборони Національною експертною комісією з питань захисту суспільної моралі книги Олеса Ульяненка «Жінка його мрії». «Практично усі жінки у цьому романі, як і в інших романах цього автора, лесбійки. Просто подобаються Ульяненку лесбійки. Думаю, справа у тому, що він завжди намагається глибоко залізти у голову своїм героїням, відчути себе ними, а їх – собою, і в результаті виходить, що у його «мадамах боварі» занадто багато «я». – таку важливу заувагу

робить Євгенія Чупріна у своїй літературній рецензії в мистецькому виданні «Сумно», вважаючи, що не останню роль у забороні книжки зіграла сексуальна орієнтація героїнь («Сумно?» – 2009. – 12 лютого – <http://sumno.com>). Хоча громадськість під час обговорення «Жінки його мрії» звертала увагу на нецензурну лексику, проте авторка статті чомусь виокремила саме тему лесбійства, певно, інтуїтивно керуючись інформацією, що відома лише їй.

Сумнівними видаються зауваження щодо того, що гендерна проблематика стосується переважно жінок. На сторінках газет все частіше з'являються матеріали, у яких йдеться про права чоловіків в Україні. Газета «День» на першій шпальті надрукувала текст «Формула щастя. Чим більше чоловік проводить часу зі своїми дітьми, тим довше він живе...». Авторка Оксана Миколук, розмовляючи із експертами та оперуючи статистичними даними, розмірковує про такі важливі питання, як здоров'я чоловіків, психологічна вразливість, криза батьківства або криза чоловічої ідентичності («День» – 2009. – 21 лютого).

Характерною рисою гендерно забарвлених матеріалів є також наголошування на тому, що жінки (чи чоловіки) діють не так, як це стереотипно закладено в суспільстві. Наприклад, тексти про татусів, які, замість того, щоб підійматися по кар'єрній драбині, виховують своїх дітей. Журнал «Фокус» нещодавно надрукував добірку таких історій під назвою «Папа моет раму. Пока мама продовжає взбиратися по кар'єрній лестниці». Як бачимо, акцент у заголовку робиться не на те, що тато виховує дітей, виконуючи надважливу місію. Натомість журналістка іронізує з приводу миття рами. «Мужчины и женщины меняются навязанными им ролями», – зауважує вона, маючи на увазі, що жінка має виховувати дітей і мити раму, а чоловік – здобувати гроші і забезпечувати сім'ю. То чому б їм і не помінятися ролями? Не лише в заголовку, а й у всьому тексті прослідковується іронія, спрямована на чоловіків. Для журналістки вони – лише невдахи, які втратили роботу, або відмовилися від неї з тих чи інших причин. Тоді як жінки гарно заробляють і не мають часу на те, щоб «мити раму» («Фокус» – 2009. – 9 січня).

На особливу увагу заслуговують тексти про Юлію Тимошенко. Пишучи про прем'єрку багато журналістів так чи інакше оперують певними гендерними стереотипами. Часом це межує із абсурдом. Так, стаття у «Комсомольській правді» про дівчат-амазонок є нічим іншим, як яскравим прикладом гонзо-журналістики. У Львові є школа жіночого бойового мистецтва. І цікавість преси до цієї школи виникла лише після того, як французький фотограф Гійом Ербо в Карпатах влаштував дівчатам фотосесію. Причому українським амазонкам він запропонував позувати у футболках із зображенням Юлії Тимошенко. І журналісти, замість того, щоб об'єктивно розповісти про цю подію, вдаються до провокативної псевдообізнаності. Причому, не лише журналісти українські. Французька «Ле Фігаро» пише, що дівчата, зображені на фото Ербо, феміністки. Хоча школа бойового мистецтва ніякого відношення не має до фемінізму, як, проте, і Юлія Тимошенко. «Комсомольская правда в Украине» виявляє ще більшу винахідливість – навіть не прагнуть з'ясувати, хто ж ті дівчата на фото і чим вони займаються, журналістка називає свій текст «Мы не «Юлин спецназ», а патриотки и амазонки!». Зрозуміло, що заголовки завжди створюють особливу комунікативно-психологічну установку. Цим і користується авторка тексту. Характерно, що керівниця школи бойових мистецтв у короткому коментарі для видання жодного разу не вживає словосполучення «Юлин спецназ». Натомість вона каже: «Мы не имеем никакого отношения к БЮТу» («Комсомольская правда в Украине». – 2009. – 28 січня).

Проте ігри із заголовками видаються дріб'язковими, порівняно із прагматичним чоловічим підходом. Йдеться про те, як журналіст вирішив, що Юлія Тимошенко дуже схожа на Мойсея. І написав про це. Спочатку проаналізував життєвий шлях пророка, а тоді прем'єрки. І там виявилось багато схожого: «Изначальная схожесть социокультурного

положения Юлии Тимошенко и Моисея в обществе (соответственно, украинском и древнееврейском) закономерно заставляют ее идти по пути прародителя еврейской нации. И хотя эти личности отличаются по своей гендерной «природе», множество раз опробованный историей алгоритм «произрождения» вождей и «выковыивания» ими народов и наций «приравнивает» их и в данном отношении» («Политик HALL» – 2009. – 3 березня – <http://openbiz.com.ua>). Це можна було б сприймати як жарт, проте автор керувався науковими методами (від чого текст більше нагадує наукову розвідку, а не статтю журналіста) і шукав логічне обґрунтування для своїх тез.

У літературних рецензіях та репортажах подибуємо цікаві гендерно забарвлені коментарі. Надто, якщо йдеться про так звану «жіночу прозу»: «Презентації жіночої прози викликають скепсис: мовляв, що ж там презентувати – макіяж і кучері, чи що? Такі заходи слід проводити не у книгарнях, а, приміром, у салонах краси: під час стрижки, педикюру, фарбування волосся клієнткам буває нудно, тож вони з радістю послухають уривки з романів», – пише журналістка у врізі до тексту про презентацію проекту жіночої прози від літературних агентів сестер Демських. Згадки про авторок книжок обмежуються відомостями про те, хто і що вміє готувати: «Наталка Шевченко – яскрава брюнетка з пишною зачіскою, одягнена у блакитну кофтинку. Вона не любить готувати, але гарно варить каву. Христина Шніцар – мила білявка, вправна в приготуванні глінтвейну» («Сумно?» – 2009. – 28 січня – <http://sumno.com>). Схоже, авторка тексту розраховує таким чином привернути увагу потенційних читачів української сучасної літератури до творів згаданих письменниць. І вважає, що не варто спростовувати традиційні стереотипи і ускладнювати сприйняття для «пересічного» читача, який звик, що «жіноча проза» – це обговорення кольору волосся, кофтинок і приготування різних справ. Про інтелект жінок при цьому краще не згадувати, щоб не відлякати майбутніх читачів.

Безперечно, глибинних досліджень потребує комунікативний вплив так званих гонзо-текстів на читача. У музиці є напрям, що називається гонзо-джаз. Це щось подібне до налаштування інструментів. Тексти журналістів на гендерну тематику подеколи також можна порівняти з такими собі чернетками (чи то пак – какофонією?), що потребують доопрацювань. На думку дослідників, у суспільстві можуть бути два найефективніші шляхи досягнення гендерної рівності. «Перший – це просування жінок на посади, які в суспільстві традиційно вважалися чоловічими, другий шлях – це просвітницька робота. І тут, до речі, ЗМІ могли б зіграти свою видатну роль, хоча поки що вони її практично не виконують» [1]. Зрозуміло, що для того, аби здійснювати бодай якусь просвітницьку роботу, недостатньо писати гонзо-тексти.

Предметом дослідження став лише один із багатьох аспектів аналізу текстів. Проте запропонований розгляд текстів на гендерну тематику спрямований на покращення розуміння реальної гендерної ситуації в сучасному суспільстві, що знаходить своє відображення у засобах масової комунікації.

Список літератури:

1. Миколюк О. Гендер «зверху» та «знизу» (інтерв'ю із кандидатом соціологічних наук, деканом факультету соціальних наук і технологій Національного університету «Києво-Могилянська академія» Світланю Оksamитною) – «День» – 2009. – 6 березня – с. 7.
2. Пінчук О., Червяк П. Нариси з етно- та соціолінгвістики. – К.: Просвіта, 2005. – с. 20.
3. Ставицька Л. Українська мова без табу. – Критика, 2008. – с. 44.

Студенты и студентки о проблемах гендерного равенства: аналитический отчет по результатам социологического исследования

И. Даниленко

Информация об исследовании

С 30 апреля по 20 июля сотрудниками Гендерного информационно-аналитического центра «КРОНА» было проведено социологическое исследование «Студенты и студентки о проблемах гендерного равенства». Полевой этап исследования (опрос) проводился с 11 мая по 29 июня. Методом анкетного опроса опрошено 800 студентов и студенток, являющихся гражданами Украины и обучающихся на дневных отделениях в вузах города Харькова¹.

В исследовании были поставлены следующие задачи:

- ✓ Изучить проявления гендерных стереотипов в представлениях студентов и студенток о возможностях женщин в выборе жизненного пути, профессии, получении образования;
- ✓ Оценить эффективность аспектов гендерного образования в средней школе и вузе;
- ✓ Оценить распространенность проявлений сексуальных домогательств в вузах города Харькова;
- ✓ Выявить перспективы и направления дальнейших исследований.

Выборка. Опрос проведен по трехступенчатой вероятностной на каждой ступени выборке, что обеспечивает репрезентативность данных для студенчества Харькова (дневные отделения, граждане Украины). Сначала проводился рандомизированный отбор факультетов. Отбор на этой ступени был стратифицированным по типам факультетов (социогуманитарные, естественнонаучные и технические). На следующей ступени проводился рандомизированный отбор студенческих групп. Третья ступень – случайный отбор респондентов в группах.

Статистические ошибки с вероятностью 95% не превышают:

- ✓ 3,5% для показателей, близких к 50%;
- ✓ 3,0% для показателей, близких к 25% или 75%;
- ✓ 2,1% для показателей, близких к 10% или 90%;
- ✓ 1,5% для показателей, близких к 5% или 95%;
- ✓ 0,7% для показателей, близких к 1% или 99%².

Выборочную совокупность составили 39% юношей и 61% девушек в возрасте от 16 до 32 лет (средний возраст 19.6 лет, стандартное отклонение – 1.8 лет). 54% опрошенных получают социогуманитарное образование (в том числе, юридическое или экономическое), 46% обучаются на факультетах естественнонаучного или технического направления. Кроме того, опрошенные студенты и студентки достаточно равномерно распределены по курсам: 21% обучаются на первом курсе, 27% – на втором, 25% – на третьем и 27% на четвертом и пятом.

¹ Объем выборочной совокупности указан с учетом ремонта массива данных по результатам контроля согласованности данных и исправления ошибок заполнения и ввода. Анкеты, содержавшие принципиальные нарушения правил проведения опроса, были удалены из массива и не участвовали в анализе.

² Данные о статистических ошибках даны без учета дизайн-эффекта выборки.

До поступления в вуз (окончания средней школы) 68% респондентов проживали в Харьковской области, 32% – в других областях Украины. Населенные пункты проживания респондентов распределились так:

Харьковская область – 68%	
г. Харьков	38%
Районный центр	15%
Другой город или п. г. т.	8%
Село	6%
Другие области Украины – 32%	
Областной центр	6%
Районный центр	14%
Другой город или п. г. т.	10%
Село	3%

Параметры *выборочной совокупности* в целом отражают модель *генеральной совокупности* и отвечают требованиям репрезентативности, что позволяет распространить выводы исследования на всех студентов и студенток, граждан Украины, обучающихся на дневных отделениях вузов города Харькова.

Ввод и дальнейшая обработка первичной информации, содержащейся в анкетах, осуществлены посредством программных пакетов по обработке социологических анкет OCA и SPSS 11.

Глава 1. ГЕНДЕРНЫЕ СТЕРЕОТИПЫ

Студентам и студенткам, отвечавшим на вопросы анкеты, предложили выразить свое согласие или несогласие с *двенадцатью утверждениями* о правах и возможностях женщин в выборе профессии и жизненного пути, о разделении профессий по гендерным признакам, о гендерных особенностях воспитания и образования. В результате выявлены статусно-ролевые, профессиональные и образовательные гендерные стереотипы, и определена распространенность этих стереотипов в студенческой среде.

1.1 СТУДЕНТЫ И СТУДЕНТКИ О РОЛИ ЖЕНЩИН

Насколько студенты и студентки согласны с тем, что *основным предназначением женщины являются роли жены и матери*? Большая часть студентов и студенток (44%) с разной степенью уверенности выразили согласие с такой позицией, причем примерно каждый четвертый отвечавший на этот вопрос (24%) выразил полное согласие с данным утверждением. С другой стороны, примерно четверть опрошенных (26%) совершенно или скорее не согласны с позицией, высказанной в данном утверждении. Взгляды разделились, поэтому не удивительно, что наиболее распространенным ответом (29%) стала двойственная позиция – «в чем-то согласен (-на), в чем-то нет» (этот вариант можно также назвать наиболее типичным ответом, потому что он является медианой распределения всех ответов).

Достаточно по-разному видят предназначение женщины студенты и студентки, юноши и девушки (Рисунок 1.2). Большинство юношей убеждено в том, что основная роль женщины заключается в ведении домашнего хозяйства и воспитании детей (63%), причем более трети студентов (36%) высказывают в этом вопросе категорическое согласие с предложенным утверждением. Несогласных юношей сравнительно мало (12%).

В ответах девушек мнения «за» и «против» разделились на три примерно равные части — 33% девушек с таким положением дел вполне согласны, 35% — не согласны, и 32% высказались двойственно (в чем-то за, в чем-то против). Влияние пола респондентов на мнение об основном предназначении женщины достаточно заметно — эти признаки определенно взаимосвязаны¹.

Рисунок 1.1 «Основное предназначение женщины – быть хорошей женой и матерью?», %
Массив: все опрошенные (n=800)

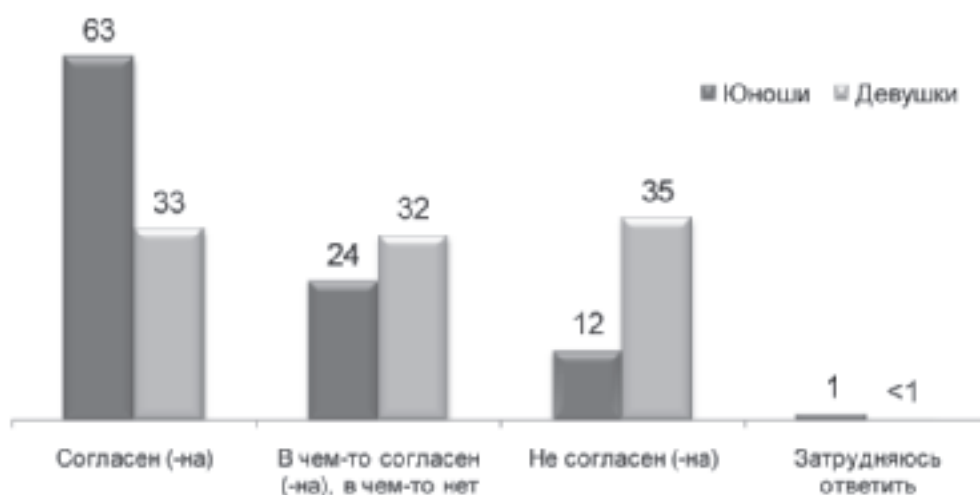

Рисунок 1.2 «Основное предназначение женщины – быть хорошей женой и матерью?»
Распределение ответов в зависимости от пола респондентов, %*
Массивы: юноши (n=314), девушки (n=486)

* Ответы «Полностью согласен (-на)» и «Скорее согласен (-на)» объединены в позиции «Согласен (-на)». Ответы «Скорее не согласен (-на)» и «Совершенно не согласен (-на)» – в позиции «Не согласен (-на)».

Несколько по-разному ответили студенты / студентки социогуманитарных факультетов и студенты / студентки естественнонаучных и технических факультетов

¹ Хи-квадрат надежен и значим на уровне 1%, сила связи оценивается как средняя и составляет 0,325 (коэффициент корреляции Крамера). Все утверждения о связи признаков в данном отчете основаны на расчетах соответствующих статистик. Далее в тексте приводятся результаты только наиболее интересных расчетов.

(Рисунок 1.3). Назовем их условно «*лириками*» и «*физиками*». С тем, что основное предназначение женщины связано с домом и семьей, несколько больше согласны «*физики*» (50%, в то время как среди «*лириков*» — лишь 40%). По-видимому, наблюдаемые вариации обусловлены влиянием пола респондентов, так как среди «*лириков*» девушек заметно больше, чем среди «*физиков*» (70% и 49% соответственно).

На мнение об основном предназначении женщины практически никакого влияния не оказывает место проживания респондентов (до окончания средней школы). Нет отличий и в ответах студентов / студенток разного возраста, студентов / студенток младших и старших курсов. В целом можно утверждать, что наибольшее влияние на мнение респондента о предназначении женщины оказывает пол¹.

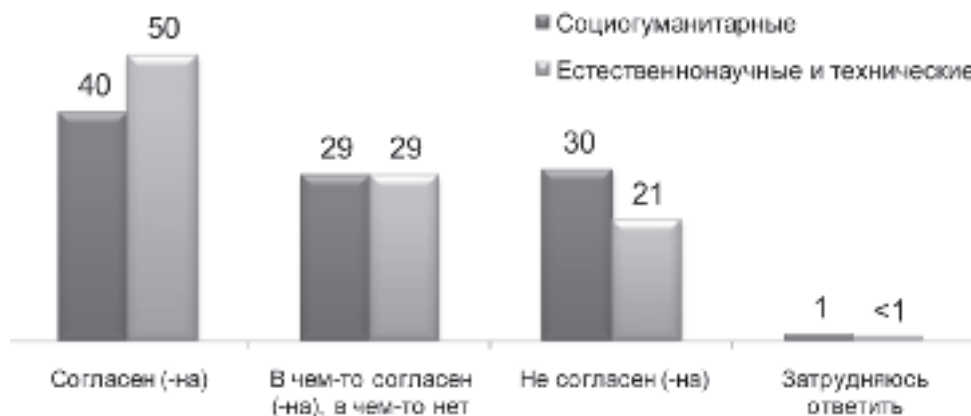

Рисунок 1.3 «Основное предназначение женщины – быть хорошей женой и матерью?»
Распределение ответов в зависимости от типа факультета, на котором учатся респонденты, %*
Массивы: студенты и студентки социогуманитарных факультетов (n=434),
студенты и студентки естественнонаучных и технических факультетов (n=366)

* Ответы «Полностью согласен (-на)» и «Скорее согласен (-на)» объединены в позиции «Согласен (-на)».
Ответы «Скорее не согласен (-на)» и «Совершенно не согласен (-на)» – в позиции «Не согласен (-на)».

Следующее утверждение о предназначении женщин звучало так: **женщина должна сама выбирать, делать ей профессиональную карьеру или становиться домохозяйкой**. Очевидно, что несогласие с этим утверждением указывает на определенный уровень гендерной предубежденности в вопросе о роли женщины в современном обществе.

Реакция студентов и студенток на это высказывание показывает достаточно высокий уровень толерантности по отношению к свободному выбору женщин – 79% студентов и студенток согласны с тем, что женщины имеют полное право на самоопределение в выборе жизненного пути. Причем наиболее типичным является уверенный ответ «полностью согласен (-на)» (и *модальное*, и *медианное* значение). Только 8% студентов и студенток думают иначе, а 12% полагают, что истина лежит где-то посередине.

Сопоставляя оба рассматриваемых вопроса, резюмируем позицию значительной части ответивших так: место женщины – в семье и дома, однако решение, посвящать ли себя домашнему хозяйству и воспитанию детей, остается за женщиной.

В определенной мере на мнение о свободном самоопределении женщин оказывает влияние пол опрашиваемого (Рисунок 1.5). Девушки заметно чаще юношей согласны с тем, что выбор «дом или работа» принадлежит самим женщинам (85% и 71%). Отличия в ответах студенток и студентов невелики, но статистически значимы.

¹ Разумеется, на формирование мнения респондента по данному вопросу оказывает влияние множество факторов – социокультурные особенности личности опрашиваемого, особенности семейного воспитания и др. Мы можем говорить только о влиянии измеренных в данном исследовании признаков.

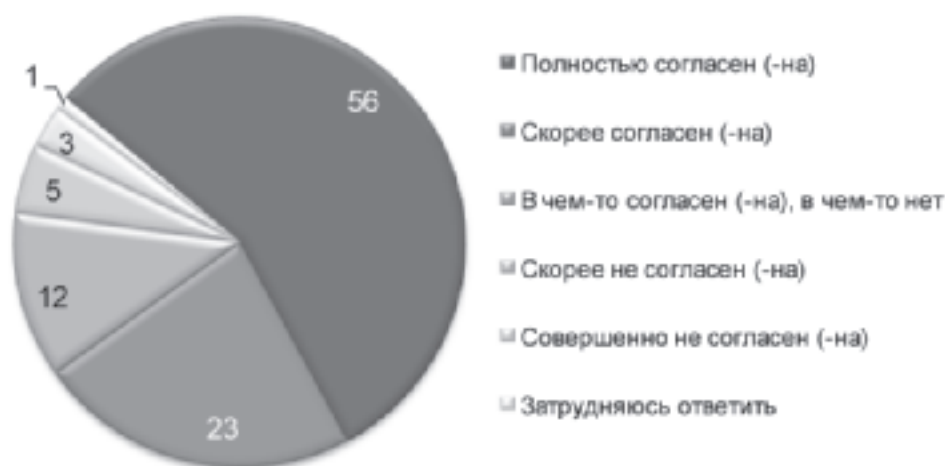

Рисунок 1.4 «Женщина должна сама выбирать, делать ей профессиональную карьеру или становиться домохозяйкой?», %
Массив: все опрошенные (n=800)

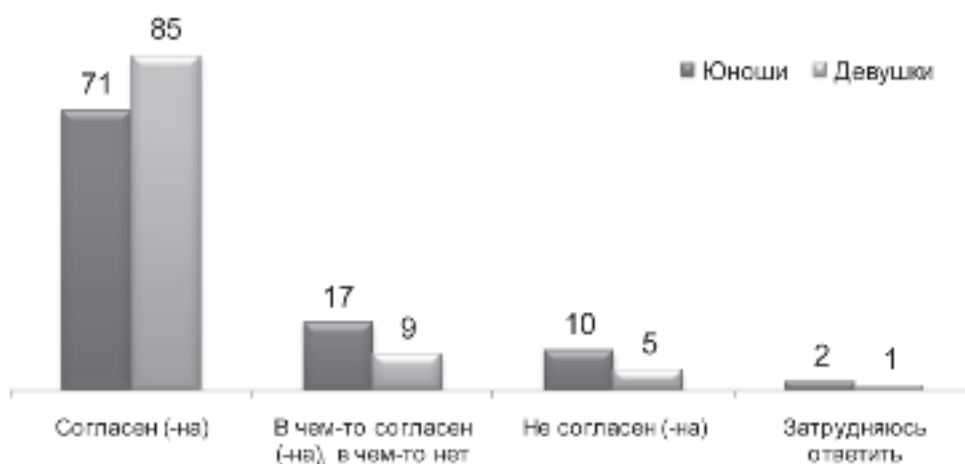

Рисунок 1.5 «Женщина должна сама выбирать, делать ей профессиональную карьеру или становиться домохозяйкой?»
Распределение ответов в зависимости от пола респондентов, %*
Массивы: юноши (n=314), девушки (n=486)

* Ответы «Полностью согласен (-на)» и «Скорее согласен (-на)» объединены в позиции «Согласен (-на)».
Ответы «Скорее не согласен (-на)» и «Совершенно не согласен (-на)» – в позиции «Не согласен (-на)».

В данном вопросе практически нет отличий в ответах студентов и студенток младших и старших курсов, «физиков» и «лириков», студентов / студенток, проживающих в населенных пунктах разного типа. В целом реакцию на утверждение о том, что женщина должна сама выбирать, делать ей профессиональную карьеру или становиться домохозяйкой, можно назвать достаточно единодушной.

Еще одно утверждение, продолжающее тему самоопределения женщин, звучало так: **женщине образование и карьера нужны не меньше, чем семья**. Несогласие с этой позицией говорит о наличии гендерных предубеждений. Большинство опрошенных (62%) соглашается с тем, что профессия и семья должны иметь для женщины равновеликую значимость. И хотя чаще всего в ответах звучит категорическое «полностью согласен (-на)» (*мода*), типичным ответом можно назвать менее определенное «скорее согласен (-на)» (*медиана* распределения всех ответов). С другой стороны, почти каждый пятый (19%) считает, что это не так – семья для женщин определено важнее, и еще 17% видят аргументы в пользу каждой из позиций.

Сопоставляя три рассмотренных утверждения, можно подвести такой итог: женщина, по мнению многих, должна заниматься, прежде всего, хозяйством и детьми, но при этом решение — дом или карьера — остается за женщиной. Во всяком случае, ограничивать жизнь женщины исключительно кругом домашних забот определенно нельзя. Впрочем, хотя выбор своего жизненного пути женщина делает сама, заметная часть опрошенных сомневается в том, что профессию и семью можно класть на чаши весов, что это равнозначный выбор.

Рисунок 1.6 «Женщине образование и карьера нужны не меньше, чем семья?», %
Массив: все опрошенные (n=800)

На ответы в этом вопросе значительное влияние оказывает пол респондента (Рисунок 1.7). Девушки значительно чаще юношей согласны с тем, что образование и карьера так же важны для женщины, как и семья, причем 45% всех девушек заявили об этом с высокой степенью категоричности (вариант «полностью согласна»). Многие юноши также с этим согласны, однако большая часть молодых людей в этом уверена лишь отчасти (23%) или убеждена в обратном (29%).

Отмечается определенная зависимость мнений от типа факультета — «лирики» чаще «физиков» принимают тезис о важности для женщины образования и карьеры (66% и 57% — различия значимы на уровне 5%). Однако эта связь носит опосредованный характер — основным критерием различий остается пол респондента.

Значимого влияния других социально-демографических характеристик нет.

Продолжаем рассматривать мнения студентов и студенток о социальных диспозициях мужчин и женщин. Достаточно устойчивым является гендерный стереотип о том, что основным «кормильцем» в семье должен быть мужчина, а женщине (даже работающей) отводится роль «хранительницы домашнего очага». Посмотрим, насколько студенты и студентки готовы принять ситуацию, когда жена наравне с мужем становится в семье «добытчиком» и «кормильцем». Итак, *должна жена работать наравне с мужем?* Нет, не должна — отвечает ровно половина опрошенных студентов и студенток, и еще 30% готовы согласиться с таким разделением ролей лишь отчасти (вариант «в чем-то согласен (-на), в чем-то нет»). И только 19% опрошенных приветствуют равный вклад мужчин и женщин в наполнение семейного бюджета.

В этом вопросе достаточно единодушны юноши и девушки, «физики» и «лирики», студенты и студентки разных курсов, проживающие в разных населенных пунктах¹.

¹ С предложенным утверждением согласны 17% юношей и 21% девушек, и не согласны 53% юношей и 47% девушек — различия значимы на уровне 5%. По остальным перечисленным признакам — тип факультета, курс, населенный пункт — различия статистически не значимы.

Рисунок 1.7 «Женщине образование и карьера нужны не меньше, чем семья?»
 Распределение ответов в зависимости от пола респондентов, %*
 Массивы: юноши (n=314), девушки (n=486)

* Ответы «Полностью согласен (-на)» и «Скорее согласен (-на)» объединены в позиции «Согласен (-на)». Ответы «Скорее не согласен (-на)» и «Совершенно не согласен (-на)» – в позиции «Не согласен (-на)».

Рисунок 1.8 «Жена должна работать наравне с мужем?», %
 Массив: все опрошенные (n=800)

Следующее утверждение в более категоричной форме предлагает нестереотипно посмотреть на диспозиции мужчины и женщины в семье: **если жена может зарабатывать больше, чем муж, то мужчина должен взять на себя работу по дому и уход за детьми.** Ответы на этот вопрос достаточно точно повторяют распределение мнений относительно предыдущего утверждения (жена должна работать наравне с мужем) – по-прежнему большинство не согласны, многие согласны лишь отчасти. Разница – в степени несогласия. Ответивших «не согласен (-на)», стало несколько больше (56%). Но, главное состоит в том, что «нет» в этом вопросе говорят увереннее, чем в предыдущем – каждый третий респондент (34%) выбрал вариант «совершенно не согласен (-на)».

На вопрос о возможности мужчины заниматься детьми и домашним хозяйством, если жена может обеспечить семью, получены достаточно однородные ответы всех социально-демографических категорий студенток и студентов.

Рисунок 1.9 «Если жена может зарабатывать больше, чем муж, то домашней работой и уходом за детьми должен заниматься мужчина?», %
Массив: все опрошенные (n=800)

Последний вопрос относительно позиции женщины в семье звучал так: «Насколько Вы согласны с тем, что **замужняя женщина не должна работать?**». Абсолютное большинство студентов и студенток (72%) с этим не согласны, причем почти половина всех опрошенных уверено ответила «нет». 18% могут согласиться с таким разделением семейных ролей лишь отчасти, а 9% одобряют такие отношения.

Рисунок 1.10 «Замужняя женщина не должна работать?», %
Массив: все опрошенные (n=800)

С таким положением дел в семье, прежде всего, не согласны девушки. Юноши, в большинстве своем тоже выражающие несогласие, сравнительно реже говорят «нет», чаще отвечают двойственно, и чаще готовы поддержать такие семейные диспозиции (Рисунок 1.11). В ответах «физиков» и «лириков» есть некоторое различие, опосредованное влиянием пола, впрочем, достаточно небольшое (не согласны 76% «лириков» и 68% «физиков» — различия значимы на уровне 5%). Существенного влияния других признаков (курс, место проживания) не наблюдается.

Подведем итог. Наиболее распространенные в студенческой среде мнения составляют следующую картину: женщина должна заниматься домашним хозяйством и детьми, но при этом не обязательно становиться домохозяйкой, а стараться совместить профес-

сиональную карьеру и ведение дома. Свободный выбор в этом вопросе принадлежит самой женщине. В любом случае, женщине необходимо получить образование и профессию. Однако слишком много внимания работе женщина, у которой есть семья, уделять не может. Основную лепту в семейный бюджет должен вносить все же мужчина, которого ни в коем случае нельзя превращать в «домохозяйку», даже если жена делает большие карьерные успехи.

Таким образом, в ответах студентов и студенток достаточно отчетливо прозвучали основные гендерные стереотипы о роли и предназначении женщины, о разделении мужских и женских обязанностей. Впрочем, полученные ответы достаточно разноплановы, что говорит о присутствии разных мнений по рассмотренным вопросам. Общий знаменатель в виде обобщенных позиций студентов и студенток по вопросам гендерного равенства будет подведен в конце этой главы (Глава 1.4).

Основным признаком, определяющим различия большинства ответов, является пол респондента — иначе говоря, мнения юношей и девушек по многим вопросам не совпадают. Влиянием признака «пол» обусловлены чаще всего различия в ответах студентов / студенток социогуманитарных факультетов и студентов / студенток естественнонаучных и технических факультетов (по социогуманитарным направлениям учится значительно больше девушек). Другие социально-демографические отличия (курс, место проживания) на мнения студентов и студенток по рассмотренным вопросам практически не влияют.

Рисунок 1.11 «Замужняя женщина не должна работать?»
Распределение ответов в зависимости от пола респондентов, %*
Массивы: юноши (n=314), девушки (n=486)

* Ответы «Полностью согласен (-на)» и «Скорее согласен (-на)» объединены в позиции «Согласен (-на)». Ответы «Скорее не согласен (-на)» и «Совершенно не согласен (-на)» — в позиции «Не согласен (-на)».

1.2 ГЕНДЕРНЫЕ СТЕРЕОТИПЫ В ВОСПРИЯТИИ ПРОФЕССИЙ

Основной гендерный стереотип в восприятии профессий выражает мнение, что *есть профессии, с которыми лучше справляются мужчины, и есть профессии, предназначенные для женщин*. Мнения студентов и студенток в этом вопросе достаточно сильно разнятся — 36% воспринимают такое деление как должное, 22% с этим не согласны, а большая часть (41%) опрошенных отчасти поддерживает обе позиции. Двойственный ответ «в чем-то согласен (-на), в чем-то нет» представляет наиболее типичное мнение в этом вопросе.

Рисунок 1.12 «Профессии делятся на мужские и женские?», %
Массив: все опрошенные (n=800)

Согласие с утверждением о том, что профессии делятся на мужские и женские, несколько чаще высказывают юноши, чем девушки — 45% и 31% соответственно (Рисунок 1.13). Впрочем, эти различия невелики, и влияние признака «пол» на мнение о разделении профессий является достаточно слабым. Это же можно сказать и про отличия мнений «физиков» и «лириков». Для последних менее характерно деление профессий на мужские и женские (Рисунок 1.14). Очевидно, что, в силу взаимосвязи признаков «тип факультета» и «пол», отличия в ответах юношей и девушек *связаны* с отличиями в ответах «физиков» и «лириков». В этом вопросе есть основания утверждать, что тип факультета в несколько большей степени влияет на мнение респондента, чем его / ее пол.

Рисунок 1.13 «Профессии делятся на мужские и женские?»
Распределение ответов в зависимости от пола респондентов, %*
Массивы: юноши (n=314), девушки (n=486)

* Ответы «Полностью согласен (-на)» и «Скорее согласен (-на)» объединены в позиции «Согласен (-на)». Ответы «Скорее не согласен (-на)» и «Совершенно не согласен (-на)» — в позиции «Не согласен (-на)».

Отмечается также некоторое отличие мнений студентов и студенток из областных центров, от мнений студентов и студенток, проживающих в других населенных пунктах. Респонденты из областных центров несколько чаще выражали свое несогласие с тем, что профессии можно разделить на основании гендерной принадлежности. Возможно, жители мегаполисов чаще сталкиваются с ситуациями, опровергающими стереотип

о делении профессий на женские и мужские. Впрочем, это тоже всего лишь *вероятная* тенденция — различия в ответах студентов и студенток из разных населенных пунктов не могут быть названы *статистически значимыми*.

Рисунок 1.14 «Профессии делятся на мужские и женские?»

Распределение ответов в зависимости от типа факультета, на котором учатся респонденты, %*
 Массивы: студенты и студентки социогуманитарных факультетов (n=434), студенты и студентки естественнонаучных и технических факультетов (n=366)

* Ответы «Полностью согласен (-на)» и «Скорее согласен (-на)» объединены в позиции «Согласен (-на)». Ответы «Скорее не согласен (-на)» и «Совершенно не согласен (-на)» — в позиции «Не согласен (-на)».

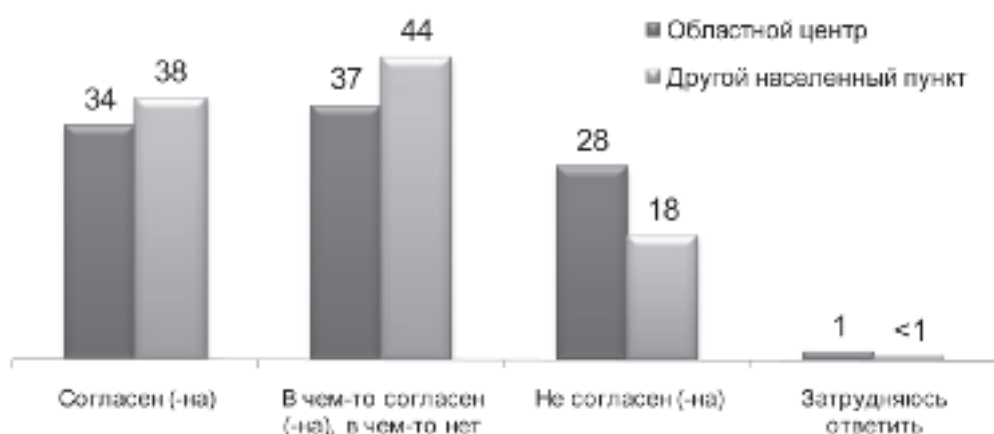

Рисунок 1.15 «Профессии делятся на мужские и женские?»

Распределение ответов в зависимости от типа населенного пункта, в котором проживали респонденты до окончания средней школы, %*
 Массивы: студенты и студентки до окончания средней школы проживавшие в областном центре (n=347), студенты и студентки до окончания средней школы проживавшие в областном центре (n=453)

* Массивы: студенты и студентки, до окончания средней школы проживавшие в областных центрах (n=347), студенты и студентки, до окончания средней школы проживавшие в других населенных пунктах (n=453).

В этом исследовании выяснились не только мнения о том, можно ли разделить профессии на основании гендерной принадлежности, но и **названия профессий, которые могут быть названы мужскими или женскими**. Сначала мы предложили респондентам собственный список из 37 профессий и предложили высказать свое мнение относительно гендерной ориентации каждой профессии. Затем, все желающие могли назвать *собственные примеры* «типично мужских» и «типично женских» профессий.

Оценки студентов и студенток относительно маскулинности или фемининности профессий из подготовленного списка мы разделили на несколько групп с разными доминантами мужского и женского. Из-за того, что некоторые профессии имеют пограничные оценки, границы выделенных групп не всегда четко обозначены. Однако в целом получена достаточно определенная картина гендерного распределения профессий. Группы выделены на основании данных, представленных в Таблице 1.1.

1) Абсолютное большинство опрошенных считает, что *только мужчины* могут быть электриками, инкассаторами, военнослужащими, машинистами башенных кранов, водителями общественного транспорта или такси, пилотами самолетов.

2) Профессии, которые, по мнению большинства, *являются мужскими, однако многие считают, что эти профессии подходят и мужчинам, и женщинам*: программист или IT-специалист, инженер-конструктор и ди-джей.

3) Профессии, *не имеющие, по мнению большинства, гендерной окраски, хотя многие считают их преимущественно мужскими*: политик или депутат парламента, налоговый инспектор, судья или адвокат, массажист, дворник, повар и врач-хирург.

4) Профессии, которые в равной мере подходят *как мужчинам, так и женщинам*: офис-менеджер, экскурсовод, нотариус, официант, главный редактор газеты и портной.

5) Профессии, *не имеющие, по мнению большинства, гендерной окраски, хотя многие считают их преимущественно женскими*: парикмахер, бухгалтер, школьный учитель, социальный работник, младший медицинский работник и кондуктор в общественном транспорте.

6) Профессии, *являющиеся преимущественно женскими, хотя многие считают, что с ними могут справиться и мужчины*: кассир в магазине или супермаркете, визажист, секретарь-референт, бортпроводник самолета¹, психолог или консультант телефона доверия, билетный кассир.

7) Почти *исключительно женскими* профессиями могут быть названы: воспитательница детского сада, гувернантка и няня, а также библиотекарь.

Мнения юношей и девушек о том, какие профессии являются скорее мужскими, а какие скорее женскими, *в значительной степени отличаются* (Таблица 1.2).

Некоторые профессии, являющиеся, по мнению большинства юношей, «типично женскими», по мнению многих девушек должны быть лишены гендерной окраски (визажист, билетный кассир, кассир в магазине, парикмахер, бортпроводник самолета). Подобное смещение акцентов наблюдается и относительно ряда профессий, которые воспринимаются большинством как гендерно-нейтральные, оставаясь при этом для многих «женскими» (школьный учитель, бухгалтер, кондуктор общественного транспорта, официант, экскурсовод). Девушки сравнительно чаще, чем юноши, относят такие профессии к гендерно-нейтральным.

По-разному девушками и юношами оцениваются профессии, которые воспринимаются большинством как гендерно-нейтральные, оставаясь для многих все же «мужскими» занятиями (политик или депутат парламента, налоговый инспектор, судья или адвокат). Юноши сравнительно чаще акцентируют мужской характер этих профессий, в то время как девушки чаще считают их гендерно-нейтральными. Интересно отметить, что заметное число девушек считает гендерно-нейтральными профессии, которые, по мнению многих юношей, да и большинства девушек, являются «типично мужскими» (военнослужащий, водитель общественного транспорта, инженер-конструктор, программист или IT-специалист, врач-хирург).

¹ По-видимому, наименования профессий *секретарь-референт* и *бортпроводник самолета* части опрошенных были не известны. С комментариями «секретарша» и «стюардесса» эти профессии, вероятно, переместились бы в группу «исключительно женских» занятий.

Таблица 1.1

«С какими профессиями лучше справляются мужчины, а с какими женщины?», %

	Скорее мужская профессия	В равной мере подходит и мужчинам и женщинам	Скорее женская профессия
Электрик	92	8	<1
Инкассатор	91	9	<1
Пилот самолета	89	11	<1
Машинист башенного крана	87	12	1
Военнослужащий	84	15	1
Водитель общественного транспорта, такси	82	17	1
Инженер-конструктор	58	41	1
Программист, IT-специалист	58	41	1
DJ (Ди-джей)	50	49	1
Врач-хирург	46	52	2
Политик, депутат парламента	37	61	2
Налоговый инспектор	31	65	4
Массажист	29	63	8
Судья, адвокат	28	70	2
Бортпроводник самолета	23	33	44
Дворник	22	74	4
Портной	22	53	25
Повар	21	71	8
Главный редактор газеты	16	79	5
Нотариус	14	79	7
Офис-менеджер	10	82	8
Официант	7	79	14
Экскурсовод	7	80	13
Кондуктор в общественном транспорте	6	70	24
Социальный работник	4	70	26
Визажист	3	33	64
Кассир в магазине, супермаркете	3	47	50
Младший медицинский работник	3	71	26
Парикмахер	3	56	41
Секретарь-референт	3	47	50
Билетный кассир	2	33	65
Бухгалтер	2	54	44
Психолог, консультант телефона доверия	2	48	50
Школьный учитель	2	69	29
Библиотекарь	1	22	77
Воспитатель детского сада	1	18	81
Гувернант, няня	1	14	85

Массив: все опрошенные (n=800)

* Данные таблицы ранжированы по столбцу «типично мужская профессия».

«С какими профессиями лучше справляются мужчины, а с какими женщины?»

Распределение ответов в зависимости от пола респондентов, %	Скорее мужская профессия		В равной мере подходит и мужчинам и женщинам		Скорее женская профессия	
	юн.	дев.	юн.	дев.	юн.	дев.
Электрик	92	92	8	7	<1	1
Инкассатор	94	89	5	11	1	<1
Пилот самолета	90	88	10	12	<1	<1
Машинист башенного крана	84	90	15	9	1	1
Военнослужащий	88	81	11	18	1	1
Водитель общественного транспорта, такси	87	79	12	20	1	1
Инженер-конструктор	63	54	35	45	2	1
Программист, IT-специалист	66	53	34	46	<1	1
DJ (Ди-джей)	51	50	48	49	1	1
Врач-хирург	58	39	41	59	1	2
Политик, депутат парламента	41	25	57	71	2	4
Налоговый инспектор	51	29	48	69	1	2
Массажист	25	31	63	64	12	5
Судья, адвокат	39	21	60	76	1	3
Бортпроводник самолета	17	28	26	36	57	36
Дворник	14	28	78	71	8	1
Портной	30	16	50	55	20	29
Повар	27	18	64	75	9	7
Главный редактор газеты	30	8	66	87	4	5
Нотариус	20	11	72	83	8	6
Офис-менеджер	14	7	79	83	7	10
Официант	5	7	75	82	20	11
Экскурсовод	8	6	76	83	16	11
Кондуктор в общественном транспорте	3	8	64	73	33	19
Социальный работник	6	3	69	71	25	26
Визажист	2	4	24	39	74	57
Кассир в магазине, супермаркете	2	3	41	52	57	45
Младший медицинский работник	2	3	69	73	29	24
Парикмахер	2	4	48	61	50	35
Секретарь-референт	3	3	50	45	47	52
Билетный кассир	2	2	25	38	73	60
Бухгалтер	4	1	48	57	48	42
Психолог, консультант телефона доверия	4	2	47	49	49	49
Школьный учитель	2	1	62	74	36	25
Библиотекарь	2	1	21	22	77	77
Воспитатель детского сада	2	1	15	20	83	79
Гувернант, няня	1	1	13	15	86	84

Массивы: все опрошенные юноши (n=314), все опрошенные девушки (n=486)

Итак, в целом юноши более акцентировано делят профессии на «типично мужские» и «типично женские». Девушки чаще характеризуют профессии как гендерно-нейтральные. Значительное число девушек, с одной стороны, стремится разделить с юношами многие «типично женские» профессии, с другой стороны, претендует на некоторые «типично мужские» занятия. Впрочем, есть профессиональные области, которые единодушно юношами и девушками определяются почти стопроцентно как женские или мужские. Девушки относительно редко претендуют на профессии, связанные с опасностью или высокими физическими нагрузками, в то время как юноши практически полностью отдают девушкам занятия, связанные с заботой и воспитанием детей. Юноши и девушки согласны в том, что библиотекарь, воспитатель детского сада, гувернантка или няня — это профессии, с которыми лучше справляются женщины. А электрик, инкассатор, пилот самолета или машинист башенного крана — занятия для мужчин.

Практически не вызывает разногласий юношей и девушек оценки таких профессий как DJ (ди-джей), массажист, офис-менеджер, социальный работник, младший медицинский работник, секретарь-референт, психолог или консультант доверия.

Представления о гендерных особенностях профессий студентов и студенток социогуманитарных факультетов значимо не отличаются от мнений студентов / студенток естественнонаучных и технических факультетов. В целом небольшие колебания с меньшим размахом повторяют вариации в ответах юношей и девушек. Все выявленные различия статистически не значимы.

Практически нет различий в ответах студентов и студенток первого, второго, третьего, четвертого и пятого курсов, а также в ответах студентов и студенток из населенных пунктов разного типа.

Посмотрим на ответы студентов и студенток на два открытых вопроса: «Какие еще профессии можно назвать типично мужскими?» и «Какие еще профессии можно назвать типично женскими?». Оба вопроса не проектировались в качестве обязательных для ответа, и, тем не менее, получен достаточно высокий процент содержательных ответов. 69% всех опрошенных смогли предложить свои варианты мужских профессий, и 53% — женских. При этом зачастую в одной анкете мужские профессии назывались в большем количестве, чем женские. Отсюда можно сделать первое интересное наблюдение: задача назвать «типично мужскую» профессию оказалась для респондентов менее сложной, чем задача назвать «типично женскую» профессию. Почему это так? Возможно, потому что профессиональные возможности мужчин более разнообразны, чем возможности женщин. Возможно, потому что основания для дифференциации мужских профессий более очевидны.

В результате содержательного анализа ответов на открытые вопросы получены интересные данные: во-первых, значительно расширены списки характерных для мужчин и женщин профессий, во-вторых, собраны наблюдения об основаниях деления профессий на мужские и женские. Итак.

Лидеры ответов на вопрос о «типично мужских» профессиях: шахтер, пожарный, сантехник, грузчик, слесарь, строитель (различные строительные специальности — каменщик, монтажник и т. п.), охранник (сторож). Достаточно часто назывались такие профессии, как металлург (сталевар), токарь, фрезеровщик, сварщик, столяр, плотник, сапожник, милиционер (участковый, ППС, инспектор ГАИ, боец спецподразделения, спецназа), телохранитель, футболист, машинист поезда, водитель-дальнобойщик и ассенизатор. Список неоднократно отмеченных профессий можно дополнить такими позициями: фермер, моряк, лесоруб, мясник, тракторист, бульдозерист, комбайнер, маляр, спасатель, автомеханик (работник СТО), боксер, садовник, капитан корабля, подводник, сапер, космонавт, каскадер, преподаватель технического вуза, дорожный ремонтный

рабочий, системный администратор, мойщик окон (высотные работы), ученый-изобретатель, мастер тату, швейцар, дипломат, бармен, охранник в мужской тюрьме, священник.

Лидеры ответов на вопрос о «типично женских» профессиях: домохозяйка, косметолог, мастер маникюра (педикюра и т. п., работница салона красоты), врач акушер-гинеколог, швея (ткачиха), уборщица. Кроме того, достаточно часто назывались такие профессии, как продавец (консультант) косметики и парфюмерии, топ-модель, фотомодель, танцовщица стриптиза. Также неоднократно назывались: сиделка, стилист, дизайнер интерьера, флорист, кондитер, посудомойка, модельер, балерина, танцовщица, хореограф, продавец женской одежды и белья, буфетчица, доярка, учитель младших классов, телефонистка (оператор телефонной службы), машинистка (набор текста), киоскер, работница регистратуры, работница ЗАГСа (регистратор браков).

Какие основания для отнесения той или иной профессии в разряд «типично мужской» или «типично женской»? Содержательный анализ ответов на открытые вопросы позволил сделать следующие наблюдения:

1) Мужские профессии — это профессии, связанные с тяжелым физическим трудом (грузчик, лесоруб, дорожный ремонтный рабочий). Также редко можно представить себе женщин в профессии, в которых проявляется грубость, грубая сила (боксер).

2) Мужские профессии могут быть связаны с опасностью для жизни, женские — очень редко (охранник, телохранитель, каскадер, спасатель, высотник). Скажем, женщины могут претендовать на военные специальности, но профессии высокого риска даже в мирное время — мужское дело (сапер, подводник). Часто опасность сочетается с большими физическими нагрузками (шахтер).

3) Мужские профессии чаще имеют отношение к производству, женские — к сфере услуг. Или иначе, мужчины чаще работают с материалами и техникой (токарь, слесарь, сварщик, металлург, каменщик, плотник, автомеханик, машинист поезда, тракторист, комбайнер, водитель-дальнобойщик), женщины — с людьми.

4) Считается, что мужчины сильны в области решения аналитических задач (системный администратор) и в изобретениях.

5) Многие полагают, что женщины лучше справляются с такими видами деятельности как воспитание детей (няня, учитель младших классов) или забота о беспомощных людях (сиделка). У женщин лучше развит вкус и чувство прекрасного (дизайнер, флорист, хореограф).

6) Дополнительная ось дифференциации профессий — «грязное и чистое». С «грязной» работой чаще связывают мужские виды деятельности (ассенизатор).

7) Еще одно основание — степень ответственности. «Типично мужские» профессии чаще связаны с высокой ответственностью (капитан корабля, директор завода). Это одна из причин, почему мужчина легче представляется на должности руководителя, а женщина — в роли подчиненного (об этом — далее в этой главе).

8) Даже внутри одной профессии могут быть характерные для женщин или мужчин специализации. Женщины-врачи — это акушеры-гинекологи, терапевты и педиатры. Врачи-мужчины — это хирурги, анестезиологи, травматологи и врачи скорой помощи. Или другой пример: женщины-педагоги — это учителя младших классов, а мужчины — преподаватели технических вузов.

Насколько распространенным в студенческой среде является мнение, что *лучшими руководителями, лидерами в любой сфере являются мужчины, а не женщины?* Единодушия в ответах студентов и студенток нет. Многие считают данное утверждение справедливым (28%), однако большая часть опрошенных с этим не согласна (45%). Наиболее типичным ответом является «в чем-то согласен (-на), в чем-то нет».

Мнение по этому вопросу в значительной мере зависит от пола респондента¹. Большинство юношей согласны с тем, что лучшие руководители и лидеры — мужчины, а большинство девушек думает иначе (Рисунок 1.17). Отчасти, эти различия обусловили разницу ответов «физиков» и «лириков» — из-за того, что девушки чаще учатся на социогуманитарных факультетах, «лирики» сравнительно чаще не соглашались с предложенным утверждением (Рисунок 1.18). Впрочем, эти отличия не столь сильны.

Рисунок 1.16 «Лучшие руководители, лидеры в любой сфере – мужчины, а не женщины?», %
Массив: все опрошенные (n=800)

Мнение студентов и студенток о том, являются ли мужчины лучшими руководителями, практически не меняется среди респондентов разных курсов, а также среди студентов и студенток из населенных пунктов разного типа.

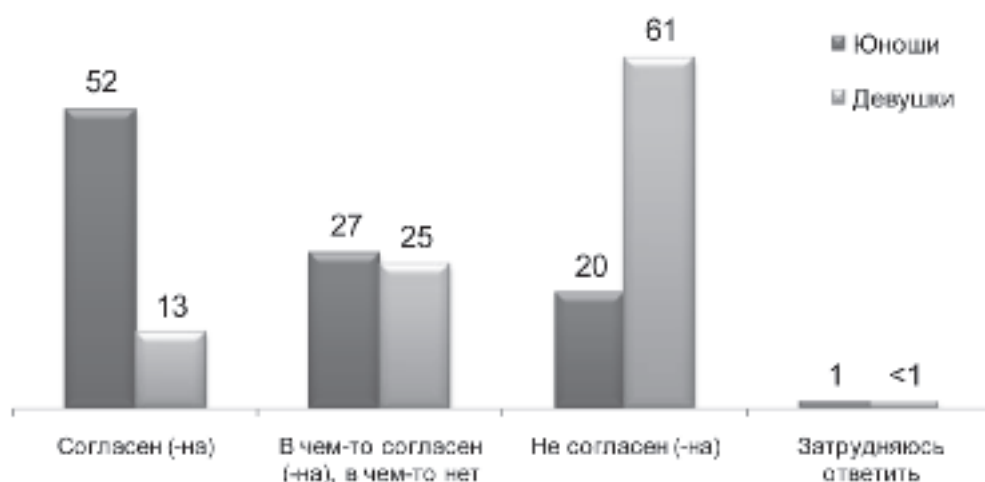

Рисунок 1.17 «Лучшие руководители, лидеры в любой сфере – мужчины, а не женщины?»
Распределение ответов в зависимости от пола респондентов, %*
Массивы: юноши (n=314), девушки (n=486)

* Ответы «Полностью согласен (-на)» и «Скорее согласен (-на)» объединены в позиции «Согласен (-на)». Ответы «Скорее не согласен (-на)» и «Совершенно не согласен (-на)» – в позиции «Не согласен (-на)».

¹ Коэффициенты силы связи показывают значения близкие к 0,5 – корреляция достаточно сильная.

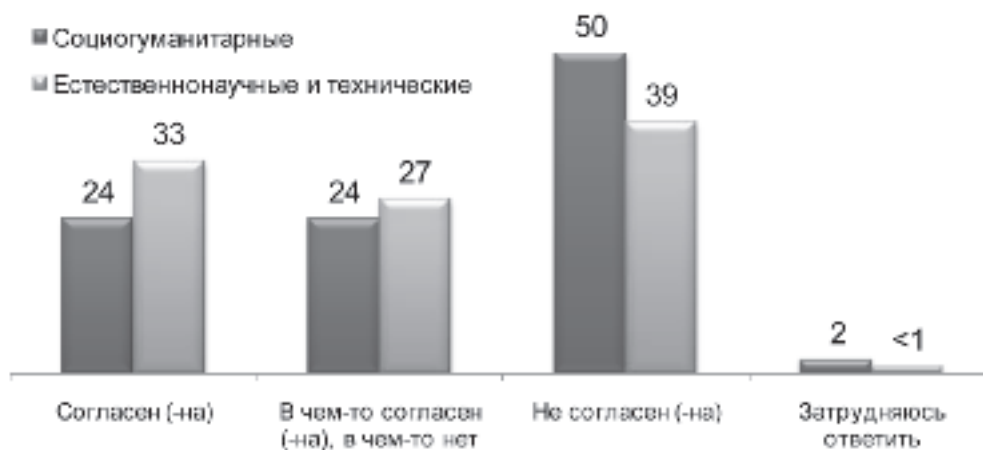

Рисунок 1.18 «Лучшие руководители, лидеры в любой сфере – мужчины, а не женщины?»
 Распределение ответов в зависимости от типа факультета, на котором учатся респонденты, %*
 Массивы: студенты и студентки социогуманитарных факультетов (n=434),
 студенты и студентки естественнонаучных и технических факультетов (n=366)

* Ответы «Полностью согласен (-на)» и «Скорее согласен (-на)» объединены в позиции «Согласен (-на)».
 Ответы «Скорее не согласен (-на)» и «Совершенно не согласен (-на)» – в позиции «Не согласен (-на)».

1.3 ГЕНДЕРНЫЕ СТЕРЕОТИПЫ ВОСПИТАНИЯ И ОБРАЗОВАНИЯ

С точки зрения многих родителей, воспитание мальчиков и девочек очень отличается. Это проявляется практически во всем. Девочки и мальчики играют в разные игры игрушками соответственно для мальчиков и для девочек. Они интересуются разными книгами и телевизионными программами. Громкое и активное поведение характерно для мальчиков и неприемлемо для девочек. Синяки и ссадины «украшают» мальчиков, но не девочек. Грязная и порванная во время игр одежда прощительна для мальчиков. И так далее. Все это признаки гендерных предубеждений, гендерные стереотипы. Посмотрим, насколько укоренены такие модели восприятия мальчиков и девочек в сознании современных студентов и студенток. В этой связи респондентам задавался вопрос, насколько они согласны или не согласны с тем, что для **девочки более важно быть аккуратной и прилежной, чем для мальчика**. В результате мнения студентов и студенток разделились примерно пополам – 43% с этим утверждением согласны, 37% думают иначе. Заметим, что примерно четверть опрошенных уверенно сказали «полностью согласен (-на)» (23%), и примерно столько же уверенно ответили «совершенно не согласен (-на)» (24%). Не удивительно, что при таком разбросе мнений самым типичным ответом (медиана) является «отчасти согласен (-на), отчасти нет».

Девушки и юноши имеют разные представления на этот счет. Большинство юношей (56%) согласно с тем, что аккуратность и прилежание – это для девочек, а не для мальчиков, в то время как большая часть девушек (44%) с этим не согласна. Это вполне объяснимо, так как большинство наших *респонденток* не так давно сами испытывали (или продолжают испытывать до сих пор) последствия такого гендерно-неравного отношения. С другой стороны, с данным утверждением соглашается примерно каждая третья девушка (34%), и не соглашается примерно каждый четвертый юноша (26%). Для этих респондентов такой порядок вещей, при котором к девочкам и к мальчикам предъявляются разные требования, кажется естественным и правильным (Рисунок 1.20).

Несколько по-разному ответили на этот вопрос «лирики» и «физики» (согласились с данным утверждением 39% «лириков» и 48% «физиков», не согласились соответственно 41% и 31%). Разница невелика, и, вероятнее всего, опосредована влиянием пола респондентов.

Рисунок 1.19 «Для девочки более важно быть аккуратной и прилежной, чем для мальчика?», %
Массив: все опрошенные (n=800)

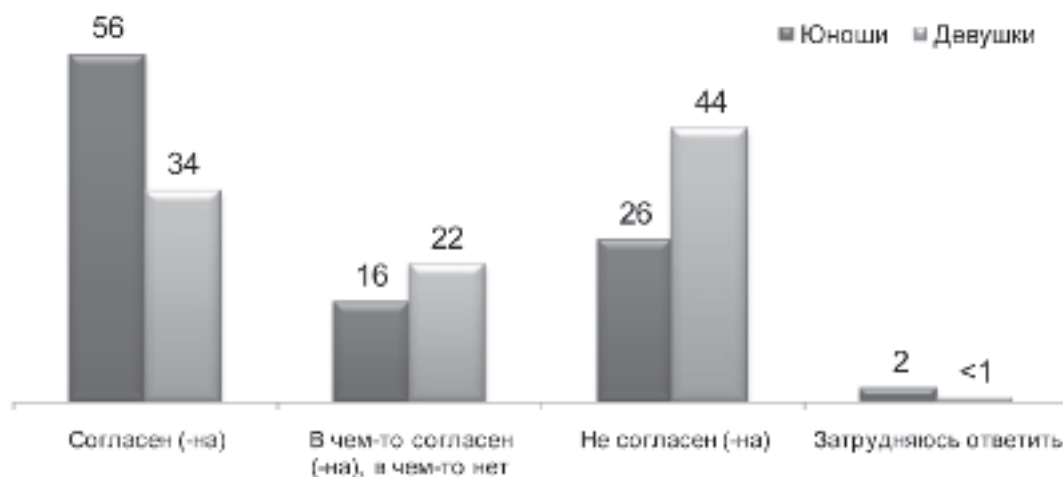

Рисунок 1.20 «Для девочки более важно быть аккуратной и прилежной, чем для мальчика?»
Распределение ответов в зависимости от пола респондентов, %*
Массивы: юноши (n=314), девушки (n=486)

* Ответы «Полностью согласен (-на)» и «Скорее согласен (-на)» объединены в позиции «Согласен (-на)». Ответы «Скорее не согласен (-на)» и «Совершенно не согласен (-на)» – в позиции «Не согласен (-на)».

Отметим еще одно небольшое различие. Студенты и студентки, проживавшие до поступления в вуз в селе, несколько чаще, чем студенты и студентки из областных и районных центров, других городов и поселков городского типа, соглашались с данным утверждением (53% и 40-43% соответственно), и реже не соглашались с ним (26% и 38-39%). Возможно, это говорит о том, что в селах сохраняются более традиционные, а значит и в большей степени гендерно-стереотипные, представления о воспитании детей. Впрочем, отличия невелики, и в данном случае можно говорить только о предполагаемой тенденции, которая требует дополнительного изучения.

Следующий гендерный стереотип: **грубость и агрессивность со стороны девочек менее простительна**. Мнения студентов и студенток разделились достаточно равномерно между согласием и несогласием – 44% сказали «да, это так», и 35% сказали «нет». Наиболее типичным ответом (медиана) является двойственная позиция – «в чем-то согласен (-на), в чем-то нет».

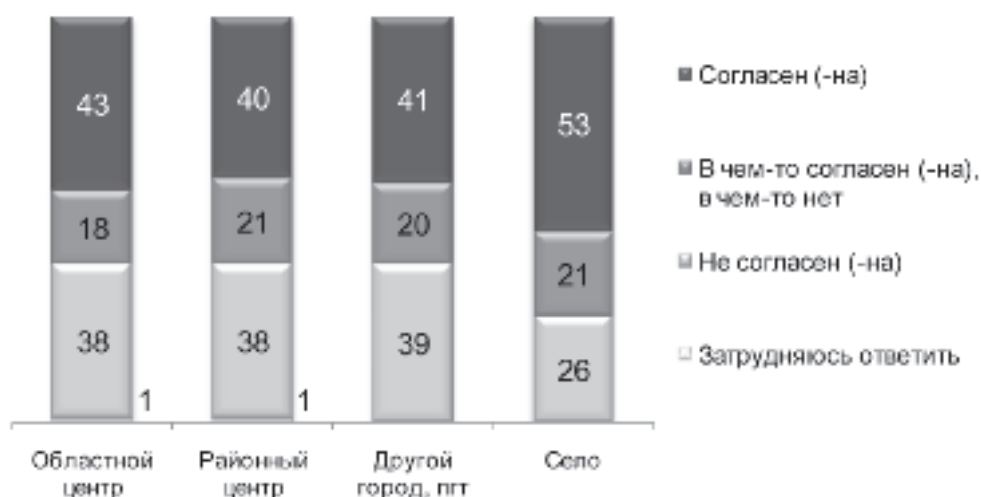

Рисунок 1.21 «Для девочки более важно быть аккуратной и прилежной, чем для мальчика?»
 Распределение ответов в зависимости от места проживания респондентов, %*
 Массивы: студенты и студентки до окончания средней школы проживавшие в областном центре (n=347),
 районном центре (n=232), другом городе или пгт (n=149), в селе (n=72)

* Ответы «Полностью согласен (-на)» и «Скорее согласен (-на)» объединены в позиции «Согласен (-на)».
 Ответы «Скорее не согласен (-на)» и «Совершенно не согласен (-на)» – в позиции «Не согласен (-на)».

Рисунок 1.22 «Грубость и агрессивность у девочек менее прощительна, чем у мальчиков?», %
 Массив: все опрошенные (n=800)

Ответы девушек и юношей ожидаемо отличаются. Большинство юношей считает это утверждение справедливым, в то время как девушки чаще с ним не согласны (Рисунок 1.23). Собственно, девушкам и самим не очень-то хочется бороться за право проявлять свою агрессию, поэтому голоса девушек pro и contra разделились практически поровну. В целом, отличия мнений юношей и девушек в этом вопросе заметны, но статистически не очень велики.

«Лирики» и «физики», а также студенты и студентки разных курсов ответили весьма однообразно, различия здесь неразличимы. А вот место проживания (до окончания средней школы), оказывает определенное влияние на ответы респондентов (Рисунок 1.24). Чем дальше от областных центров, чем ближе к селам, тем крепче уверенность в истинности утверждения о том, что грубость и агрессивность для девочек неприемлема. Действительно ли вдали от мегаполисов воспитание детей остается более

традиционным, или здесь играют роль другие факторы – для ответа на этот вопрос, нужны дополнительные измерения.

Рисунок 1.23 «Грубость и агрессивность у девочек менее простительна, чем у мальчиков?»
Распределение ответов в зависимости от пола респондентов, %*
Массивы: юноши (n=314), девушки (n=486)

* Ответы «Полностью согласен (-на)» и «Скорее согласен (-на)» объединены в позиции «Согласен (-на)». Ответы «Скорее не согласен (-на)» и «Совершенно не согласен (-на)» – в позиции «Не согласен (-на)».

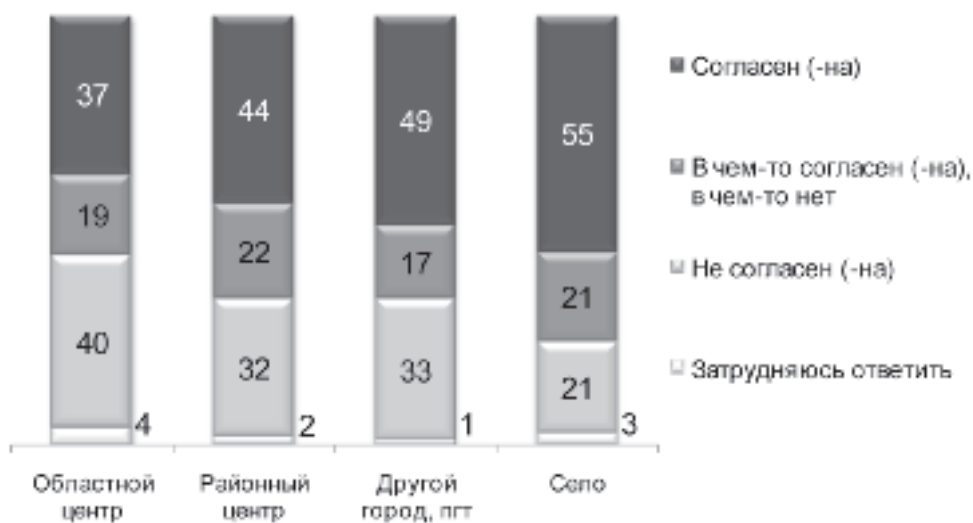

Рисунок 1.24 «Грубость и агрессивность у девочек менее простительна, чем у мальчиков?»
Распределение ответов в зависимости от места проживания респондентов, %*
Массивы: студенты и студентки до окончания средней школы проживавшие в областном центре (n=347), районном центре (n=232), другом городе или пгт (n=149), в селе (n=72)

* Ответы «Полностью согласен (-на)» и «Скорее согласен (-на)» объединены в позиции «Согласен (-на)». Ответы «Скорее не согласен (-на)» и «Совершенно не согласен (-на)» – в позиции «Не согласен (-на)».

Следующий вопрос касается известного предубеждения в области образования – **девочки (девушки) способнее мальчиков в изучении гуманитарных дисциплин, а мальчикам (юношам) легче даются точные и естественные науки**. На этот вопрос получены разные ответы, ни один из которых нельзя назвать доминирующим. 38% студентов и студенток думают, что этот так, 32% с этим не согласны. Типичные ответы (мода и медиана),

при таком разбросе мнений, лежат посередине — «в чем-то согласен (-на), в чем-то нет».

Рисунок 1.25 «Девочки более способны к изучению гуманитарных дисциплин, мальчики — точных и естественных?», %
Массив: все опрошенные (n=800)

В этом вопросе нет полного единодушия ни в одной из студенческих групп. Девушки, естественно не соглашались с юношами — они чаще не согласны с таким ограничением возможностей в сфере своего образования (Рисунок 1.26). Впрочем, разница в ответах юношей и девушек не настолько велика — ведь почти каждая третья девушка (32%) видит себя исключительно гуманитарием, а каждый четвертый юноша (24%) против такого умаления способностей девушек.

В большей степени между собой не согласны «физики» и «лирики» (Рисунок 1.27). Почти половина (48%) «физиков» видят девушек только «лириками», но при этом «лирики» (70% из которых, напомним, девушки) не протестуют единодушно против этого предвзятости — их голоса почти равномерно распределены между двумя полярными позициями.

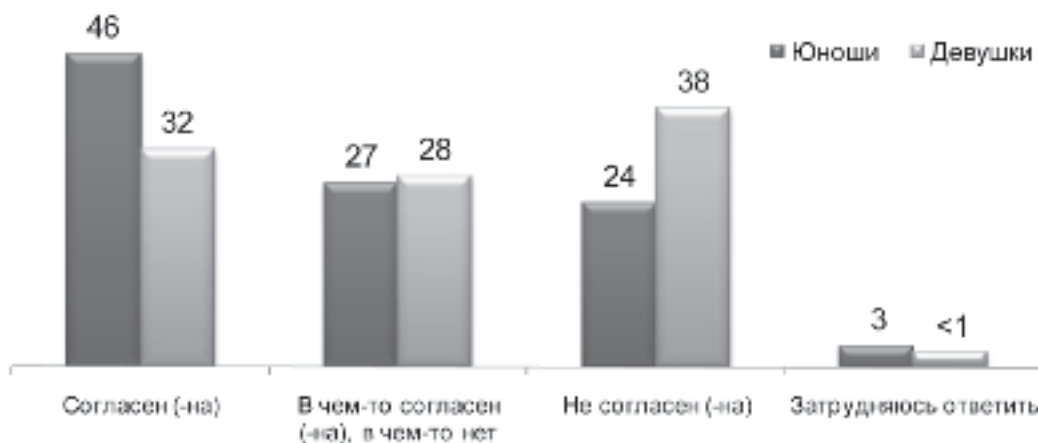

Рисунок 1.26 «Девочки более способны к изучению гуманитарных дисциплин, а мальчики — точных и естественных?»

Распределение ответов в зависимости от пола респондентов, %*
Массивы: юноши (n=314), девушки (n=486)

* Ответы «Полностью согласен (-на)» и «Скорее согласен (-на)» объединены в позиции «Согласен (-на)». Ответы «Скорее не согласен (-на)» и «Совершенно не согласен (-на)» — в позиции «Не согласен (-на)».

Рисунок 1.27 «Девочки более способны к изучению гуманитарных дисциплин, а мальчики – точных и естественных?»

Распределение ответов в зависимости от типа факультета, %*

Массивы: студенты и студентки социогуманитарных факультетов (n=434), студенты и студентки естественнонаучных и технических факультетов (n=366)

* Ответы «Полностью согласен (-на)» и «Скорее согласен (-на)» объединены в позиции «Согласен (-на)». Ответы «Скорее не согласен (-на)» и «Совершенно не согласен (-на)» – в позиции «Не согласен (-на)».

Кроме этого, чем дальше студент или студентка учится в университете или академии, тем меньше уверенность в том, что «лирика» для девушек, а «физика» для парней. Большая часть первокурсников (45%) считает такое деление справедливым, в то время как студенты и студентки старших курсов большей частью (37%) убеждены в обратном. На диаграмме видно как несогласие с предложенным утверждением постепенно растет от первого курса к четвертому и пятому (Рисунок 1.28). Видимо, за годы обучения встречается достаточно примеров, опровергающих это расхожее предубеждение в отношении девушек. Впрочем, и среди старшекурсников остается немало тех, кто считает, что девушки не дружат с точными науками.

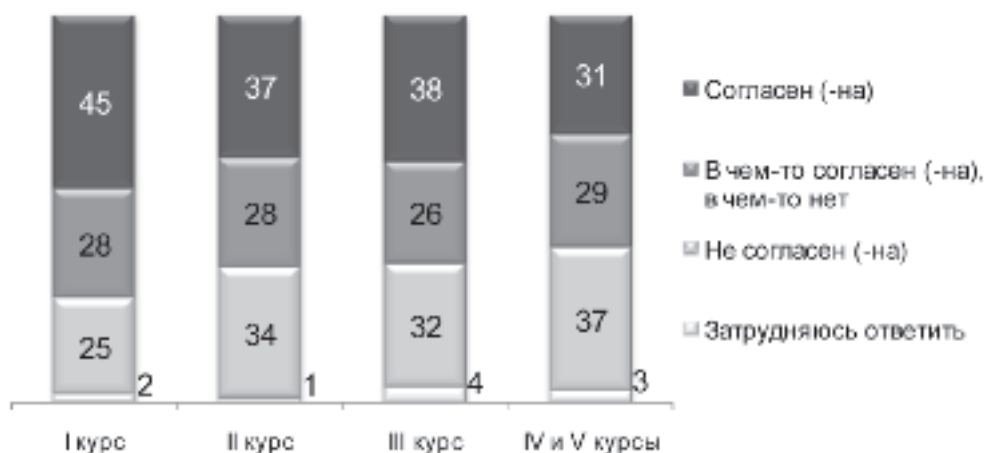

Рисунок 1.28 «Девочки более способны к изучению гуманитарных дисциплин, а мальчики – точных и естественных?»

Распределение ответов в зависимости от курса респондентов, %*

Массивы: студенты и студентки первого курса (n=168), второго курса (n=216), третьего курса (n=202), четвертого и пятого курсов (n=214)

* Ответы «Полностью согласен (-на)» и «Скорее согласен (-на)» объединены в позиции «Согласен (-на)». Ответы «Скорее не согласен (-на)» и «Совершенно не согласен (-на)» – в позиции «Не согласен (-на)».

Существенные отличия отмечены в ответах студентов и студенток, проживавших (до окончания средней школы) в разных населенных пунктах (Рисунок 1.29). Среди жителей мегаполисов с предложенным утверждением согласна примерно треть опрошенных (32%), а в селах — почти половина (49%). Здесь, как и в предыдущих двух вопросах этой главы, остается только предполагать, что гендерные стереотипы в вопросах воспитания и образования детей в провинции значительно сильнее выражены. Для того чтобы проверить это предположение, необходимы дополнительные исследования.

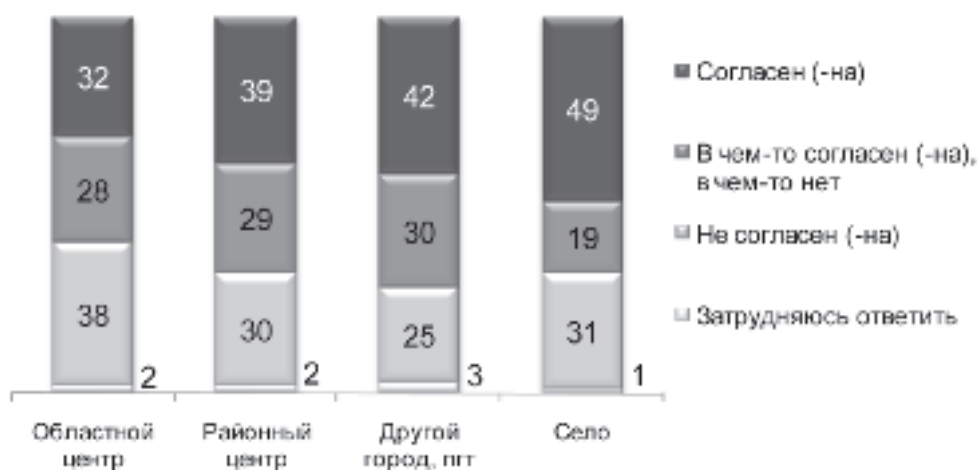

Рисунок 1.29 «Девочки более способны к изучению гуманитарных дисциплин, а мальчики – точных и естественных?»

Распределение ответов в зависимости от места проживания респондентов, % *

Массивы: студенты и студентки до окончания средней школы проживавшие в областном центре (n=347), районном центре (n=232), другом городе или пгт (n=149), в селе (n=72)

* Ответы «Полностью согласен (-на)» и «Скорее согласен (-на)» объединены в позиции «Согласен (-на)». Ответы «Скорее не согласен (-на)» и «Совершенно не согласен (-на)» – в позиции «Не согласен (-на)».

И последний из рассматриваемых гендерных стереотипов. Считается, что образование нужнее мужчинам, а не женщинам, так как оно позволяет получить достойно оплачиваемую работу и обеспечивать семью. А поскольку женщины *не должны* выступать в роли «кормильца» семьи, то и *готовить девушек нужно к другим ролям – матери и хозяйки*. А юношам давать образование и обучать профессии. С такого рода высказываниями согласна почти половина опрошенных (48%), и только 22% студентов и студенток думают иначе (Рисунок 1.30). Несмотря на перевес гендерно-предубежденных ответов, чаще всего, что наиболее типично для этого вопроса, студенты и студентки отвечали двойственно — «в чем-то согласен (-на), в чем-то нет». В целом, распределение ответов на этот вопрос является достаточно похожим и на все остальные распределения этой главы (1.3), а также весьма точно повторяет ответы на вопросы о предназначении женщин (Глава 1.1). Являются ли эти совпадения случайными вариациями в ответах, или схожесть распределений структурно обусловлена более общими явлениями (латентными факторами)? На этот вопрос отвечает следующая глава (Глава 1.4).

Положительная реакция на данное высказывание значительно чаще характерна для юношей (62%). Однако, заметим, что большая часть девушек также совсем не против такой диспозиции ролей — согласие выразили 39% студенток, причем половина из них (это каждая пятая девушка) уверено отвечает «полностью согласна» (Рисунок 1.30). Есть некоторые отличия в ответах «физиков» (согласны 53%) и «лириков» (согласны 44%), но эта разница мала и обусловлена влиянием пола респондентов (Рисунок 1.31).

Другие рассмотренные социально-демографические признаки не оказывают существенного влияния на распределение мнений в этом вопросе.

Рисунок 1.30 «Девушек нужно готовить, прежде всего, к роли матери и хозяйки, а юношей – к профессии, способной обеспечить семью материально?», %
Массив: все опрошенные (n=800)

Итак, подведем **краткие итоги этой главы**. Высказаны разные мнения о воспитании и образовании девочек и мальчиков. Единообразия в ответах на большинство вопросов нет, кроме, пожалуй, последнего вопроса о значении образования для взрослых ролей мужчин и женщин – здесь ощущается явный крен в сторону одного из полюсов. В целом, можно сказать, что гендерные стереотипы в этих вопросах сильны и достаточно очевидно проявлены.

По-прежнему главным признаком, определяющим различия в большинстве ответов студентов и студенток, является пол респондента. В некоторых вопросах играет роль тип факультета («физики» или «лирики»), а также место проживания респондентов – чем дальше от мегаполиса, тем традиционнее взгляды на воспитание детей. Впрочем, это только тенденции в ответах. Для более детального понимания различий необходимы дальнейшие исследования.

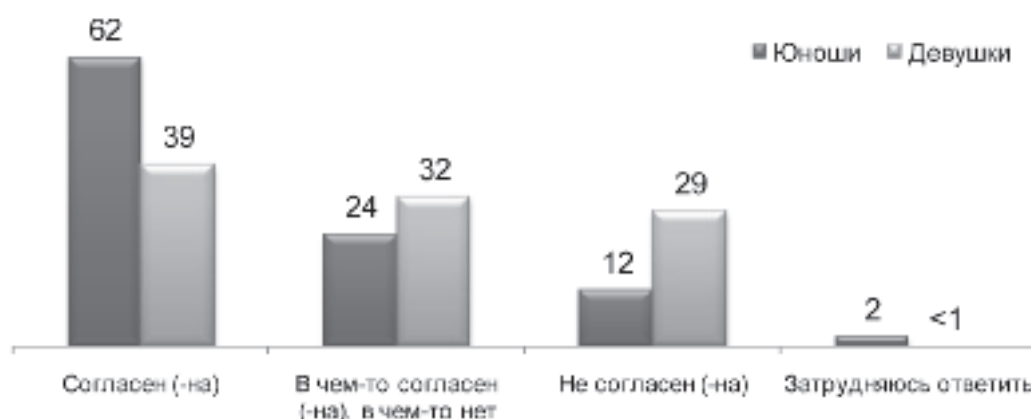

Рисунок 1.31 «Девушек нужно готовить, прежде всего, к роли матери и хозяйки, а юношей – к профессии, способной обеспечить семью материально?»
Распределение ответов в зависимости от пола респондентов, %*
Массивы: юноши (n=314), девушки (n=486)

* Ответы «Полностью согласен (-на)» и «Скорее согласен (-на)» объединены в позиции «Согласен (-на)». Ответы «Скорее не согласен (-на)» и «Совершенно не согласен (-на)» – в позиции «Не согласен (-на)».

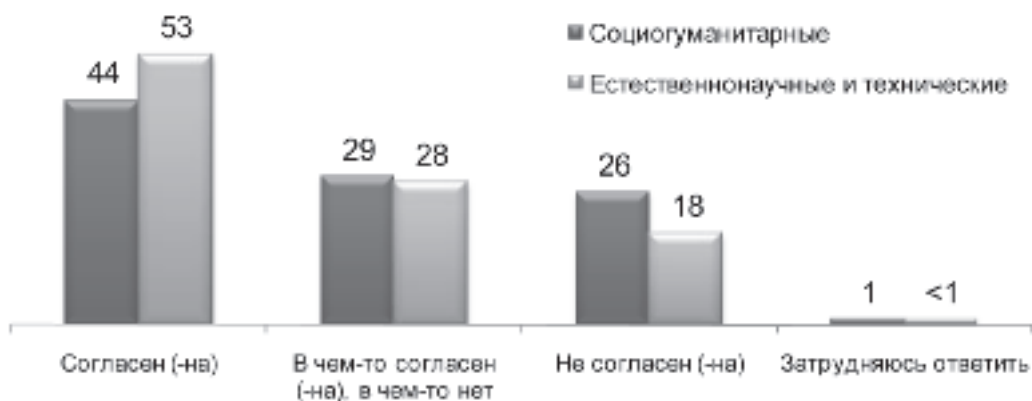

Рисунок 1.32 «Девушек нужно готовить, прежде всего, к роли матери и хозяйки, а юношей – к профессии, способной обеспечить семью материально?»
 Распределение ответов в зависимости от типа факультета, %*
 Массивы: студенты и студентки социогуманитарных факультетов (n=434),
 студенты и студентки естественнонаучных и технических факультетов (n=366)

* Ответы «Полностью согласен (-на)» и «Скорее согласен (-на)» объединены в позиции «Согласен (-на)».
 Ответы «Скорее не согласен (-на)» и «Совершенно не согласен (-на)» – в позиции «Не согласен (-на)».

1.4 МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЕ ПОЗИЦИИ В ВОПРОСАХ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА

В этой главе рассматривались утверждения, с помощью которых можно было выявить степень предубежденности студентов и студенток в вопросах гендерного равенства. Однако возможно ли свести многообразие мнений по всем этим вопросам к нескольким более или менее четко очерченным позициям? Иначе говоря, попробуем выяснить мировоззренческие ориентации, проявившиеся в ответах студентов и студенток. С этой целью был проведен факторный анализ рассмотренных в этой главе двенадцати утверждений¹. В результате получены три фактора, достаточно явно представляющих три базовых мировоззрения.

Первый фактор с высокими факторными нагрузками составили признаки-проявления гендерной предубежденности (Таблица 1.3). Основное предназначение женщины – домашнее хозяйство и семья; девушек надо готовить именно к этим ролям и т. п. Каждое утверждение этой группы подчеркивает факт неравенства мужчин и женщин. Назовем этот фактор традиционализмом.

Второй фактор собрал признаки-утверждения, в которых утверждается идея гендерного равенства – свобода выбора женщиной своего жизненного пути, возможность реализовать себя в работе наравне с мужчинами и т. п. Назовем этот фактор гендерное равенство.

Третий фактор составила одна единственная переменная: «В том случае, если жена может зарабатывать больше, чем муж, домашней работой и уходом за детьми должен заниматься мужчина». Судя по другим признакам, этот фактор представляет, правда не очень четко, активную феминистскую позицию. Поэтому назовем этот фактор феминизмом. Второй и третий фактор похожи в том, что они оба представляют собой оппозицию традиционалистским взглядам. Логично или провести между ними более четкую грань, или объединить в единую антитрадиционалистскую позицию. В данном исследовании для такого шага недостаточно данных.

¹ Данные пригодны для факторного анализа (тесты КМО и Бартлетта). Факторизация проведена с помощью метода главных компонент. Вращение не применялось. Три выделенных фактора объясняют 49% общей дисперсии (первый – 28%, второй – 12%, третий – 9%).

В целом, опираясь на результаты факторного анализа, сделаем следующие выводы. Мнения, высказанные респондентами, не являются непредсказуемыми и спонтанными, ответы во многом продиктованы несколькими основными мировоззренческими позициями в данном вопросе, на которые ориентируются студенты и студентки, отвечая на вопросы. Впрочем, эти базовые ориентации проявлены в мнениях респондентов недостаточно четко, ответы часто носят противоречивый характер. Об этом говорит тот факт, что три фактора вместе объясняют только около половины всего разброса мнений. Поэтому дальнейшие исследования должны быть направлены на совершенствование инструментов выявления базовых мировоззренческих позиций и изучения различий в студенческих группах с разными ориентациями.

Таблица 1.3

Результаты факторного анализа

Фактор 1 ТРАДИЦИОНАЛИЗМ	Фактор 2 ГЕНДЕРНОЕ РАВЕНСТВО	Фактор 3 ФЕМИНИЗМ
Девушек нужно готовить, прежде всего, к роли матери и хозяйки, а юношей — к профессии, способной обеспечить семью материально (0.746)*	Женщина должна сама выбирать: делать ли ей профессиональную карьеру или становиться домохозяйкой (0.571)	Если жена может зарабатывать больше, чем муж, то домашней работой и уходом за детьми должен заниматься мужчина (0.731)
Основное предназначение женщины — быть хорошей женой и матерью (0.692)	Женщине образование и карьера нужны не меньше, чем семья (0.558)	
Для девочки более важно быть аккуратной и прилежной, чем для мальчика (0.625)	Жена должна работать наравне с мужем (0.552)	
Лучшие руководители, лидеры в любой сфере — мужчины, а не женщины (0.616)		
Грубость и агрессивность у девочек менее прощительна, чем у мальчиков (0.593)		
Девочки более способны к изучению гуманитарных дисциплин, а мальчики — точных и естественных (0.590)		
Профессии делятся на мужские и женские (0.540)		
Замужняя женщина не должна работать (0.531)		

* В скобках указаны факторные нагрузки, показывающие насколько тесно данная переменная связана с фактором. В таблице отображены переменные с факторными нагрузками выше 0,5 (максимальное значение силы связи равно 1).

Основываясь на результатах факторного анализа, можно выделить соответственно трем факторам три группы студентов и студенток, в каждой из которых проявлены признаки одного фактора и слабо выражены характеристики остальных двух факторов. Назовем студентов и студенток, составивших эти группы, соответственно «традиционалистами», «сторонниками гендерного равенства» и «феминистами».

Традиционалистами чаще являются юноши, а не девушки, а вот среди сторонников гендерного равенства и феминистов ситуация зеркально противоположная (Рисунок 1.33). Студенты и студентки социогуманитарных и естественнонаучных / технических факультетов во всех трех группах представлены достаточно равномерно, разве что среди феминистов «лириков» заметно больше. Кроме этого, феминисты отличают

ся по признаку «населенный пункт» — среди них больше жителей областных центров (61%), чем среди сторонников гендерного равенства (35%) и традиционалистов (30%). Других социально-демографических отличий между этими группами нет.

В следующих главах сравниваются мнения представителей этих трех групп по основным вопросам.

Рисунок 1.33

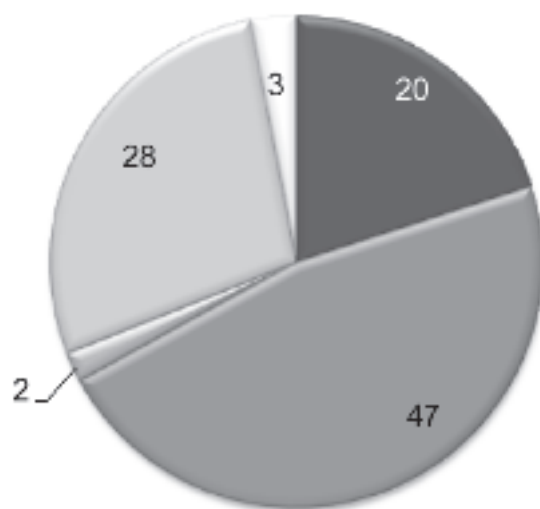
Массивы: традиционалисты (n=95), сторонники гендерного равенства (n=100), феминисты (n=94)

Глава 2. ПРАВА И ВОЗМОЖНОСТИ МУЖЧИН И ЖЕНЩИН

Мужчины или женщины имеют в современной Украине больше прав и возможностей? Заполняя анкеты, студенты и студентки, высказали свое мнение по этому вопросу (Рисунок 2.1). Почти половина всех студентов и студенток (47%) считает, что в одних сферах прав и возможностей больше у мужчин, в других — у женщин. Это наиболее типичный ответ (*мода*). Значительная часть опрошенных (28%) полагают, что в большинстве сфер жизни мужчины и женщины имеют равные права и возможности. Каждый пятый полагает, что большими правами и возможностями обладают мужчины. Зеркальная позиция, говорящая о женском доминировании, непопулярна. Открытым остается вопрос об обоснованности высказанных позиций, а также о связи оценок прав и возможностей с представлениями о гендерной справедливости. Изучение этих тем — задача дальнейшего исследования.

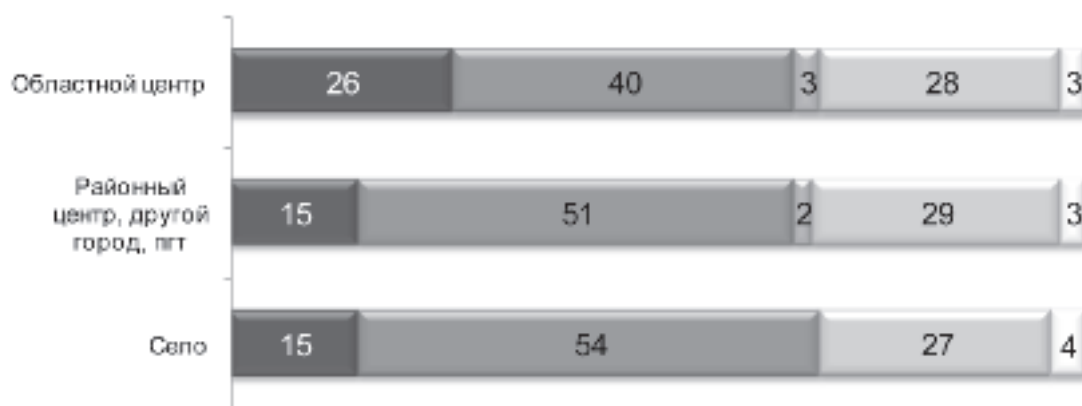
В этом вопросе можно было ожидать различия в оценках *юношей и девушек*. Юноши несколько чаще, чем девушки, говорят о мужском доминировании (соответственно 24% и 18%), а девушки несколько чаще юношей говорят, что мир разделен на области мужского и женского доминирования (48% и 43%). Однако эти различия не настолько велики, чтобы можно было утверждать, что взгляды студентов и студенток различаются (различия *статистически не значимы* на уровне 5%).

Практически идентичны ответы студентов и студенток, получающих образование на факультетах разного типа, — «физиков» и «лириков». Кроме того, ничем не отличаются ответы студентов / студенток младших и старших курсов. Пожалуй, единственное заметное отличие — ответы студентов и студенток из областных центров. Они заметно чаще, чем студенты и студентки из меньших населенных пунктов, говорят о мужском доминировании, и реже делят сферы деятельности на мужские и женские (Рисунок 2.2).

- В большинстве сфер жизни мужчины имеют больше прав и возможностей, чем женщины
- В одних сферах жизни больше прав и возможностей у мужчин, в других – у женщин
- В большинстве сфер жизни женщины имеют больше прав и возможностей, чем мужчины
- В большинстве сфер жизни мужчины и женщины имеют равные права и возможности
- Затрудняюсь ответить

Рисунок 2.1 «С каким из утверждений относительно прав и возможностей мужчин и женщин в современной Украине Вы согласны?», %
Массив: все опрошенные (n=800)

- В большинстве сфер жизни мужчины имеют больше прав и возможностей, чем женщины
- В одних сферах жизни больше прав и возможностей у мужчин, в других – у женщин
- В большинстве сфер жизни женщины имеют больше прав и возможностей, чем мужчины
- В большинстве сфер жизни мужчины и женщины имеют равные права и возможности
- Затрудняюсь ответить

Рисунок 2.2 «С каким из утверждений относительно прав и возможностей мужчин и женщин в современной Украине Вы согласны?»
Распределение ответов в зависимости от места проживания респондентов, %

Массивы: студенты и студентки до окончания средней школы проживавшие в областном центре (n=347), районном центре, другом городе или пгт (n=381), в селе (n=72)

Есть некоторые отличия во взглядах респондентов с разными мировоззренческими позициями в вопросах гендерного равенства. О доминировании мужчин над женщинами, что вполне ожидаемо, чаще говорят феминисты, а реже всех остальных — сторонники гендерного равенства. Наиболее часто встречаемое во всех группах мнение о том, что в одних сферах жизни больше прав и возможностей у мужчин, в других — у женщин, сравнительно менее характерно для феминистов. Зато идея о равенстве прав и возможностей мужчин и женщин в современной Украине встречает одинаково большую поддержку как среди феминистов, так и среди сторонников гендерного равенства. В общем, различия есть, но они не настолько значительны, чтобы можно было сказать о диаметральной противоположности взглядов студентов и студенток, разделяющих разные мировоззренческие ориентации.

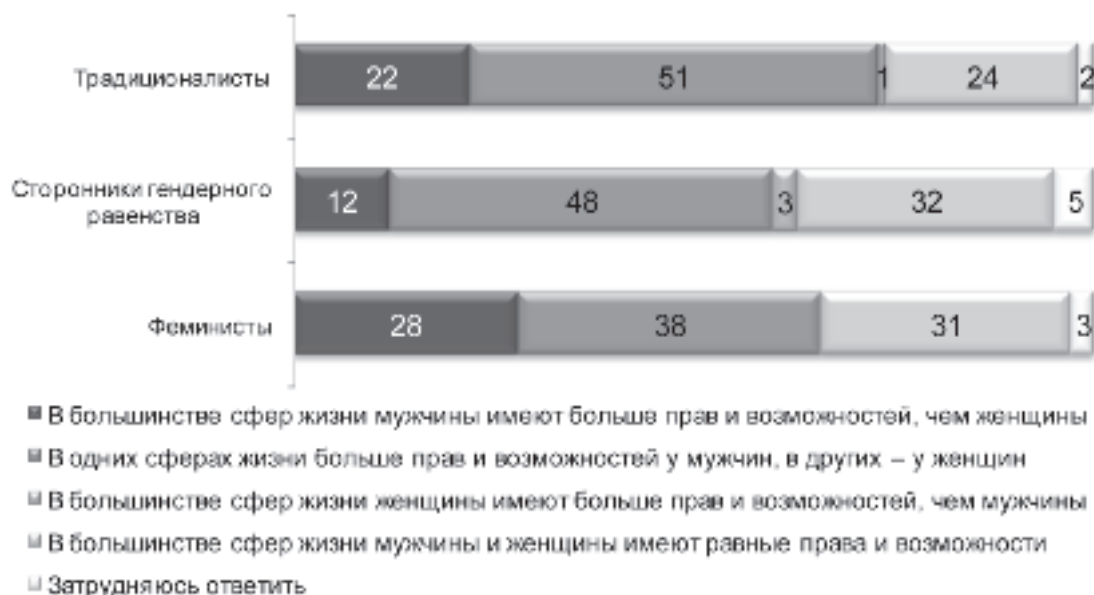

Рисунок 2.3 «С каким из утверждений относительно прав и возможностей мужчин и женщин в современной Украине Вы согласны?»

Распределение ответов в зависимости от мировоззренческой ориентации, %

Массивы: традиционалисты (n=95), сторонники гендерного равенства (n=100), феминисты (n=94)

Глава 3. ЭФФЕКТИВНОСТЬ ГЕНДЕРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Одна из задач данного исследования состояла в изучении ряда важных характеристик *эффективности гендерного образования*. В частности, были собраны данные о занятиях в средней школе и вузе, на которых обсуждались проблемы гендерного равенства, была получена оценка информированности студенчества о действующем законе Украины «Об обеспечении равных прав и возможностей женщин и мужчин», оценена включенность студентов и студенток в гендерную проблематику. В совокупности эти показатели дают определенное представление об эффективности гендерного образования, хотя для всестороннего и комплексного изучения этого явления необходимы дальнейшие измерения.

3.1 ОБСУЖДЕНИЕ ГЕНДЕРНЫХ ПРОБЛЕМ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

Важным показателем эффективности гендерного образования является *наличие в средней школе уроков, на которых учителя обсуждают со школьниками вопросы гендерного равенства*. В целом, только 18% студентов и студенток вспомнили, что вопросы гендер-

ной проблем атики обсуждались в средней школе. Остальные или уверенно говорят «нет, в школе о таком не рассказывали» или с меньшей уверенностью говорят «нет», потому что таких обсуждений не помнят (Рисунок 3.1).

Рисунок 3.1 «Вспомните, пожалуйста, рассказывали или не рассказывали Вам о гендерном равенстве ваши школьные учителя?», %
Массив: все опрошенные (n=800)

Значимые статистические различия *отсутствуют* в ответах юношей и девушек, в ответах студентов / студенток социогуманитарных факультетов и студентов / студенток естественнонаучных и технических факультетов, а также в ответах респондентов, проживающих в населенных пунктах разного типа. Единственное значительное различие — это ответы первокурсников, среди которых заметно больше тех, кто о проблеме гендерного равенства узнал в средней школе (27%). При этом ответы студентов второго, третьего, четвертого и пятого курсов — идентичны (Рисунок 3.2). Возможно, это отличие обусловлено тем, что как раз первокурсники застали в некоторых школах уроки «Гендерного равенства». Возможно также, здесь сказывается ретроспективный характер вопроса — события прошлого лучше помнят те, кто не так давно их пережил.

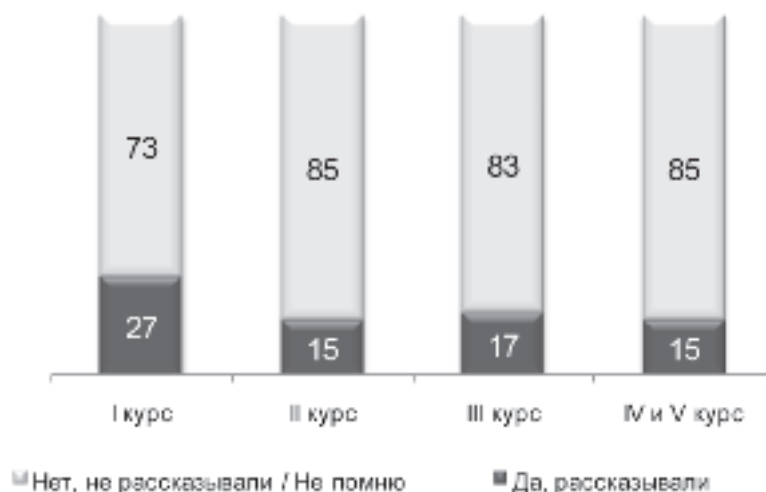

Рисунок 3.2 «Вспомните, пожалуйста, рассказывали или не рассказывали Вам о гендерном равенстве ваши школьные учителя?»
Распределение ответов в зависимости от курса респондентов, %

Массивы: студенты и студентки первого курса (n=168), второго курса (n=216), третьего курса (n=202), четвертого и пятого курса (n=214)

Посмотрим, *на каких именно уроках обсуждались проблемы гендерного равенства в средней школе*. Уроки «Гендерного равенства» помнит 1% всех опрошенных студентов и студенток (или 6% тех, кто узнал о гендерном равенстве от учителей средней школы). Чаще эта тема обсуждалась на других школьных уроках (11% всех опрошенных или 60% тех, кто узнал о гендерном равенстве в школе), либо учителя беседовали с бывшими школьниками на темы гендерного равенства во внеурочное время (9% всех опрошенных или 40% тех, кто узнал о гендерном равенстве в школе).

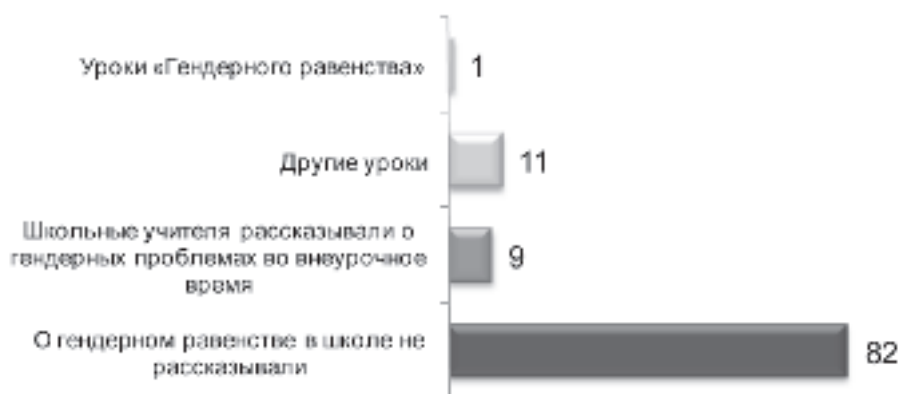

Рисунок 3.3 «На каких именно уроках обсуждались вопросы гендерного равенства?», %*
Массив: все опрошенные (n=800)

* Отвечая на вопрос «На каких именно уроках обсуждались вопросы гендерного равенства?», респонденты могли выбрать более одного варианта ответа, поэтому сумма всех вариантов может превышать 100 %

На каких именно уроках, помимо «Гендерного равенства», школьникам рассказывали о гендерных проблемах? 86% отметивших вариант «другие уроки» дополнили свой ответ наименованиями школьных предметов (Таблица 3.1). В основном это дисциплины социогуманитарного направления — чаще всего право, история, обществоведение. Комментарии респондентов в графе «другой вариант» почти все одинаковы — учителя рассказывали школьникам о гендерном равенстве во время классного часа, на открытом уроке 1 сентября или во время последнего звонка, поэтому эти ответы дополнили вариант «учителя рассказывали о гендерных проблемах во внеурочное время».

Таблица 3.1

**Другие школьные уроки,
на которых обсуждались вопросы гендерного равенства, %**

Право, правоведение	14
История, история Украины	13
Человек и общество, человек и мир, социология	10
Основы безопасности жизнедеятельности	7
Биология, валеология	6
Украинская литература, русская литература	5
Этика, эстетика, культурология, семейная этика	5
Психология	2
География	1
Английский язык	1

Экономика	1
Философия	1
Другие уроки	3

Массив: студенты и студентки, которым о гендерном равенстве рассказывали учителя в средней школе (n=145)

3.2 ОБСУЖДЕНИЕ ГЕНДЕРНЫХ ПРОБЛЕМ В ВУЗЕ

На занятиях в высших учебных заведениях гендерные вопросы обсуждаются заметно чаще, чем в средней школе, — примерно каждый третий студент или студентка обсуждали проблемы гендерного равенства в университете или академии (Рисунок 3.4). Заметно чаще гендерные вопросы обсуждаются со студентами и студентками социогуманитарных факультетов (Рисунок 3.6). Можно также сказать, что в обсуждении гендерной проблематики в вузе чаще принимают участие девушки, а не юноши, однако это различие менее является статистически менее значимым, и обусловлено как раз тем, что девушки чаще учатся на факультетах социогуманитарных направлений (Рисунок 3.5).

Рисунок 3.4 «Обсуждались или не обсуждались вопросы гендерного равенства на занятиях в вашем вузе?», %
Массив: все опрошенные (n=800)

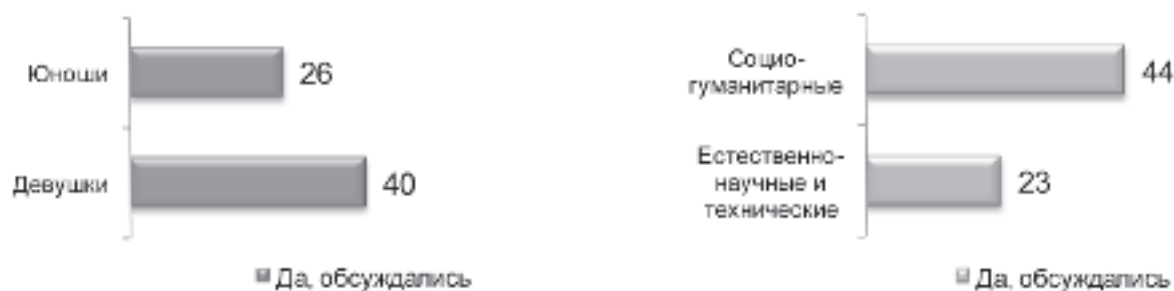

Рисунок 3.5 Распределение ответов в зависимости от пола респондентов, %
Массивы: все опрошенные юноши (n=314), все опрошенные девушки (n=486)

Рисунок 3.6 Распределение ответов в зависимости от типа факультета, %
Массивы: студенты и студентки социогуманитарных факультетов (n=434), студенты и студентки естественнонаучных и технических факультетов (n=366)

Отмечаются изменения частоты обсуждения вопросов гендерного равенства на занятиях в вузе от курса, на котором учатся студенты и студентки (Рисунок 3.7) — чем старше курс, тем чаще студенты обсуждают эти темы на занятиях. Это, в общем,

и не удивительно — чем старше студенты и студентки, тем больше курсов они прослушали, тем вероятнее, что на каких-то из них поднимались обсуждаемые вопросы. Впрочем, отмеченные различия достаточно невелики.

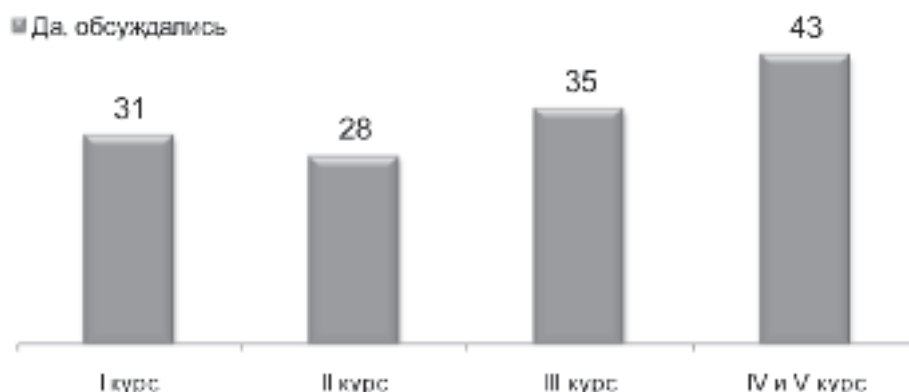

Рисунок 3.7 «Обсуждались или не обсуждались вопросы гендерного равенства на занятиях в вашем вузе?»
Распределение ответов в зависимости от курса респондентов, %
Массивы: студенты и студентки первого курса ($n=168$), второго курса ($n=216$), третьего курса ($n=202$), четвертого и пятого курса ($n=214$)

Посмотрим, **на каких именно занятиях обсуждались проблемы гендерного равенства** (Рисунок 3.7). В данном исследовании нам встретился только один специальный курс, посвященный гендерным проблемам, — это «Гендерная психология» на психологическом факультете одного из вузов (3% всех опрошенных и 10% среди тех студентов и студенток, которые обсуждали вопросы гендерного равенства на занятиях в вузе). Чаще гендерная проблематика обсуждается в рамках каких-либо тем других курсов (Таблица 3.2) — об этом сказали 23% всех респондентов (73% обсуждавших вопросы гендерного равенства в вузе). Кроме этого, гендерная проблематика обсуждается с преподавателями и вне занятий (8% всех ответивших и 23% обсуждавших вопросы гендерного равенства в вузе). Остается позиция «другой вариант» (1% и 3% соответственно), где среди комментариев, оставленных студентами и студентками чаще всего встречаются следующие: «по вопросам гендерного равенства проводилась научная конференция», «гендерные вопросы были темой заседания научного кружка», «это была тема (связано с темой) курсовой работы».

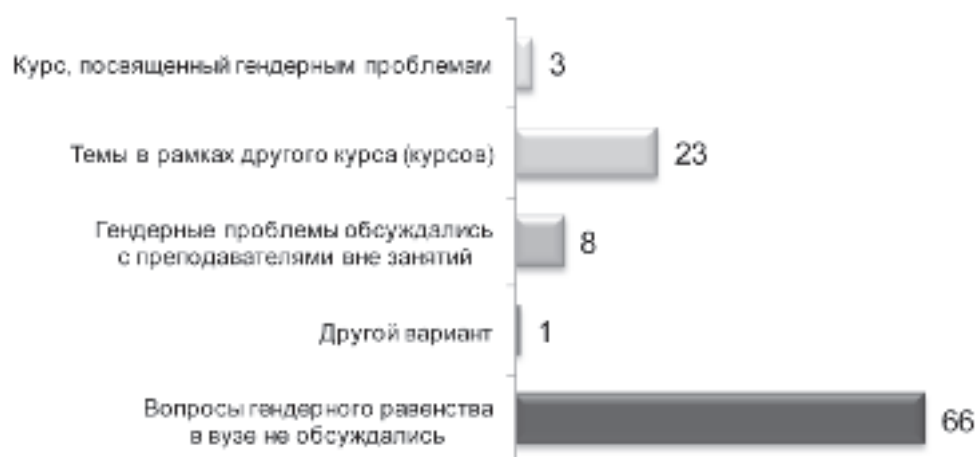

Рисунок 3.8 «На каких именно занятиях обсуждались вопросы гендерного равенства?», %
Массив: все опрошенные ($n=800$)

* Отвечая на вопрос «На каких именно занятиях обсуждались вопросы гендерного равенства?», респонденты могли выбрать более одного варианта ответа, поэтому сумма всех вариантов может превышать 100 %

91% студентов и студенток, сказавших, что гендерная проблематика обсуждалась в рамках другого курса (других курсов), дополнили свой ответ наименованиями предметов (Таблица 3.2). Большая часть учащихся университетов и академий обсуждает гендерные вопросы в рамках социологических курсов (общий предмет «Социология» или специальные социологические дисциплины). Далее по частоте упоминания респондентами называются психология, культурология, философия и т. д. — почти все перечисленные предметы относятся к социальным или гуманитарным наукам.

Таблица 3.2

**Другие вузовские курсы,
в рамках которых обсуждались гендерные вопросы, %**

Социология, социологические дисциплины	41
Психология, психологические дисциплины	9
Культурология	6
Философия	5
Теория государства и права, конституционное право	5
Демография	4
Политология	3
Экология, теория эволюции	2
Этика	2
Риторика	1
История	1
Другие занятия	4

Массив: студенты и студентки, которые обсуждали проблемы гендерного равенства в вузе (n=274)

3.3 ИНФОРМИРОВАННОСТЬ О ЗАКОНЕ УКРАИНЫ «ОБ ОБЕСПЕЧЕНИИ РАВНЫХ ПРАВ И ВОЗМОЖНОСТЕЙ ЖЕНЩИН И МУЖЧИН»

В качестве дополнительного показателя эффективности гендерного образования мы рассматриваем знание действующего с 2006 года в Украине закона «Об обеспечении равных прав и возможностей женщин и мужчин». Мы полагаем, что включенность студентов и студенток в гендерную проблематику предполагает осведомленность, в том числе, и в данном вопросе. Следует отметить, что вопрос представляет собой *субъективную* оценку респондентами своей осведомленности, и потому ответы, представленные ниже (Рисунок 3.9), должны быть проверены и, возможно, скорректированы. Первые результаты таковы: хорошо знакомы с данным законом 8% студентов и студенток. Кроме этого, почти половина всех студентов и студенток (48%), по крайней мере, слышала об этом законе. 44% ничего об этом законе не знают.

Итак, 56% всех студентов и студенток знают *про этот закон* (очевидно, что статьи закона известны немногим). Если исключить респондентов, которые ни в средней школе, ни в вузе ничего не слышали о гендерных различиях, о гендерном равенстве, то размер этой группы сократится до 26%. Если в качестве дополнительного условия рассматривать определенный уровень понимания студентами и студентками категорий «гендер», «гендерное равенство», что в значительной степени указывает на осведомленность в этом вопросе (данный признак рассмотрен в Главе 3.4), то численность группы информированных о законе сокращается до 18%. А если рассматривать только *наиболее* осведомленных в гендерных вопросах, то *численность информированных о законе*

студентов и студенток не превысит 10%. Мы можем предположить, что реальная информированность студентов и студенток о законе Украины «Об обеспечении равных прав и возможностей женщин и мужчин» находится в области 10%, однако для проверки этого предположения необходимы дополнительные измерения.

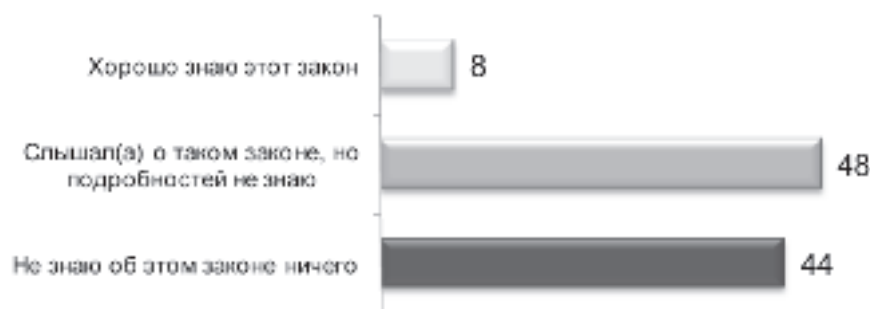

Рисунок 3.9 «Знаете Вы или нет, что в Украине с 2006 года действует закон Украины «Об обеспечении равных прав и возможностей женщин и мужчин»?», %
Массив: все опрошенные (n=800)

Об определенной мере неискренности ответов говорят отличия в ответах студентов и студенток разных курсов, а также студентов и студенток из разных населенных пунктов. Чем старше студенты, тем реже они говорят о том, что хорошо знают или хотя бы слышали об этом законе. Так ответили 68% студентов и студенток первого курса, 57% второго, 51% третьего, 50% четвертого и пятого курсов. О законе лучше всего информированы студенты и студентки из сел (67%) и из маленьких городов и поселков городского типа (63%). Меньше знают студенты и студентки из районных и областных центров (57% и 50% соответственно). Другими словами несколько более информированными оказываются те, кто более других хотел бы *выглядеть* более информированным — первокурсники, а также студенты и студентки не из мегаполисов. Информированность о законе не зависит от пола респондента или типа факультета, на котором обучаются студенты и студентки.

Заинтересованность в знании закона Украины «Об обеспечении равных прав и возможностей женщин и мужчин» можно охарактеризовать достаточно высоко — 69% студентов и студенток хотят знать об этом законе подробнее (Рисунок 3.10).

Рисунок 3.10 «Хотите Вы или не хотите узнать об этом законе подробнее», %
Массив: все опрошенные студенты и студентки, кроме тех, кто хорошо знает закон Украины «Об обеспечении равных прав и возможностей женщин и мужчин» (n=740)

Заинтересованность в знании закона достаточно высока во всех студенческих категориях, однако сравнительно большее желание подробнее узнать закон высказали девушки (Рисунок 3.11), а также студенты и студентки социогуманитарных факультетов (Рисунок 3.12). Эти признаки определенно влияют на заинтересованность в знании закона.

Несколько меньшую заинтересованность проявили студенты и студентки, проживавшие до окончания средней школы в областных центрах (Рисунок 3.13). Впрочем, это различие невелико (статистически значимо на уровне 5%). Кроме этого, прямого влияния места проживания на заинтересованность в знании закона, по всей видимости, нет (эта связь может быть обусловлена признаками «пол», «тип факультета» или другими).

«Хотите Вы или не хотите узнать об этом законе подробнее?»

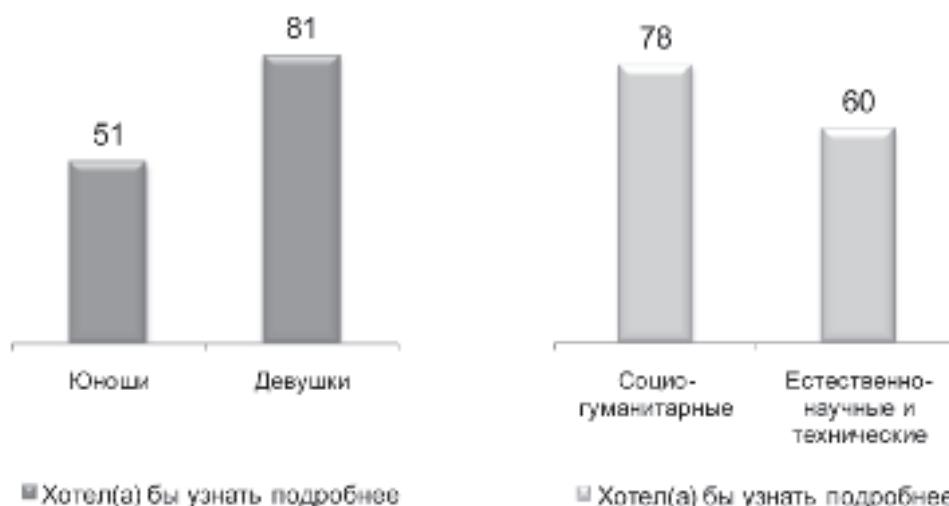

Рисунок 3.11 Распределение ответов в зависимости от пола респондентов, %

Массивы: все опрошенные юноши, кроме тех, кто хорошо знает закон Украины «Об обеспечении равных прав и возможностей женщин и мужчин» (n=283), все опрошенные девушки, кроме тех, кто хорошо знает закон (n=457)

Рисунок 3.12 Распределение ответов в зависимости от типа факультета, %

Массивы: студенты и студентки, кроме тех, кто хорошо знает закон Украины «Об обеспечении равных прав и возможностей женщин и мужчин», социогуманитарных факультетов (n=395), естественнонаучных и технических факультетов (n=345)

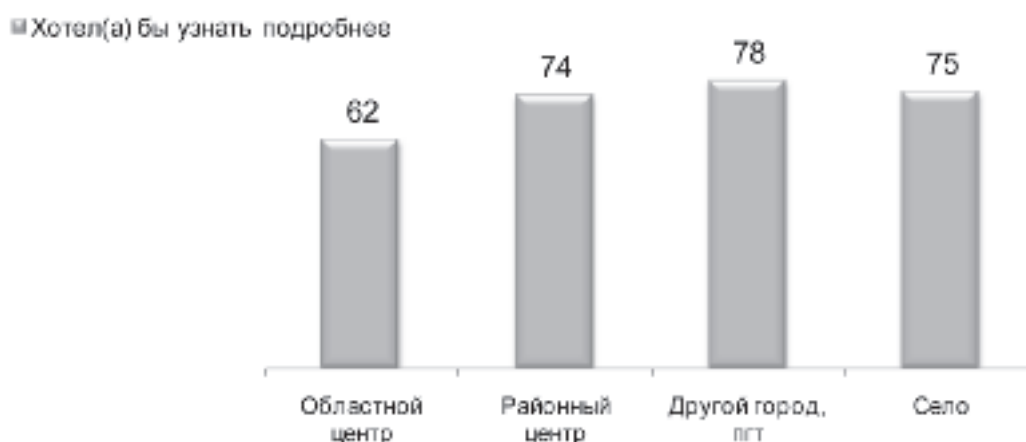

Рисунок 3.13 «Хотите Вы или не хотите узнать об этом законе подробнее?»

Распределение ответов в зависимости от места проживания респондентов, %

Массивы: студенты и студентки, кроме тех, кто хорошо знает закон Украины «Об обеспечении равных прав и возможностей женщин и мужчин», до окончания средней школы проживавшие в областном центре (n=314), районном центре (n=215), другом городе или пгт (n=144), в селе (n=67)

3.4 ПОНИМАНИЕ КАТЕГОРИЙ «ГЕНДЕР» И «ГЕНДЕРНОЕ РАВЕНСТВО»

Одним из важных показателей эффективности гендерного образования является способность студентов и студенток объяснить, что означает категория «гендер» в таких словосочетаниях как «гендерная политика», «гендерное равенство» и т. п. В результате можно говорить об определении уровня включенности респондентов в гендерную тематику. Для измерения этого уровня был предусмотрен прямой формализованный вопрос: «Насколько понятным для Вас является значение слова «гендер» в таких словосочетаниях как «гендерная политика», «гендерное равенство»?». Этот вопрос был дополнен просьбой объяснить своими словами, что такое «гендерное равенство» (в форме открытого вопроса анкеты).

На прямой вопрос о понимании значения слова «гендер» получено 70% ответов, говорящих о понимании значения этого слова. Причем почти треть всех опрошенных (32%) выразила готовность дать определение понятию «гендер», и еще 38% сказали, что понимают значение этого слова, хотя и затрудняются с его определением. 30% опрошенных признались, что понятие «гендер» им не знакомо (Рисунок 3.14).

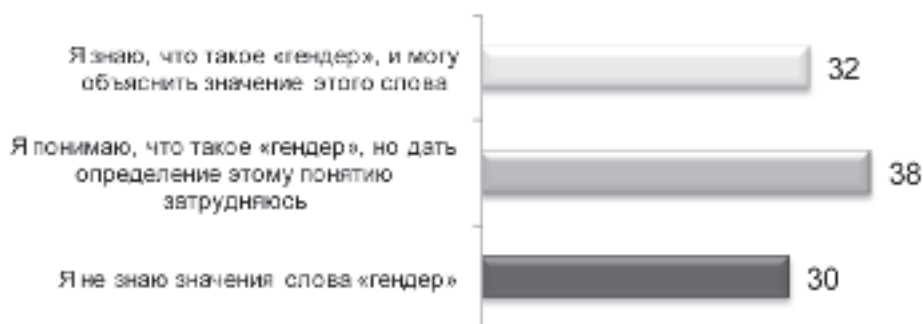

Рисунок 3.14 «Насколько понятным для Вас является значение слова «гендер» в таких словосочетаниях как «гендерная политика», «гендерное равенство»?», %
Массив: все опрошенные (n=800)

Насколько искренними были в своих ответах респонденты, отвечая на прямой вопрос о понимании значения слова «гендер»? Для определения этого было проанализировано содержание ответов на открытый вопрос «Объясните своими словами, что такое «гендерное равенство»». На этот вопрос ответили 54% респондентов, причем если исключить бессодержательные ответы, то число ответивших составляет ровно 50%. Ответы респондентов были типологизированы. Результаты типологизации представлены в Таблице 3.3.

Степень понимания, что такое «гендер», практически не зависит от пола респондентов — не имеют представления об этой категории 55% юношей и 46% девушек (связь слабая, различия не значимы на уровне 5%). Интересно отметить, что по результатам формализованного вопроса ответы девушек и юношей отличаются значительно. Уровень непонимания респондентами словосочетаний со словом *гендер* среди юношей составил 37%, а среди девушек — 25%.

Большие различия ожидалось в ответах «физиков» и «лириков». Но в действительности отличия невелики — ничего не знают о «гендере» и «гендерном равенстве» 56% «физиков» и 44% «лириков» (связь по-прежнему слабая, но различия в процентах статистически значимы на уровне 5%). Таким образом, в результате содержательного анализа свободных ответов можно сделать вывод о том, что *резкого* отличия в понимании гендерных категорий студентами и студентками факультетов разного типа нет.

Можно говорить о небольшом и вполне прогнозируемом отличии в ответах респондентов разных курсов — студенты / студентки первых и вторых курсов несколько менее информированы относительно *гендерных* категорий, чем старшекурсники — число

тех, кто не знает значения слова «гендер», составляет соответственно 54% и 45-47%. А вот включенность в гендерную тематику студентов и студенток из разных населенных пунктов приблизительно равна.

Таблица 3.3

«Объясните своими словами, что такое «гендерное равенство», %

Типы	Содержание ответа	Примеры ответов	%
I	Дано определение, в котором респондент понимает, КТО РАВЕН	Равенство между полами. Равенство мужчин и женщин. Равенство мужчин и женщин в обществе. Равенство между мужчинами и женщинами в современном мире Равенство между мужчинами и женщинами в разных сферах жизнедеятельности. Равенство между полами в жизненных ситуациях. Равенство полов в социальных вопросах.	27
II	Дано определение, в котором респондент понимает, КТО И В ЧЕМ РАВЕН, включая развернутые ответы, рассуждения респондента	Равенство прав мужчин и женщин. Равенство прав и возможностей мужчин и женщин. Равенство социальной роли, прав, свобод и возможностей мужчины и женщины. Когда мужчины и женщины имеют равные права на образование, работу и т. д. Равенство мужчины и женщины в своих правах, отсутствие дискриминации женщин. Равные возможности мужчин и женщин в достижении жизненных целей, профессионального роста. Равенство в правах, возможностях, отношении окружающих, социальном статусе не зависимо от пола. Равные права мужчин и женщин в выборе профессии, жизненных ценностей и т. д. Отсутствие ограничений для социального продвижения в обществе для мужчин или женщин. Роль мужчины и женщины в современном мире, распределение возможных социальных ролей в семье, на работе и т. д.	23
III	Бессодержательные определения		3
IV	Списанные ответы		1
V	Нет ответа		46

Массив: все опрошенные (n=800)

Заметные отличия в степени понимания гендерных категорий можно было бы ожидать в выделенных ранее группах (Глава 1.4) традиционалистов, сторонников гендерного равенства и феминистов. Но в действительности эти различия невелики — не знают, что такое «гендер» 58% традиционалистов, 41% сторонников гендерного равенства и 53% феминистов. Возможно, эти отличия могут быть более заметны, и здесь сказывается нечеткость критериев выделения групп.

Сделаем **краткие выводы этой главы**.

Проблемы гендерного равенства обсуждаются в школе и вузе достаточно мало. Специальные дисциплины по вопросам гендерного равенства большинству школьников и студентов пока не предлагаются. В лучшем случае, студенты и студентки обсуждают эти проблемы как отдельные темы в рамках общеобразовательных курсов социологии, психологии, культурологии и др.

Сравнительно большими возможностями располагают студенты и студентки факультетов социологии, психологии, философии и т. п. — гендерная проблематика включена в различные специальные дисциплины, которые они изучают.

Ситуацию отчасти спасают учителя и преподаватели разных гуманитарных дисциплин, обращая внимание школьников и студентов на гендерные проблемы в рамках своих занятий. Без таких инициатив гендерные вопросы в школах и вузах обсуждались бы катастрофически мало.

Однако при всем этом, уровень включенности студчества в гендерную тематику нельзя назвать низким. Внушает оптимизм и уровень заинтересованности студентов и студенток в обсуждении темы гендерного равенства.

Глава 4. ПРОЯВЛЕНИЯ СЕКСУАЛЬНЫХ ДОМОГАТЕЛЬСТВ В ВУЗАХ

Студентам и студенткам, заполнявшим анкету, был задан такой вопрос: «Известно Вам или нет о случаях сексуальных домогательств по отношению к студенткам или студентам со стороны преподавателей Вашего вуза?». Каждый четвертый респондент ответил на этот вопрос утвердительно — «да, я знаю такие случаи» (Рисунок 4.1). При этом достаточно единодушными являются ответы юношей и девушек, «физиков» и «лириков», студентов / студенток младших курсов и старшекурсников, респондентов из населенных пунктов разного типа. Это же можно сказать об ответах традиционалистов, сторонников гендерного равенства и феминистов — наблюдаемые отличия находятся в пределах допустимой статистической погрешности (знают о проявлениях сексизма 32%, 27% и 32% соответственно). Однородность ответов в разных студенческих категориях, несмотря на явный «сензитивный» характер вопроса, говорит о примерно одинаковом уровне искренности респондентов во всех студенческих группах. Скорее всего, опрашиваемые были достаточно искренни, и доля студенток и студентов, знающих о фактах сексуальных домогательств со стороны преподавателей, действительно близка к заявленным 25%. Подтверждение этому можно найти в дальнейших исследованиях с применением более мягких методов получения данных.

Рисунок 4.1 «Известно Вам или нет о случаях сексуальных домогательств по отношению к студенткам или студентам со стороны преподавателей Вашего вуза?», %
Массив: все опрошенные (n=800)

**Авторки / автори доповідей
на конференції «Гендерні перетворення в Україні:
осмислюючи стратегію і тактику»**

<i>Губіна Світлана</i>	старша викладачка кафедри методики суспільно-гуманітарної освіти ХОНМІБО, м. Харків;
<i>Даниленко Ігор</i>	старший викладач кафедри методів соціологічних досліджень, соціолог, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, експерт ГІАЦ «КРОНА»;
<i>Довгопол Ганна</i>	магістр гендерних студій, громадська організація «Інсайт», м. Київ;
<i>Ірискіна Інна</i>	координаторка з трансгендерних питань, громадська організація «Інсайт», м. Київ;
<i>Лабінська Галина</i>	кандидат географічних наук, асистентка кафедри географії України Львівського національного університету імені Івана Франка, Львівська науково-практична гендерна школа;
<i>Магдюк Лариса</i>	магістр наук з управління освітою, консультант з питань гендерної рівності та соціальної справедливості Проекту «Децентралізація управління професійним навчанням в Україні», керівник Центру гендерно-правової освіти (м. Київ), експертка ГІАЦ «КРОНА»;
<i>Малес Людмила</i>	кандидат соціологічних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, експертка ГІАЦ «КРОНА»;
<i>Марценюк Тамара</i>	магістр соціології, Національний університет «Києво-Могилянська академія», експертка ГІАЦ «КРОНА»;
<i>Ніколаєнко Ольга</i>	кандидат історичних наук, магістр гендерних студій, м. Харків;
<i>Плахотнік Ольга</i>	кандидат філософських наук, магістр гендерних студій, експертка ГІАЦ «КРОНА»;
<i>Солонець Вікторія</i>	аспірантка Інституту журналістики, м. Київ;
<i>Христова Ганна</i>	кандидат юридичних наук, доцент Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, експертка ГІАЦ «КРОНА»;
<i>Шаригіна Анна</i>	Харківська жіноча організація «Сфера».

«Гендерні перетворення в Україні:
осмислюючи стратегію і тактику»

Збірник доповідей
Міжнародної науково-практичної конференції

Комп'ютерна верстка
Дизайн обкладинки

Ганна Мельниченко
Володимир Аксентьев

Підписано до друку 08.12.09. Формат 60x84/8.
Папір офсет. Гарнітура NewBaskervilleC. Друк офсетний.
Наклад 200 прим.

Видавничий Дім «Райдер»
Україна, м. Харків, пр. Гагаріна, 20, оф. 1313.
Тел./факс: (057) 703-40-87, 703-40-97
E-mail: info@rider.com.ua
<http://rider.com.ua>